ПОНЕДЕЛНИК

**СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ,
ПОЛИТИКА И КУЛТУРА**

година двадесет и първа

11/12

София, 2018

Александър Лилов

Основател и главен редактор (1998–2013)

Редакционен съвет:
Янаки Стоилов *(председател)*
Александър Симов
Андрей Пантев
Анна Лилова
Васил Проданов
Васил Сгурев
Иван Ангелов
Кольо Георгиев
Юрий Борисов

Издателски съвет:
Емил Костадинов *(председател)*
Георги Аврамов
Георги Григоров
Димитър Георгиев
Иван Драганов
Орлин Иванов
Тодор Канев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: **Димитър Генчев**

Заместник главен редактор: **Павел Писарев**

Редактори: **Генка Николова**
Харалампия Чунева
Владимир Трифонов
Иван Динков-младши

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯта

София, Позитано 20
Тел./факс: 02/944-39-22
www.ponedelnik.bg
e-mail: ponedelnikcsi@abv.bg

Център за стратегически изследвания „Александър Лилов"
към НС на БСП
ISSN 0861–6620

Ръкописи се приемат в обем до 15 страници и не се връщат.

Този брой, както и предишни книжки могат да бъдат намерени
в редакцията на списанието.

Печат ЕКСПЕРТПРИНТ ЕООД

Съдържание

Понеделник

Списание за теория, политика и култура

Мисли и афоризми 5

Теория

Имануел Уолърстейн Непреодолимите противоречия на либерализма 7

***

Световната левица след 2011 година

***

Бунтове тук, там и навсякъде

Франсоа-Ксавие Кокен Размисли относно отъждествяването на сталинизма с хитлеризма 27

Международна политика

Владимир Трифонов Керченският инцидент в борбата за бъдещия световен ред 49

Лъчезар Радев „Един пояс, един път" Част III: Икономически коридор Китай – Монголия – Русия 65

Славчо Кънчев Изборите в САЩ: химери и реалност 83

Европейска левица

Янис Варуфакис Бъдещето на новото ляво 107

Боян Балев Андреа Налес и новата надежда за ГСДП 111

Икономика

Нако Стефанов „Тръмпономиката" (II част) (Икономическата политика на президента Тръмп) 123

Съдържание

Образование

Ваня Добрева Четири фрагмента за съвременното българско образование (II част) 134

Култура

Милан Колев Разкази 141

Нови книги

Димитър Христов Трънливият път към сърцата и умовете на хората 150

Стоянка Балева Стихотворения 152

Глобализацията сама по себе си не е нито добра, нито лоша... За по-голямата част от света обаче тя не донесе равностойни предимства. За повечето страни тя е сравнима с абсолютна катастрофа.

Джоузеф Стиглиц

Конституционната държава може да гарантира на своите граждани истинска свобода на вероизповеданията само при условие, че религиозните общности вече няма да се обособяват, да се „гетоизират" и „барикадират" една срещу друга.

Юрген Хабермас

Изобщо как може да се надяваме да се приближим до истината, ако смятаме за нелегитимно само това, което е далеч от собствените ни убеждения, ако сме убедени, че само ние сме прави?

Йохан Галтунг

Кризата е тотална, дилемата е тотална. Ние ще изпитваме нейните последици през следващия половин век. Както и да разрешим с колективни усилия тази криза, каквато и нова историческа система да построим, дали ще бъде тя по-добра, или по-лоша... не е известно, но едно е сигурно: това няма да е система, основана върху либералната идеология, каквато я знаем в продължение вече на два века.

Имануел Уолърстейн

Намаляването на материалното неравенство е най-важната ни задача: както чрез по-конкретна и ефективна социална политика, така и чрез създаване на възможности за всекиго да печели, да осигурява достатъчно равнище на своите доходи.

Владимир Путин

Весели и щастливи празници!

Да прочетем отново

НЕПРЕОДОЛИМИТЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ НА ЛИБЕРАЛИЗМА

Имануел Уолърстейн

Имануел Уолърстейн *– професор в Йейлския университет, доктор на науките. Бил е директор на Центъра за изследване на икономиките, историческите системи и цивилизациите „Фернан Бродел", президент на Международната социологическа асоциация (1994–1998 г.). Автор е на множество книги и монографии, между които световноизвестните три тома на „Модерната световна система", „Африка: традиция и промяна", „Капиталистическата световна икономика", „Анализ на световните системи" (с Теренс Хопкинс и др.), „Динамика на глобалната криза" (със Самир Амин и др.), „Историческият капитализъм", „След либерализма".*

На 26 август 1789 г. френското Национално събрание приема Декларация за правата на човека и гражданина. От тогава до днес тя е символично утвърждение на онова, което сега наричаме права на човека. Тя беше подкрепена и обновена от Всеобщата декларация за правата на човека, приета на 10 декември 1948 г. от Организацията на обединените нации без нито един глас против и само с няколко въздържали се. Никога обаче, поне до 14 декември 1960 г., когато ООН прие Декларация за предоставяне независимост на колониалните страни и народи, не е съществувало паралелно символично утвърждаване на правата на народите.

В Преамбюла на Декларацията от 1789 г. в качеството на изходно разсъждение се предлага: „непознаването, забравянето или пренебрегването на правата на човека са единствените причини за обществените бедствия и за покварата на правителствата". И така, започваме с проблема за невежеството, което подхожда на документ на Просвещението, и непосредственият извод от тази идея е, че щом приключим с невежеството, няма да има обществени бедствия.

Защо Френската революция не издава подобна декларация за правата на народите? Наистина през 1793 г. абат Грегуар предлага на Конвента да положи усилия за кодифициране на закони относно „правата и съответните задължения на нациите, правата на народите (*gens*)". Но Мерлен дьо Дюари възразява, че „това предложение би следвало да се адресира не до Конвента на френския народ, а по-скоро до общия конгрес на народите на Европа", и предложението бива отклонено.

Съображението е уместно, но, разбира се, тогава не е съществувал такъв общ конгрес. И когато възниква (до известна степен), отначало във формата на Лига на нациите, а след това като Организация на обединените нации, такава декларация е приета съвсем не веднага. През 1945 г. колониалните държави, удържали победа в борбата за своята собствена свобода, все още не допускат мисълта за незаконността на колониализма. Едва през 1960 г., след като значителна част от колониалния свят вече е извоювала независимостта си, ООН потвърждава своята „вяра в основните права на човека, в достойнството и ценността на човешката личност, в равноправието на мъжете и жените и в равенството на големите и малките нации" и затова „тържествено провъзгласява необходимостта незабавно и безусловно да се сложи край на колониализма във всичките му форми и прояви".

Не бих искал да обсъждам вписват ли се правата на човека или правата на народите в естественото право, не бих искал и да разглеждам историята на тези идеи като интелектуални конструкции. По-скоро бих искал да анализирам ролята им на ключови елементи на либералната идеология в онази степен, в която тя стана геокултура на съвременната свят-система през XIX и XX в. Бих искал също да докажа, че интелектуалната конструкция на геокултурата не само е вътрешно противоречива в логически термини, а и че представяното от тези термини непреодолимо противоречие самò по себе си е същностна част на геокултурата.

Всяка свят-система има геокултура, макар че може да е необходимо известно време, за да се утвърди такава геокултура в дадената историческа система. Тук аз използвам думата „култура" в смисъла, традиционно прилаган от антрополозите – като система от ценности и основни правила, които, съзнателно и безсъзнателно, управляват с поощрения и наказания в обществото и създават система от илюзии, които да убеждават членовете на обществото в неговата легитимност. Във всяка свят-система винаги има хора и групи, които изцяло или частично отхвърлят геокултурните ценности, и дори такива, които се борят срещу тях. Но може да се каже, че докато мнозинството „кадри" на системата активно приемат тези ценности, а мнозинството обикновени хора не се отнасят към тях с активен скептицизъм, геокултурата съществува и ценностите ѝ преобладават.

Нещо повече, важно е да се различават основополагащите ценности, космогонията и телеологията, от една страна, и политиката за прилагането им – от друга. Фактът, че някакви групи активно се бунтуват политически, съвсем не е задължително да означава, че те не се подписват, макар и подсъзнателно, под основополагащите ценности, космологията и телеологията на системата. Това просто може да означава, че те възприемат тези ценности като неправилно прилагани. И накрая, ние трябва да помним за историческия процес. Геокултурите в някакъв момент се създават, а по-късно могат да престанат да властват над умовете. Говорейки конкретно за съвременната свят-система, аз имам на-

мерение да покажа, че нейната геокултура се появява с Френската революция и започва да губи широко признание след световната революция от 1968 година.

Съвременната свят-система – капиталистическата свят-икономика – започва своето съществуване през „дългия XVI век". Обаче в продължение на три столетия тя функционира без някаква твърдо установена геокултура. Тоест в периода XVI–XVIII в. в капиталистическата свят-система няма система от ценности и правила, за които би могло да се каже, че повечето народи активно ги приемат, а мнозинството хора се съгласяват с тях, макар и пасивно. Френската революция качествено изменя положението. Тя установява два нови принципа: естествеността и нормалността на политическите изменения и суверенитета на народа. Тези принципи така бързо и така дълбоко се вкореняват в народното съзнание, че нито Термидор, нито Ватерлоо са в състояние да ги изтръгнат. В резултат така наречената Реставрация във Франция (и фактически в цялата свят-система) в нито един пункт и в никакъв смисъл не е истинско възстановяване на „стария режим".

Главното, което следва да се отбележи относно тези два принципа, е, че сами по себе си те бяха изцяло революционни по отношение на свят-системата. В дългосрочна перспектива, без изобщо да гарантират легитимирането на капиталистическата свят-икономика, те я заплашват с подкопаване на нейната легитимност. Именно в този смисъл вече съм доказвал, че „Френската революция е първата от антисистемните революции в капиталистическата свят-икономика в по-малка степен успешна, в по-голяма – претърпяла поражение". Именно за да удържат тези идеи, като ги впишат в нещо по-общо, „кадрите" на свят-системата усещат спешната необходимост да изработят и да наложат по-широка геокултура.

Изработването на такава геокултура приема формата на дебати между идеологиите. Тук използвам термина „идеология" в специфичното му значение. Сигурен съм, че трите идеологии, разработени през XIX в. – консерватизмът, либерализмът и социализмът, всъщност са отговор на един-единствен въпрос: като се тръгне от широкото съгласие с двете идеи – за нормалността на промените и за суверенитета на народа, коя политическа програма най-успешно ще гарантира добро общество?

Отговорите са изключително прости. Консерваторите, които се ужасяват от тези концепции и всъщност изпитват отвращение към тях, са за крайна предпазливост в обществените действия. Политически промени, казват те, трябва да се предприемат само тогава, когато призивите за такива промени се поддържат от преобладаващо мнозинство, но дори и в този случай те трябва да се извършват при възможно минимално скъсване с миналото. Колкото до суверенитета на народа, те твърдят, че той ще бъде използван най-мъдро, ако реалната власт фактически бъде дадена в ръцете на онези, които традиционно я упражняват и които олицетворяват мъдростта на непрекъснатата традиция.

Противоположното гледище принадлежи на социалистите (или на радикалите). Те приветстват промените и призовават народа напълно и пряко да осъществи своя суверенитет, за да се осигури максимално бързото провеждане на промените, насочени към създаване на по-егалитарно общество.

Консервативната позиция и социалистическата позиция са ясно очертани и прости за разбиране: колкото може по-бавно или колкото може по-бързо! С всички сили да се противопоставят на уравнителните тенденции или, обратно, решително да разрушават структурите, изградени върху неравенството! Вярата, че са възможни само съвсем незначителни промени, срещу вярата, че всичко може да се направи, ако само се преодолеят съществуващите изострени социални препятствия! Това са познатите контури „десница против левица", два термина, които са родени от Френската революция.

Но в такъв случай какво е либерализмът, който заявява, че се противопоставя на консерватизма, от една страна, и на социализма – от друга? Отговорът е формално ясен, но съдържателно двусмислен. Формално изразен, либерализмът се представя като „среден път", „жизнен център" (ако използваме самоопределението, дадено през XX в.). Не твърде бързи и не твърде бавни промени, а промени с правилната скорост! Но какво точно означава това в съдържателни термини? Тук либералите наистина рядко намират общ език помежду си даже когато са в рамките на конкретно място и време и съвсем не могат да се разберат, когато се отнася за различни места и различни периоди.

Следователно съвсем не яснотата на програмите, а по-скоро особеното внимание към процеса определя либерализма като идеология.

Либералите вярват, че политическите промени са неизбежни, но вярват също, че те водят към добро общество само дотолкова, доколкото процесът е рационален, т.е. когато обществените решения са резултат от щателен интелектуален анализ. Оттук и особената важност, която придават на това: текущата политика да се изработва и провежда от онези, които имат най-големи възможности да осъществяват такива рационални решения, т.е. от експерти и специалисти. Именно те могат най-добре да разработят реформите, които биха могли (и действително това правеха) да усъвършенстват системата, където живеят. Та нали либералите по определение не са радикали. Те се стремят да усъвършенстват системата, а не да я преобразуват, защото от тяхна гледна точка светът на XIX столетие вече е кулминацията на човешкия прогрес или, ако употребим неотдавна възродената фраза, „краят на историята". Ако живеем в последната епоха на човешката история, естествено нашата първостепенна (и наистина единствено възможна) задача е да усъвършенстваме системата, т.е. да се заемем с рационален реформизъм.

Трите идеологии на съвременността по-нататък са трите политически стратегии, призвани да отговорят на народните упования, господстващи в нашия съвременен свят след 1789 г. В тези три идеологии особено интересни са две неща. Първо, макар формално да са антидържавни, на практика и трите

работят за укрепване на държавните структури. Второ, от трите постепенно и очевидно възтържествува либерализмът, което може да се проследи в два политически процеса: с времето както консерваторите, така и социалистите придвижват своите действащи програми по-скоро към, отколкото извън либералния център; и наистина именно консерваторите и социалистите, действащи поотделно, но допълващи се взаимно, носят отговорността за реализирането на либералната политическа програма в много по-голяма степен, отколкото самите либерали с главна буква „Л". Ето защо с тържествуването на либералната идеология е свързана и тенденцията към изчезване на либералните политически партии.

Какво представляват правата на човека в рамките на тържествуващата либерална идеология и откъде идват те? Действително на този въпрос се дават различни отговори. Но като цяло за либералите е присъщо да отговарят, че правата на човека се коренят в естественото право. Такъв отговор придава на правата на човека мощна основа, позволяваща да се дава отпор на опонентите. Когато обаче това предположение е изречено и е видян конкретният списък на правата на човека, както и преди голяма част от въпросите остават открити: кой има моралното (и юридическото) право да определя количеството на такива права? Ако една група права влиза в противоречие с друга, коя от тях е с приоритет и кой решава това? Абсолютни ли са правата, или са ограничени от някакви рационални оценки за последиците от прилагането им? (Тази последна дилема е отразена в известното изявление на съдията Оливър Уендъл Холмс, че свободата на словото не предполага правото да се изкрещи „Пожар" в препълнения театър.) И най-главното – кой има право да се ползва от правата на човека?

Последният въпрос може да изглежда неочакван. Нима не е очевидно, че верният отговор е – „всички"? Съвсем не! В действителност това никой и никога не го е заявявал. Например почти повсеместно се признава, че такива права не притежават непълнолетните, или поне не всички непълнолетни, с очевидното основание, че умствените способности не им позволяват да се ползват от тези права разумно и безопасно за себе си и за другите. Но ако са изключени непълнолетните, как е по отношение на изпадналите в маразъм старци, на бебетата, социопатите, престъпниците? А след тях списъкът може да бъде продължен до безкрайност: как е по отношение на подрастващите, невротиците, военнослужещите, неграмотните, бедните, жените? Къде е оная очевидна линия, която отделя способността от неспособността? Разбира се, такава линия не съществува и действително няма линия, която да се определя от естественото право. По такъв начин се оказва, че определянето на лицата, върху които се разпростира действието на тези права на човека, неизбежно е текущо и зависи от политиката.

Определянето на това кой има права на човека от своя страна е тясно свързано с въпроса кой може да претендира за осъществяване на правата на човека. И тук се появява още едно понятие, родено от Френската революция – „гражданин".

Защото хората, които съвсем очевидно са били упълномощени да осъществяват народния суверенитет, са били именно „граждани". Но кои са граждани? Подразбира се, че това е група по-широка от „крал", или „големци", или даже „собственици", но същевременно това е група по-тясна от „всички" или даже от „всички, живеещи в географските граници на дадена суверенна държава".

И ето тук започва главната история. Къде е разположена властта на суверена? Във феодалната система властта е парцелирана. Човекът би могъл да е поданик на няколко стоящи над него повелители и често действително е така. Затова висшестоящият повелител не може да разчита на безспорна власт над своите поданици. Съвременната свят-система създава радикално друга правна и морална структура, в която суверенните държави, действащи в междудържавна система и ограничени от нея, претендират за изключителна юрисдикция над всички лица, обитаващи територията им. Нещо повече, всичките тези територии са свързани географски, т.е. свързани са с граничен и митнически режим, и по този начин са отделени от другите територии. Освен това в рамките на междудържавната система не са останали никому непринадлежащи територии.

По такъв начин, когато „поданиците" се превръщат в „граждани", всички живеещи в държавата се оказват разделени на „граждани" и „неграждани" (или чужденци). Чужденците също се разделят на множество категории; тези категории се ранжират от дългосрочните (дори пожизнени) мигранти, от една страна, до транзитните пътници – от друга. Във всеки случай обаче такива чужденци не са граждани. А тъй като държавите са съединения на „региони" и „местности", в началото на XIX в. самите граждани, както и да се определят, обикновено са хора с твърде разнообразен произход – говорещи различни езици, придържащи се към различни обичаи, съхраняващи различна историческа памет. Когато поданиците стават граждани, на гражданите от своя страна им предстои да се превърнат в представители на нации, т.е. в хора, за които лоялността към своята държава е на първо място в сравнение с всяка друга социална лоялност. Това не е лесно, но има съществено значение, ако осъществяването на народния суверенитет не трябва да е резултат от възможни ирационални междугрупови конфликти.

Затова по времето, когато държави като Великобритания, Франция и САЩ възпитават своите граждани в национализъм, на други места подобно на Германия и Италия преддържавни националисти се борят за създаване на държави, които от своя страна биха възпитали също такъв национализъм. През XIX в. за развитието на чувството за национално самосъзнание повечето държави придават първостепенно значение на две обществени институции: началното училище и армията. Онези държави, които по-добре от всичко решават тези задачи, процъфтяват най-успешно. Както отбелязва Уилям Макнейл: „При такива обстоятелства фикцията за етническо еднообразие в рамките на особена национална юрисдикция намира своите корени в последните столетия, когато водещи нации в Европа се обръщат към идеализирани по подходящ начин и

произволно избрани варварски предшественици. (Без съмнение е любопитно да се отбележи, че французите и британците избират за свои предполагаеми предци съответно галите и британите, като лекомислено не отчитат по-късните завоеватели, от които са наследили националните си езици.) Фикцията за етническо еднообразие разцъфтява особено след 1789 г., когато са демонстрирани преимуществото и мощта на неоварварската полития (обединяваща възрастните мъже, способни да владеят оръжие, споявани от национално чувство и доброволно подчиняващи се на избирани вождове) пред правителствата, ограничаващи се с мобилизация на тесни групи от населението за война."

Ако помислим, нито началното училище, нито армията са се прославили със своята практика за спазване на човешките права. И училището, и армията са напълно авторитарни, изградени отгоре надолу структури. Превръщането на обикновените хора в граждани-избиратели и в граждани-войници може би е много полезно, ако искате да осигурите единството на държавата както пред лицето на другите държави, така и в смисъл на намаляване на насилието и на класовата борба вътре в държавата, но това дава ли нещо реално за развитието и реализацията на правата на човека?

Политическият проект на либерализма през XIX в. за страните от сърцевината на капиталистическата свят-икономика се състои в това да опитоми опасните класи, като им предложи тройна програма за рационална реформа: всеобщо избирателно право, политика на благосъстояние и национално самосъзнание. Програмата се изгражда върху надеждата и предположението, че обикновеният народ ще бъде умиротворен от това ограничено предоставяне на блага и няма да оказва натиск за осъществяване на своите „права на човека" в тяхната пълнота. Пропагандата на лозунгите за правата на човека, свободата, демокрацията сама по себе си е част от опитомяването на опасните класи. Незначителността на социалните отстъпки, дарявани на опасните класи, ще изпъкне още по-силно, ако се вземат предвид поне два факта. Първият – върху общото равнище на живота в страните от сърцевината благотворно влияе прехвърлянето на добавения продукт от периферните зони. А локалният национализъм на всяка от тези държави се допълва от колективния национализъм на „цивилизованите" нации по отношение на „варварите". Днес ние наричаме това явление расизъм, чиято доктрина в явен вид беше кодифицирана именно в оня период и именно в онези държави и проникна дълбоко във всички обществени институти и в обществената мисъл. Това беше така поне докато нацистите доведоха расизма до логическото му завършване, до неговата *nec plus ultra* версия, и по този начин принудиха засрамения западен свят формално, макар и само частично, да отхвърли расизма теоретически.

Кои бяха тези „варвари"? Без съмнение колониалните народи. Черните и жълтите за белите. „Изтокът" за „Запада". „Неисторическите" нации на Източна Европа за „историческите нации" на Западна Европа. Евреите за християните. Изначално правата на човека на „цивилизованите" нации се утвърждават

на това основание, че те са „цивилизовани". Логиката на империализма беше аверсът на тази монета. Оттук и задължението на тези страни, за които се предполага, че уважават правата на човека, да „цивилизоват" онези, които не ги уважават, имат „варварски" обичаи и вследствие на това трябва да се вземат на буксир и да бъдат обучавани, както се учат децата. От това следва, че всякакви „права на народите" са запазени за немного конкретни народи и съвсем не са права на всички останали народи. И наистина се допускаше, че ако на „варварите" се предоставят техните права като народи, това би довело до отричане на индивидуалните „права на човека" при тези народи.

Така през XIX в. двете системи на права бяха в ситуация на пряк конфликт помежду си. Нямаше начин светът да ги съвмести.

Либерализмът на XIX в. реши онези проблеми, които си постави за решаване. В условията на свят-система, където започнаха да господстват доктрините за нормалността на промените и за суверенитета на народа, как горният слой на разумните, компетентните и имащите хора на добрата воля можа да удържи „опасните класи" от опитите да катурнат каруцата с ябълките? Отговорът гласеше: това може да се постигне с използване на необходимата доза рационални реформи. Този отговор означаваше групата, която може да се ползва от своите права на човека, на практика да се ограничи само до някои хора при едновременно още по-строго ограничаване на числото на народите, които изобщо могат да реализират своя суверенитет. Но тъй като в логиката на либерализма правата теоретически имат всеобщ характер, ограниченията трябваше да се оправдаят със заплетени и благовидни основания. По такъв начин в теорията правата се разбираха като универсални, но нещото, което либералите най-малко искаха, бе буквалното възприемане на либералните принципи, т.е. тяхното действително всеобщо приложение. За да не се възприемат буквално тези принципи, либералите се нуждаеха от сдържаща сила. Такава сдържаща сила беше расизмът в съчетание със сексизма. Разбира се, това никога не можеше да се признае от либералите открито, тъй като по определение и расизмът, и сексизмът са антиуниверсални и антилиберални. Едуард Саид много добре е схванал духа и последиците на тази втора фаза на либерализма: „Заедно с другите народи, определяни по различен начин като изостанали, изродили се, нецивилизовани или закъснели в развитието си, народите на Изтока се разглеждат в рамките на концепция, изградена върху биологическия детерминизъм и морално-политическата предубеденост. По такъв начин източното се свързва с онези елементи в западните общества (хората с отклоняващо се поведение, душевноболните, жените, бедните), които обобщено се определят като пораждащи съжаление отцепници. Представителите на Изтока рядко се разглеждат като такива, гледат по-скоро през тях, анализират ги не като граждани, дори не като хора, а като проблеми, които следва да се решават или да се удържат, или – доколкото колониалните държави открито завладяват техните територии – да бъдат подчинени… Моята гледна точка е, че метаморфозата на относително

невинната филологическа специализация (ориенталистиката, източнологията) в средство за управление на политически движения, за администриране в колониите, за произвеждане на почти апокалиптични заявления за трудната цивилизаторска мисия на Белия човек – се извърши в предполагаемо либералната култура, пълна с грижа за възхваляваните от нея норми за всеобщност, плурализъм, отвореност на мисълта. В действителност онова, което ставаше, беше противоположно на либералните принципи: втвърдяване на доктрината и на значенията, дадени от „науката", в „истина". Защото, ако истината е такава, присвояваща си правото да съди Изтока като неизменно „източен" в описаното от мен разбиране, либералността се оказва не повече от форма на потискане и на либерален предразсъдък."

През XX век се случи така, че угнетените от расизма и сексизма започнаха да настояват да се ползват от правата, които, както казваха либералите, теоретически им принадлежат. Да ползват и правата на човека, и правата на народите. Първата световна война обозначи тази политическа цезура. Разрушаването на реда в отношенията между държавите от центъра, „трийсетгодишната война", продължила от 1914 до 1945 г., отвори пространство за нови движения.

Тъй като колониализмът/империализмът, т.е. юридическият контрол от страна на европейските държави (а също на САЩ и Япония) над голяма част от Азия, Африка и Карибския басейн, беше най-горещият проблем на световната сцена, на първо място се прояви искането за правата на народите, а не за правата на човека. Най-ярко законността на това искане беше демонстрирана от Удро Уилсън, когато направи „самоопределението на нациите" централна тема на глобалния либерализъм. Разбира се, Уилсън настояваше самоопределението да се предоставя в строги юридически форми, методически, рационално, когато нациите са готови за това. Докато такива условия не съзреят, тези нации могат да съществуват в режим на „опека" (ако използваме езика на Устава на ООН от 1945 г.).

За консерваторите, както и можеше да се очаква, беше характерна тенденцията да бъдат още по-предпазливи, смятайки, че „готовността" за самоопределение ще съзрее след много продължително време, ако изобщо се случи някога. През първата половина на XX в. консерваторите често използваха темата за правата на човека, за да оспорят правата на народите. Те твърдяха, че в колониите има население, а не истински „народи", че това население е просто съвкупност от индивиди, чиито лични права на човека могат да бъдат признати, когато индивидът има достатъчно равнище на образование и е усвоил в достатъчна степен западния начин на живот, доказвайки, че той – много рядко тя – е достигнал статуса на „цивилизована личност". Това беше логиката на доктрината на формалната асимилация, която използваха редица колониални държави (например Франция, Белгия и Португалия), но и други държави практикуваха сходен, макар и не формализиран подход при определяне и предоставяне на правата на човека.

Онези социалисти, които в годините на Първата световна война бяха настроени радикално антисистемно и антилиберално, иначе казано, болшевики-

те (или ленинистите) и Третият интернационал, поначало се отнасяха много подозрително към всякакви разговори за правата на народите, като ги асоциираха с националистическото движение на европейската средна класа. Дълго време те бяха открито враждебни към тази концепция. След това, през 1920 година, те доста внезапно промениха радикално курса си. На бакинския Конгрес на народите от Изтока тактическият приоритет на класовата борба в Европа и в Северна Америка беше тихичко сложен под килима в полза на тактическия приоритет на антиимпериализма, тема, около която Третият интернационал се надяваше да изгради политически съюз между предимно европейските комунистически партии и поне най-радикалните националноосвободителни движения в Азия и други части на периферните зони. Но като направиха това, ленинистите по същество се присъединиха към Уилсъновата програма за самоопределение на нациите. А след Втората световна война, когато СССР активно провеждаше политика за поощряване на „социалистическото строителство" в редица страни, политически повече или по-малко тясно привързани към Съветския съюз, той де факто се присъедини към изпълнението на програмата на световния либерализъм за икономическо развитие на слаборазвитите страни.

По такъв начин през 1945–1970 г. либерализмът преживя втори апотеоз. Ако в десетилетията преди 1914 г. изглеждаше, че той тържествува в Европа, през 1945–1970 г. изглеждаше, че тържествува в целия свят. САЩ, световният изразител на либерализма, бяха държавата хегемон. СССР, който им беше само теоретически опонент, осъществяваше тактическа програма, която, ако говорим за правата на народите, по същество с нищо не се различаваше от либералната. По този начин той фактически съдействаше на САЩ за опитомяване на опасните класи на свят-системата. Нещо повече, изглеждаше, че на дело тази либерална политика носи плодове на самите опасни класи. Националноосвободителните движения бяха дошли или идваха на власт в целия Трети свят. И изглеждаше, че тези класи идват на власт (поне частично) навсякъде не само във вида на комунистическите режими в съветския блок, а и чрез голямата роля на социалдемократическите партии в Западна Европа и в другите страни на бялата общност. През 1945–1970 г. темповете на икономически растеж в почти всички периферни страни, като част от невероятното глобално разширяване на икономиката, бяха твърде високи. Това бяха години на оптимизма даже и там, където (като във Виетнам) борбата се оказа твърде жестока и разрушителна.

Като погледнем назад към това, което ретроспективно изглежда почти златен век, поразява ни доколко е отсъствала каквато и да е загриженост за правата на човека. Навсякъде бие на очи отсъствието на правата на човека или тяхното пренебрегване. От чистките и фалшифицираните процеси в Източна Европа до различните форми на диктатура в страните от Третия свят (и да не забравяме маккартизма в САЩ и *Berufsverbot* във Федерална република Германия) това едва ли беше епоха на триумфа на правата на човека. Но което е още по-съществено, това беше период, когато политическите движения в света про-

явяваха много голяма риторична загриженост за правата на човека. Доводите на защитниците на правата на човека навсякъде се разглеждаха като заплаха за националното единение в битките на Студената война. В страните от Третия свят, най-тясно свързани със Запада, уважението към правата на човека съвсем не беше по-голямо, отколкото в страните, максимално тясно свързани със съветския блок. Нещо повече, открито изказваната загриженост на САЩ/СССР за положението с правата на човека в сферата на влияние на опонента беше сведена до пропагандистки радиопредавания и не оказваше сериозно влияние върху реалната политика.

Какво стана след това? Главно две неща: предвещаващата и разобличителна световна революция от 1968 година, която отправи предизвикателство към либералната геокултура; и последвалата я проява бе опустошаването на либералния пакет от отстъпки. През 1968 г. студентите и техните съюзници говореха навсякъде – в страните на Запада, в комунистическия блок и в зоните на периферииите, че либералната идеология (включително различния на думи, но сходен по същество съветски вариант) представлява от само себе си система от лъжливи обещания, чието реално съдържание наистина е негативно за огромното мнозинство от населението на света. Разбира се, революционерите се стремяха навсякъде да говорят с езика на понятията, отразяващи спецификата на техните страни – в САЩ различно от Германия, Чехословакия и Китай, Мексико и Португалия, Индия или Япония, но навсякъде се завръщаха към едни и същи теми.

Световната революция от 1968 г. не разруши свят-системата. Тя не се и доближи до постигането на тази цел. Но тя изтласка либерализма от мястото му на определяща идеология на свят-системата. И консерватизмът, и радикализмът се отместиха от либералния център повече или по-малко към местата, които заемаха през първата половина на XIX в. По този начин те нарушиха оня чувствителен баланс, който либерализмът се стремеше да установи, за да се ограничи революционното въздействие както на правата на човека, така и на правата на народите.

Как се наруши този баланс може да се види например чрез влиянието на второто главно изменение, което стана вече в социално-икономическата структура на свят-системата. Примерно от 1968-1973 г. свят-системата се намираше в Б-фазата на кондратиевския цикъл, в периода на стагнация. Стагнацията фактически анулира икономическите постижения на повечето периферни зони с изключение на кътчето в Източна Азия, превърнало се в място на своеобразно преместване на ограничена част от производството в свят-системата, което е нормална характеристика на Б-фазата на кондратиевския цикъл. Тя доведе също (с различна скорост) до падане на реалните доходи на трудовите класи на Севера. Розите окапаха. Измамата се оказа грамадна. Надеждата за последователно, устойчиво, подредено подобряване на перспективите на живота, поддържана от силите на световния либерализъм (и от техния фактически съюзник – световното комунистическо движение), претърпя крах. И още щом като настъпи крахът, самите

спечелили, както се предполагаше от предишното развитие, поставиха въпроса доколко наистина са били осигурени правата на народите.

Когато под съмнение беше поставена считаната преди за успешна реализация на правата на народите в епохата след 1945 г., политическите последици бяха две. От една страна, мнозина се заеха да отстояват правата на „новите народи". Може би, допускаха те, работата е именно в това, че не се признаваха правата на техните „народи". Оттук и новите и по-войнствени етнически движения, движенията за отделяне, исканията на „малцинствата" в съществуващите държави, които се развиваха едновременно с издигането на исканията на други групи или квазинароди като жените, гейовете и лесбийките, инвалидите, престарелите. От друга страна, ако правата на народите не донесоха плодове, защо да се потиска стремежът към правата на човека, като това се оправдава със стремежа да се осигурят правата на народите? Ето защо в еднопартийните държави и военните диктатури в съветския блок и в Третия свят внезапно се надигнаха искания за незабавна реализация на правата на човека. Това беше движение на тъй наречената демократизация. Но и в западния свят това беше време на разпадане на структурите, които преди сериозно ограничаваха изразяването на правата на човека, и време на създаване на нови права, например „правото на ненамеса в частния живот" в САЩ.

Нещо повече, изглеждаше, че не просто всички проговориха за правата на човека в своите собствени страни, те започнаха да говорят и за правата на човека в другите страни: заявлението на Картър за правата на човека като главна грижа на външната политика на САЩ, Хелзинкските споразумения, разпространението на движения от типа на „Международна амнистия" и *Medicins du Monde,* желанието на интелектуалците от Третия свят да обсъждат правата на човека като главен и приоритетен проблем.

Двете движения през последните 10–20 години – издирването на нови „народи", чиито права трябва да бъдат утвърдени, и по-интензивните искания, засягащи „правата на човека" – бяха реакция на разочарованията и измамите на епохата 1945–1970 г., които доведоха до революцията през 1968 г. – революция, разгърнала се около темата за лъжливостта на надеждите на глобалния либерализъм и на онези гнусни намерения, които стояха зад предлаганата от либерализма програма за рационален реформизъм. Поначало двата отговора изглеждаха един. Същите хора, които утвърждаваха правата на „новите" народи, искаха и по-големи права на човека.

Обаче към края на 80-те г. на XX век и особено след геополитическите пропуквания на предишната система на хегемония на САЩ, отбелязани с краха на комунизма, двете движения тръгнаха по отделни, често противоположни пътища. Към 90-те г. се появиха цели движения, използващи (отново) темата за правата на човека, за да я противопоставят на правата на „новите народи". Това може да се наблюдава в неоконсервативната кампания против политическата коректност в САЩ. Но същото се забелязва в заявлението на *Medicins du Monde*

и съюзниците им френски интелектуалци от *droit d'ingerance (*правото на намеса) – намесата в Босна и Сомалия днес, в Китай и Иран утре; и (защо пък не) в намиращите се под властта на черните муниципални управления в САЩ вдругиден. Днес либерализмът е изтикан в ъгъла от своята собствена логика. Той продължава да утвърждава законността на правата на човека и не така гръмко - на правата на народите. Той все още няма предвид това, което е в действителност. Той утвърждава права с цел те да не бъдат приложени в пълен обем. Но това е все по-трудно да се направи. И либералите, притиснати, както се казва, между Сцила и Харибда, показват истинската си същност, като повечето се превръщат в консерватори и само малцина в редки случаи стават радикали.

Да вземем простия, много важен и много насъщен въпрос, въпроса за миграцията. Политическата икономия на проблема за миграцията е изключително проста. Свят-икономиката повече отвсякога е поляризирана в две отношения: социално-икономически и демографски. Между Севера и Юга зее разрив и има всички признаци, че в близките десетилетия той ще стане още по-широк. Последиците са очевидни. Съществува силен натиск на миграционния поток от Юга към Севера.

Да го видим от гледна точка на либералната идеология. Понятието „права на човека" очевидно включва правото на свободно придвижване. По логиката на либерализма не трябва да има нито паспорти, нито визи. На всекиго трябва да бъде позволено да работи и да се заселва навсякъде, както например днес става в САЩ и в повечето суверенни държави – наистина точно в онези държави, които претендират, че са либерални.

На практика, разбира се, повечето хора на Севера буквално изпадат в ужас от идеята за открити граници. Но и политиците през последния четвърт век съвсем не вървят към такива граници. Обединеното кралство беше първата държава, която издигна нови бариери, за да се огради от поданиците на предишните си колонии. Само през 1993 г. станаха три важни събития. Германският парламент жестоко сви гостоприемството за „бежанците", боейки се, че такива могат да станат жителите на Източна Европа. (Да се разобличават злобните комунисти, които не пускат народите от своите страни, беше добро шоу, но сега виждаме какво става, когато вече ги няма на власт злобните комунисти, способни да ограничат емиграцията.) Във Франция правителството прокара закони, които не само ограничават миграцията от бившите колонии, но дори усложняват получаването на гражданство от децата на мигрантите, родени във Франция. А в САЩ през 1993 г. губернаторът на най-големия щат, Калифорния – и не може да се каже, че фактът на скорошното му превръщане в щат с небяло мнозинство няма отношение към проблема, – призова да се приеме поправка в Конституцията на САЩ, която да сложи край на една от нашите най-тачени традиции – *jus soli:* всеки роден в САЩ е техен гражданин по правото на раждане.

Какви са аргументите, издигани във Великобритания, Германия, Франция и САЩ? Това, че ние (Северът) не можем да приемем върху себе си бремето

(икономическото бреме) на целия свят. А защо да не можем? Само преди столетие същият този Север вземаше върху себе си „бремето на белия човек", бремето на „цивилизаторската мисия" сред варварите. Сега варварите, опасните класи казват: „Благодарим ви много! Стига сте ни цивилизовали; просто ни дайте възможност да се ползваме от някои права на човека, да речем, от правото на свободно придвижване и търсене на работа навсякъде, където можем да я намерим."

Вътрешните противоречия на либералната идеология носят тотален характер. Ако всички хора са с равни права и всички народи са с равни права, не можем да запазваме такава неегалитарна система, каквато винаги е била и винаги ще бъде капиталистическата свят-икономика. Но ако това открито се признае, капиталистическата свят-икономика ще загуби легитимност в очите на опасните (т.е. онеправданите) класи. А ако системата е лишена от легитимност, тя няма да просъществува.

Кризата е тотална, дилемата е тотална. Ние ще изпитваме нейните последици през близкия половин век. Както и да разрешим с колективни усилия тази криза, каквато и нова историческа система да построим, дали ще бъде тя по-лоша, или по-добра, дали ще имаме повече, или по-малко права на човека и права на народите – не е известно, но едно е сигурно: това няма да е система, основана върху либералната идеология, каквато я знаем в продължение вече на два века.

* * *

СВЕТОВНАТА ЛЕВИЦА СЛЕД 2011 ГОДИНА

2011 беше добра година за световната левица, колкото и тясно или широко да я определяме. Главната причина са негативните икономически условия, от които страда голямата част от света. Безработицата беше висока и става все по-висока. Повечето правителства се сблъскаха с високи нива на дълга и с ниски приходи. Те потърсиха изход в опита да наложат на своето население строги икономии, като същевременно защитят банките.

В резултат – в целия свят се надигнаха на протести „деветдесет и деветте процента", по израза на движението „Окупирай Уолстрийт". Протестите бяха срещу прекалената поляризация на богатството, срещу корумпираните правителства и срещу недемократичната им природа, независимо дали в съответните страни има, или няма многопартийна система.

Това не означава, че „Окупирай Уолстрийт", Арабската пролет или възмутените постигнаха всичко, към което се стремяха. Те успяха да променят световния дискурс, преодолявайки идеологическите мантри на неолиберализма и налагайки темите за неравенството, несправедливостта и деколонизацията. За пръв път от дълго време насам обикновените хора обсъждаха самата природа на системата, в която живеят; те вече не я приемат като нещо дадено.

Сега въпросът е как световната левица може да продължи напред и да превърне дискурсивния успех в политическа трансформация. Проблемът може да се постави доста просто. Дори ако, според икономическата терминология, съществува ясно изразена и увеличаваща се пропаст между много малката (1%) и много голямата (99%) група от населението, от това не следва, че такова е и политическото разделение. В целия свят дясноцентристките сили все още се ползват с подкрепата на около половината от населението, във всеки случай от политически активната му част.

За да трансформира светът, световната левица се нуждае от определена степен на политическо единство, което все още ѝ липсва. Наистина тя се сблъсква с дълбоки разногласия както за дългосрочните цели, така и за краткосрочните тактики. Проблемът не е в това, че тези въпроси не се обсъждат. Обратно, те се обсъждат разпалено, но се очертава малък напредък за преодоляване на разногласията.

Тези разногласия не са нови, но това не ги прави леки за преодоляване. От тях две са главните. Първото е за изборите. Има не две, а три позиции относно изборите. Има група, която е крайно подозрителна към изборите, твърдейки, че участието в тях е не само неефективно политически, а и подсилва легитимността на съществуващата свят-система.

Други смятат, че да се участва в електоралния процес е от решаващо значение. Но тази група е разделена на две. От едната страна са тези, които се самоопределят като прагматици. Те искат да работят отвътре, в рамките на главната лявоцентристка партия при функционираща многопартийна система или във фактически единствената партия, когато редуването във властта по парламентарен път не е разрешено.

Разбира се, има и такива, които заклеймяват тази политика като избиране на така нареченото по-малко зло. Те твърдят, че няма съществена разлика между основните алтернативни партии и подкрепата с гласуване за някоя партия, която е „истински" лява.

Всички сме запознати с този дебат и сме слушали аргументите и на едните, и на другите. Все пак е ясно, поне за мен, че ако не се постигне сближаване на трите групи относно електоралните тактики, световната левица няма да има особен шанс да надделее както в краткосрочна, така и в дългосрочна перспектива.

Аз вярвам, че има начин за помирение. Трябва да се прави разлика между краткосрочните тактики и дългосрочната стратегия. Напълно съм съгласен с тези, които смятат, че овладяването на държавната власт няма отношение към възможността, може би дори я заплашва, за трансформация на свят-системата в дългосрочен план. Овладяването на държавната власт беше многократно изпробвано като стратегия за трансформация и се провали.

От това обаче не следва, че в краткосрочна перспектива електоралното участие е губене на време. Факт е, че много голяма част от деветдесет и деветте процента ще страдат остро в краткосрочна перспектива. И именно това ги безпокои най-много. Те се опитват да оцелеят и да помогнат на своите семейства и приятели да оцелеят. Ако ние мислим за правителствата не като за потенциални агенти на социалната трансформация, а като за структури, които могат да повлияят на краткосрочните страдания с конкретните си политически решения, тогава световната левица е задължена да направи каквото може, за да получи от тях решения, които ще намалят страданията.

Работата за намаляване на страданието изисква участие в изборите. Що се отнася до дебата между защитниците на по-малкото зло и защитниците на подкрепата за истински левите партии, това е въпрос за избор на местна тактика, която силно зависи от много фактори: размера на страната, формалната политическа структура, демографията на страната, геополитическото ѝ разположение, политическата ѝ история. Няма и не може да има стандартен отговор

на този въпрос. Нито пък отговорът за 2012 г. може да важи и за 2014 или за 2016 година. Според мен това не е дебат за принципи, а по-скоро за променяща се тактическа ситуация във всяка страна.

Вторият основен дебат, който се води в световната левица, е между „девелопментализма", както аз го наричам, и онова, което може да се назове приоритет на цивилизационната промяна. Ние можем да проследим този дебат в много части на света. Той може да се види в Латинска Америка в продължаващия твърде остър дебат между левите правителства и движенията на коренното население – например в Боливия, Еквадор, Венесуела. Други го виждат в Северна Америка и в Европа в дебатите между еколозите/Зелените и профсъюзите, за които приоритет е запазването и разширяването на заетостта.

От една страна, „девелопменталисткият" избор, издигнат от леви правителства или от профсъюзи, се базира на разбирането, че без икономически растеж не може да се поправи икономическият дисбаланс в сегашния свят, независимо дали става дума за поляризацията в страните или между страните. Тази група обвинява своите опоненти, че обективно, а може би и субективно, подкрепят интересите на десните сили.

Защитниците на антидевелопменталисткия избор заявяват, че концентрирането върху приоритета на икономическия растеж е погрешно по две причини: първо, това е политика, която просто продължава лошите черти на капиталистическата система, и, второ, това е политика, която нанася непоправими както екологични, така и социални вреди.

Това разделение е дори по-взривно, ако може така да се каже, отколкото за или против участието в изборите. Компромисът, постиган при всеки отделен случай, е единственият начин то да се преодолее. За да стане това възможно, двете групи трябва взаимно да се приемат като честни и добросъвестни леви. Това няма да бъде лесно.

Могат ли тези разногласия в левицата да бъдат преодолени в близките петдесет години? Не съм сигурен. Но ако не бъдат преодолени, не вярвам, че през следващите двадесет до четиридесет години световната левица ще може да спечели битката за облика на системата, която ще наследи провалящата се окончателно капиталистическа система.

* * *

БУНТОВЕ ТУК, ТАМ И НАВСЯКЪДЕ

Продължаващите в Турция бунтове бяха последвани от още по-големи бунтове в Бразилия, които от своя страна бяха последвани от по-слабо забелязани, но не по-малко реални протести в България. Разбира се, тези бунтове и протести не бяха първите, а само последните от една поредица, залята света в последните години. Съществуват много гледни точки за анализ на този феномен. Аз го виждам като продължение на процеса на световна революция, започнал през 1968 година.

Със сигурност всеки отделен протест е характерен за всяка отделна страна, що се отнася до неговите детайли и движещи го сили. Но съществуват и определени сходства, които трябва да бъдат отбелязани, ако човек се замисли какво се случва днес в света и ако реши какво всички ние – като отделни личности и като част от определени групи – сме длъжни да направим.

Първото сходство е, че всички бунтове в началото си бяха малобройни – една шепа смели хора, дръзнали да демонстрират за или против нещо. Впоследствие, ако успееха да се осъзнаят и консолидират – нещо, което е до голяма степен непредсказуемо, протестите ставаха масови. Изведнъж не само правителствата се оказваха под прицел, но до голяма степен и самата държава като такава. Тези бунтове са комбинация от исканията на хората, които желаят едно правителство да бъде сменено с по-добро, и въпросите на хората, които поставят под съмнение самата легитимност на държавата. Двете групи слагат на масата темите за демокрацията и човешките права, въпреки че определенията, които дават на тези два термина, варират силно. Като цяло обаче тоналността на тези бунтове тръгва от лявата страна на политическата арена.

Правителствата на власт, разбира се, реагират. Те се опитват или да овладеят със сила бунтовете, или да ги усмирят с цената на определени отстъпки, или отговорът им е комбинация от двете. Репресията често е печеливша, но понякога е контрапродуктивна за правителствата, изкарвайки на улицата още повече хора. Отстъпките също се печеливши, но и те могат да се окажат и контрапродуктивни, предизвиквайки протестиращите да увеличат исканията си. Най-общо казано, правителствата по-скоро се опитват да овладеят бунтове-

те със сила, отколкото да направят отстъпки. А репресията изглежда работеща за относително кратък период.

Второто сходство между тези бунтове е, че нито един от тях не поддържа високия си интензитет твърде дълго. Протестиращите отстъпват пред репресията, или по някакъв начин биват асимилирани от правителствата, или се изтощават предвид огромните усилия, необходими за продължителни и непрекъснати демонстрации. Затихването на тези явни бунтове е напълно нормално. Това обаче не означава провал на протестите.

В това е и третото сходство между тях. Въпреки че отшумяват, те оставят след себе си наследство. Протестите вече са променили нещо в политиката на страната и почти винаги това е за добро. Те са вкарали в дневния ред на обществото важни въпроси, като например социалните неравенства, или са върнали чувството за собствено достойнство на най-бедната част от населението, или са увеличили съмненията в празнословията, с които правителствата се опитват да прикрият политиката си.

Четвъртото сходство е, че мотивът на участниците във всеки бунт – особено на по-късно присъединилите се – не е настойчивото преследване на първоначално поставените цели, а по-скоро изопачаването им с цел даване на властта в ръцете на десни политически групи и партии, които са различни от овластените към момента, но без съмнение са по-демократични или загрижени за човешките права.

Петото сходство е, че всички бунтове се оказват част от една по-голяма геополитическа игра. Влиятелни правителства извън страната, в която са избухнали бунтовете, се опитват и почти винаги успяват да помогнат на онези групи, които обслужват интересите им, да дойдат на власт. Това се случва толкова често, че днес един от най-неотложните въпроси относно всеки бунт, който винаги е или поне винаги би трябвало да бъде зададен, е въпросът какви ще са последиците от този бунт в рамките на световната система като цяло. Отговорът е много труден, доколкото евентуалните геополитически последици могат да се окажат противоположни на първоначалната антиавторитарна посока.

Накрая, нека не забравяме, гледайки случващото се, че се намираме в среда на структурна промяна от залязваща капиталистическа световна икономика към нов тип система. Но тази система може да бъде по-добра или по-лоша. Това е истинската битка, пред която ще бъдем изправени в следващите 20–40 години, и от това каква е позицията ни днес тук, там и навсякъде зависи изходът от тази най-важна и фундаментална политическа битка.

РАЗМИСЛИ ОТНОСНО ОТЪЖДЕСТВЯВАНЕТО НА СТАЛИНИЗМА С ХИТЛЕРИЗМА

Франсоа-Ксавие Кокен

Франсоа-Ксавие Кокен *– известен френски историк, славист, почетен професор в Колеж дьо Франс, автор на книги за Русия: „La Sibérie: peuplement et immigration paysanne au XIX siècle", „La Révolution de 1917", „1905: la révolution russe manquée".*

Сравнявайте различията и стигайте до противопоставяния; сходствата не водят доникъде.
Ален. За театралното изкуство, XXIII

Да съществуваш значи да си различен.
Реми де Гурмон. Книга на маските

Самò по себе си това сравнение не е ново. Един от първите, ако не и първият, отъждествили комунизма с фашизма в началото на 30-те години, е не някой друг, а френският социолог Марсел Мос в своите статии за болшевизма. Предупреждението няма да попречи на френските и на британските политици да бъдат през 30-те години ту на страната на Хитлер срещу Сталин, ту на страната на Съветския съюз срещу нацистка Германия. Но едва след края на Втората световна война Хана Аренд ясно ще формулира и ще започне да популяризира идеята за тъждественост, осъждайки нацизма и сталинизма в своите текстове за тоталитарните системи, които, ако се вярва на думите ѝ, „са превърнали злото в нещо обикновено". Във възцарилата се атмосфера на Студената война отъждествяването на двата режима беше посрещнато благосклонно от много кръгове в западния свят, особено сред руската емиграция, някои представители на която (особено украински и грузински) не се погнусиха по време на окупацията да подкрепят нацистите срещу Сталин. Историкът меншевик Борис Николаевски, емигрирал през 1940 г. в Съединените щати, написа осем години по-късно, че Сталин дори е

„по-лош от Хитлер" и че една нова, „по-разрушителна от предишната война поради тази причина е неизбежна" [1]. От двете страни на Желязната завеса с пълна сила набираше скорост надпреварата във въоръжаването. Всеки от двата лагера усъвършенстваше военнопромишления си комплекс, а западните стратези разработваха концепцията за „превантивния удар", за да изпреварят предполагаемото внезапно нападение на противника. В началото на 50-те години, в атмосферата на идеите за превантивна война и на маккартизма, американският седмичник „*Time*" рисуваше пред своите читатели картината на бъдещата окупация на СССР, показвайки на картата дори дислокацията на американските гарнизони в основните жизнени центрове на Съветския съюз, чиято вина беше, че е лишил бившия си съюзник от монопола върху ядреното, а скоро след това и върху термоядреното оръжие. Поражението на СССР тогава изглеждаше като логическо продължение на поражението на Хитлер. Отъждествяването на двете системи продължаваше. В края на краищата то проникна дори в СССР, където още в добрежневската епоха Василий Гросман един от първите изказа подобна мисъл в автобиографията си „Живот и съдба". Неговият пример беше последван от цяла кохорта дисиденти, която чувствително нарасна след Хелзинкските споразумения от август 1975 г. Те гарантираха границите на СССР и способстваха за увеличението на културната обмяна между двата блока (т.нар. трета кошница), но в същото време отвориха пред западната пропаганда първата вратичка, която противниците на съветския режим започнаха да разширяват. Резултатът от това е известен. „Черната книга на комунизма" заби още един пирон в бъдещия му ковчег: заимствайки заглавието на сборника със свидетелства за изтреблението на евреите от нацистите в Източна Европа [2], тази книга памфлет негласно отъждествяваше хитлеристката окупация с комунистическите режими, като ги представяше за наследници и последователи на нацистите. А някои стигнаха дотам, че заговориха за хитлерокомунизъм, точно както навремето сталинистите изобличаваха хитлеротроцкизма. С една дума, Хитлер до такава степен се превърна в еталон за варварство и престъпления срещу човечеството, че някои публицисти съвсем сериозно говорят днес за „нацизмо-ислямизъм" или създават от Саддам Хюсеин един „нов Хитлер". Червено-кафявата двойка се превръща в зелено-кафява или червено-зелена в зависимост от това какви очила носи говорещият. И това „*reduction ad hitlerum*" според либералния философ Лео Строс е обхванало цялото медийно пространство.

*

Нека се върнем към Хитлер и Сталин. Да, сходство между двата режима наистина съществува. Първоначално ги сближаваше враждебното им отношение към диктата на Версайския договор, за чиито жертви те се възприемаха и срещу когото в духа на Рапалския договор от април 1922 г. се бореха. Именно този договор ознаменува завръщането им на световната сцена.

Начело и на двата режима, независимо от даваното им определение, стоеше една-единствена партия от диктаторски тип, която отхвърляше всяка форма на класическа парламентарна демокрация. И двете системи създадоха повече или по-малко сходен култ към личността на своите лидери, персонифициращи самия режим. Този, който по политически, морални или религиозни причини отказваше да се подчинява, в по-голяма или в по-малка степен биваше преследван, за което свидетелстват концентрационните лагери и при двата режима. Дори нацистките лагери на смъртта да се различаваха от съветските лагери по превъзпитанието, и едните, и другите противоречаха на правовата държава и бяха нейно отрицание.

Освен това и двата режима бяха държави на пропагандата, в които послушните средства за масова информация се стремяха да заглушат всяка критична проява и разпространяваха единствено официалните гледни точки, тиражирани като единствено верни. От подобна участ не избяга дори изкуството – то служеше на пропагандата, отричаща всяка форма на „дегенеративно" изкуство, и прославяше в единия случай германската раса и култура, а в другия – социалистическия реализъм. Както наскоро показа една изложба на съветско изкуство в Москва, сходството между двете „школи" е поразително: образът на кипящия от здраве и излъчващ оптимизъм съветски колхозник напомня най-добрите образци на германската раса.

И в двата случая като резултат възникна официално изкуство, характерно със своята помпозност и преувеличеност. За това свидетелстват както плановете за модернизация на Берлин, изготвени от близкия на Хитлер архитект Алберт Шпеер, така и плановете за строителство на Дворец на Съветите в Москва на мястото на храма „Христос Спасител". Зданието е трябвало да бъде увенчано с огромна статуя на Ленин по подобие на Статуята на Свободата, стояща над купола на американската Капитолия.

Съветско-германският пакт от 1939 г., който обикновено е разглеждан като прелюдия към Втората световна война, също бива използван като аргумент за сходството между двата режима, ожесточено противостоящи си по време на Гражданската война в Испания. Според мнението на някои историци този пакт сякаш свидетелства за съучастието и за природното сходство между двете диктатури. А един от най-известните съвременни руски писатели дори обвини Сталин, че се бил доверявал единствено на Хитлер, който се бил вдъхновил от съветските чистки през 30-те години за своята „нощ на дългите ножове" през 1934 г., за ликвидирането на Рьом и на неговите „кафяви ризи". Последиците от пакта – превземането на Полша и бързата окупация на прибалтийските страни, извършени с пълно пренебрежение към нормите на естественото право, също биват привеждани като илюстрация за жестокостта и цинизма, присъщи повече или по-малко и на двата режима по време на войната. Съществуваше обаче и съществена разлика: нацисткото насилие беше насочено преди всичко срещу други народи, докато насилието на Сталин беше до голяма степен насочено сре-

щу собствения му народ и дори срещу собствените му военнопленници, оставяни на врага без защитата на Женевската конвенция и без помощта на Червения кръст: дълг на съветския войник беше да не попада жив в ръцете на врага.

Съществува и друго сходство: наскоро във Франция беше публикуван материал за грабежа на произведения на изкуството по време на Втората световна война. Под заглавие „Големият грабеж: от военната плячка на нацистите до съветските трофеи" авторът [3] изброява произведения на изкуството, присвоени от нацистите във Франция и по-късно конфискувани от съветските представители, които сякаш са следвали провокационния лозунг на Троцки, издигнат през ноември 1917 г.: „Граби награбеното". Червената армия евентуално би могла да приведе някакви аргументи, за да оправдае разграбването на немските културни ценности, третирани като трофеи и военна плячка, но това няма как да е валидно за чужда собственост, която не само Франция се опитва да си върне и то засега безрезултатно...

Дори победата на Червената армия не сложи край на отъждествяването на двата режима. В очите на много публицисти тази победа доведе до смяна на една окупация с друга, до смяна на едно потисничество с друго, този път руско, до създаване на нови марионетни режими вместо предишните – и в двата случая основани върху страха и репресията. От тази гледна точка съветската окупация можеше да приключи единствено с рухването на самия режим – факт, който мнозина сравняват с разгрома на нацисткия режим, пръв оказал се на бунището на Историята.

*

Ще завършим това кратко изброяване на явните признаци на сходство между двата режима, които и без това са добре известни – като например монопола върху властта и партията държава, политическата полиция, държавната пропаганда, господството на секретността и цензурата, тоталитарната диктатура, култа – в единия случай към фюрера, в другия – към генералния секретар, атомизацията на обществото, преследванията по религиозни причини, културата на насилие, всеобщия страх, все едно реален или изкуствено създаван, и т.н. Всичко това е достатъчно за съпоставка между двата режима и за легитимност на подобно сравнение. Следва ли от това, че те могат да бъдат отъждествявани? Възможно ли е от всички тези аналогии да се направи някакъв окончателен извод?

Нека сравним кита и слона. Можем ли да измислим по-сходни животни? Нима от всяка една гледна точка те не са подобни, при това не само по огромните си размери и по стоманено-сивата си кожа? И двете животни са млекопитаещи, гръбначни и живораждащи, с по едно дете. И двете са „биологически коректни" и – още едно сходство – са на ръба на оцеляването заради тоталитарната диктатура, установена от човека над природата. Но това е друга тема. Ще

добавим, че някога китът е бил четирикрак, че краката на слона и плавниците на кита даряват почитателите на хубавата храна с мигове на незабравимо удоволствие – и ето, тяхната тъждественост изглежда пълна.

Значи ли това, че не можем да ги различим един от друг? Казано честно, кой би повярвал на подобни приказки? Точно тук му е мястото да си спомним за Ален, който препоръчва да мислим по-малко за сходствата и повече за различията, отчитайки – уточняваше той, – че нашите истини са единствено имащи видимост допускания, основани на усещания. Наистина между слона и кита съществуват колкото искате различия, точно както и между двата „тоталитаризъма", и в очите на един историк тези различия са също толкова многобройни и не по-малко значими, колкото сходствата. Тук ще се ограничим до споменаването на някои от най-отличителните от тях, започвайки с условията, в които са възникнали и дошли на власт тези две сили.

Както е известно, Хитлер взе властта в страна, победена в Първата световна война и, в определен смисъл, жертва на Версайския договор. При това Германия не преживя на собствената си територия (за разлика от Франция и Русия например) ужасите на войната, нейните икономика и общество пострадаха сравнително малко. Именно мнозинството германци от различни социални слоеве – от елитите до широките народни маси, – подтиквани от чувството за национална обида, от духа на реванш или от националистически амбиции, демонстрираха нещо като „морален банкрут" [4] и доведоха на власт Хитлер, както и неговата партия, създадена от и служеща на своя лидер.

Нищо подобно не се случи в Русия, където Първата световна война и Гражданската война унищожиха голяма част от елита и от образованите прослойки и раздробиха гражданското общество, намиращо се в стадий на формиране през последните десетилетия на царизма. Тук не говорим за изгонването на цвета на руската интелигенция и за принудително прокудените по разпореждане на Ленин, Троцки и други членове на Политбюро през април 1922 г. на т.нар. Философски параход [5]. Заради това кръвопускане обществото се оказа отхвърлено няколко десетилетия назад. Загубата на най-просветената му част без съмнение изигра роля за победата на болшевишката партия, призовала Сталин да я оглави. Самата партия ни най-малко не беше негово творение. Очевидно е, че издигането и всевластието на генералния й секретар бяха най-малкото облекчени от изчезването на всички, които можеха да му се противопоставят отвън и да предпазят страната от крайностите на Сталиновата политика. Интелектуалните и моралните (а не само социалните) съпротивителни сили на страната – имунната система на обществото срещу абсолютизма – се оказаха отслабени в далеч по-голяма степен отколкото в Германия. Липсата на противовес не можеше да не се отрази на характера на режима.

Едва ли можем да се позоваваме, както понякога се прави, на капиталистическия режим на Германия и на съветския „държавен капитализъм", когато твърдим, че между двата режима има сходство. Хитлер и нацистката партия не

причиниха никаква вреда на капиталистическия строй и на тежката буржоазия в своята страна. Тя преживя Първата световна война, а някои от представителите ѝ (при това в никакъв случай небезизвестни) дори оказваха финансова поддръжка на нацистката партия както преди 1933 г., така и след това. Що се отнася до държавния капитализъм в СССР, понякога наричан „държавен феодализъм", той се явяваше капитализъм единствено по име: при отсъствието на каквато и да е свобода за стопанска инициатива, за частни капитали и инвеститори, а също така и за пазар, който поне малко да заслужава да бъде наречен по този начин, съветската икономика всъщност беше приказка, ръководена от централизиран и всемогъщ държавно-партиен апарат, за разлика от германския капитализъм, който преживя и Втората световна война и на който дори не му се наложи да възкръсва от пепелта. Следователно СССР не беше капиталистическа държава, както нацистка Германия не беше социалистическа държава, и нямаше нищо общо между образования германски буржоа и полуграмотния съветски пролетарий полуселянин.

Но основната разлика между двата режима се коренеше най-вече в идеологията. Известно е, че нацисткият режим утвърждаваше преди всичко превъзходството на предполагаемо чистата германска раса, за която беше необходимо жизнено пространство, съответстващо на нейните амбиции... за сметка на нейните съседи. Взели на въоръжение романтичната теза за оригиналността и особеното призвание на всеки народ и използвайки я за целите на един агресивен национализъм, нацистките идеолози, следвайки Розенберг, възхваляваха особените права на германския народ. Те не само обърнаха гръб на универсализма на Просвещението в името на ирационални ценности като раса и кръв, те отрекоха идеите за равенство и братство, провъзгласени от Френската революция. Тяхното (пан)германско месианство се изля в разделянето на човечеството на две категории: арийска „господарска раса" и низши „полухора", чиято съдба е да бъдат поробени или изтребени.

Излишно е да разглеждаме по-подробно тази добре известна идеология, на чието основание, освен всичко друго, бяха унищожени – за щастие само частично – европейските евреи. Но не може да не се отбележи, че претенцията за превъзходство на германската раса заедно с исканията за все по-голямо жизнено пространство придаваха на външната политика на нацистка Германия безспорно настъпателна и дори агресивно-авантюристична насоченост.

В това отношение нямаше нищо общо между Германия и СССР, за което свидетелстваше дори символиката на двете страни. Свастиката, езически знак, възникнал като емблема на космическата стихия, но асоцииран в този контекст с расистките идеи, и имперският орел, заемащ толкова значимо място сред нацистките символи, са напълно противоположни на съветската символика. Достатъчно е да си спомним разположените един срещу друг павилиони на двете страни на Световното изложение през 1937 г. в Париж: от едната страна беше нацисткият орел, стиснал в ноктите си пазената от него свастика, а от друга-

та – добре известната двойка работник и колхозничка (скулптурата на В. И. Мухина), „въоръжена" единствено със сърп и чук. Още тогава впечатляващото противоборство според мнозина коментатори предвещаваше бъдещ сблъсък.

Сърпът на колхозничката и чукът на работника от каквато и да е гледна точка са несъвместими с всякакъв расизъм – войнствен или някакъв друг. Сами по себе си те олицетворяват мирния труд. В названието „СССР" също няма никакво етническо или расистко позоваване. Точно обратното – юристите доскоро обичаха да подчертават, че СССР, в чието име няма никакво споменаване на националното като категория, е отворен за целия свят и е готов да приеме всяка страна, пожелала да се присъедини към него. Избирайки името „Съюз на съветските социалистически републики", страната искаше да построи някаква социалистическа общност, в която (за разлика от доминионите на Британската империя – по природа неравноправна) – всички – руснаци, татари, буряти, поволжки немци, евреи, грузинци, чеченци, осетинци, арменци, азербайджанци и други – бяха поне теоретически равни пред закона и в която благодарение на това беше възможно дълго време да се потискат етническите конфликти между различните националности. Разбира се, теорията и практиката невинаги съвпадаха, уважението към закона не беше основно качество на Сталинския режим, обаче символът си остава символ – с целия си емоционален заряд, въплътен в така прогласените принципи.

Възможно е някои предубедени умове да предявят симетрично обвинение в социален и дори в идеологически расизъм към режима на Сталин. Да, претенцията за установяване на „диктатура на пролетариата", ликвидацията на кулачеството „като класа", унищожението на всички противници на социализма в неговата Сталинова версия изглежда в някаква степен дават основания за обвинения в расизъм най-малкото в един преносен смисъл. Но този паралел всъщност не отразява характера на Сталинския режим.

Извън всякакво съмнение режимът на Сталин, поставил си за цел установяването на социализма в СССР, беше режим на принуда, неговата т.нар. волунтаристична политика се състоеше в това човекът да служи на социализма вместо социализмът да служи на човека. Въпреки това съветският режим, включително и Сталинският, си оставаше социалистически. Дори изкривената от Сталин и неговите съратници социалистическа идея, която лежеше в основата на многонационалния режим, както и доктрината за класовата борба няма как да бъдат отъждествени с каквато и да е форма на расизъм.

Независимо от окраската си, социалистите на XIX в., поставили си за цел премахването на всяка форма на експлоатация, единодушно виждаха в социализма идеология на колективно и индивидуално освобождение. Утопична или не, идеята за социална (и икономическа) еманципация, най-малкото колективна, въпреки всичко оставаше характерна за социализма дори през Сталинския период, оказвайки сплотяващо и идеологически циментиращо въздействие. Единствено това обяснява международното влияние на СССР през 30-те и 40-те, както и през

50-те и 60-те години на XX в., когато Сталин и неговият режим бяха възпявани от безкрайно много представители на чуждестранната интелигенция, също както правеха философите на Просвещението по адрес на Екатерина Велика, виждайки в нея „северна Семирамида" независимо от наличието на крепостно право и социален гнет по време на нейното управление. Както можем да говорим за „руски мираж", характерен за Франция през XVIII в., пред който не устояха много френски философи, така можем да говорим и за „съветски мираж" сред френската интелигенция, която виждаше своя дълг в антифашизма и не устоя пред фантома на просветената диктатура на Сталин „с приветлива усмивка".

Все едно дали са били „приятели на СССР", или не, работниците, профсъюзните деятели, писателите и мнозина други – всички тези „революционери по призвание" бяха убедени, че пред лицето на расистка и антисемитска Германия СССР олицетворява дружбата и равенството между народите, а и произтичащата от тези принципи воля за мир. Всички тези „хора на добрата воля", които съзнателно или неволно се оставиха да бъдат подлъгани и които бяха известни под името „прогресивно човечество", смятаха съветската пропаганда за вярна и се самоуверяваха, че социализмът, дори Сталинският, не може да предаде нито своя изначален дух на братство, нито своята привързаност към служенето на човека и на човечеството като цяло. Нека не забравяме, че по време на Гражданската война в Испания СССР беше смятан за главна опора в борбата срещу фашизма. Дори хора като Бердяев през 30-те се замисляха за съотношението между истинско и фалшиво в комунизма, все едно Сталински или някакъв друг. С други думи, „родината на социализма" по това време, в разгара на световната криза, изглеждаше като лаборатория на бъдещето.

Средствата, използвани от Хитлер и от Сталин, могат да изглеждат в определена степен сходни, но техните цели бяха напълно противоположни. Нещо повече, средствата за унищожение и принуда съответстваха напълно на нацистката идеология и в същото време се оказваха изкривяване на идеите на социализма, отричане от тях. В този контекст отъждествяването на „диктатурата на пролетариата" и на борбата на Сталин за „построяване на социализма" с каквато и да е форма на идеологически или социален расизъм е софизъм и всъщност е лъжа.

За да се убедим в това, е достатъчно да посочим свидетелството на един бивш противник на франкизма, комунист и участник в Съпротивата, „преквалифицирал" се във Френската академия, който бе казал по радиото, че и днес може да се подаде ръка на бивш комунист, дори на сталинист, докато на бивш нацист може единствено да обърнеш гръб – тъй като първият само е бъркал, а вторият е престъпник. Сътрудничеството с нацистка Германия според него е било престъпление срещу човечеството, докато сталинистите са ставали сталинисти или от опиянение, или от недомислие... Признаваме, че този човек поне не премълчава миналото си и не се опитва като много други да го компенсира с нарочен антисталинизъм.

Необходимо ли е да напомняме, че пролетариите според учението и практиката на Съветския съюз никога не са били отъждествявани с „раса"? Отхвърляйки капиталистическите правила на играта и призовавайки експлоатираните „от всички страни" да вземат съдбата си в свои ръце, да станат творци на собствената си история вместо да бъдат неин обект, тези пролетарии според марксистите изпреварваха бъдещето, освободило се най-накрая от гнета и способно да използва природата за благото на всички хора. Предвестник на безкласовото човечество, достигнало до помирение със самото себе си, в което се състоеше неговата всеобща мисия, пролетарият въплъщаваше предполагаемия „смисъл на Историята", в чийто главен субект той се превръщаше. Действителността жестоко опроверга тези най-прекрасни предвиждания – но това не променя нищо във факта, че чистокръвните арийски свръхчовеци, обути в ботуши и с каски на главите, по никакъв начин не могат да се отъждествяват с „пролетариите от всички страни", чиято задача по дефиниция беше да преодолеят на социалните и националните антагонизми в собствените си страни и с това да намалят на безредието в света.

По същия начин не можем да отъждествяваме нацистката партия и нейната пропагандна държава с комунистическата партия и с „диктатурата на пролетариата". Във време, когато Хитлер и нацистката пропаганда полагаха неистови усилия да вкарат страната в руслото на агресивна политика и мобилизираха силите на обществото за непрекъснато разширение на жизненото пространство на Третия райх, комунистическата партия поставяше напълно различна задача: трудовите маси (т.е. мнозинството от населението) да се привлекат към строителството на собственото си бъдеще, да се привлекат към управлението на държавата си, поне докато тя не започне да „отмира"... Казано по друг начин – да се вкарат народните маси в Историята и да се позволи на руския народ да заяви пред света това „ново слово", за чийто носител той отдавна е бил смятан от всички революционери. Разбира се, всеки е свободен да отхвърли подобни проекти, смятайки ги за химери или просто за неискрени. Главното обаче остава: по своя характер и дейност двете партии служеха на толкова диаметрално противоположни цели, че да бъдат отъждествени е невъзможно.

Несъпоставимо е и отношението на режимите към закона и насилието. Германия – страна с традиции в римското писмено право и известна с цяла плеяда именити юристи като Савини – един от създателите на историческата школа на правото, имаше всички основания да се гордее със своята богата юридическа култура. Ето защо незаконните присъди, унищожението на политически противници, извънредните трибунали, без въобще да става дума за расовите преследвания, нарушаваха вкорененитe правови порядки на страната и предизвикваха правовото съзнание на населението. В Русия, която отдавна се основава върху началата на неограничената автократична власт, много неща бяха поставени по друг начин: селячеството, съставляващо огромна част от населението на царската империя, до 1917 г. не познаваше друго

право освен устния закон и правния обичай, които се сменяха в зависимост от местожителството и от обстоятелствата, докато писменото право във формата на закони винаги закъсняваше. На жителите на тази империя, в която народът дълго време почиташе царя не като източник на правото, а като извор на „справедливост", не бяха присъщи нито култът към правото, нито неговата фетишизация. За сметка на това „народното чувство за справедливост" надделяваше над формалното право, което доста често се асоцииираше с несправедливостта, формализма и принудата. Юридическите норми ни най-малко не се отличаваха с ненакърнимост, а намесите на правителството под формата на чистки и политически процеси не шокираше никого особено много. Това, което в чужбина би било видяно като явно нарушение на закона, в Русия, където търпимостта или даже „фатализмът", смиреността пред произвола бяха, така да се каже, естествени, се разглеждаше просто като една от перипетиите на битието и не предизвикваше принципни протести на мига, както се случваше в чужбина.

Следователно насилието, упражнявано от нацистите, и комунистическото насилие въпреки външното си подобие имат различен характер, независимо че и двете не могат да бъдат оправдани. Нацисткото насилие, основано най-вече върху расизма (нека го отбележим още веднъж), беше поставено в услуга на идеята за превъзходство на германската раса и за възхваляване на германския национализъм. Архаично и абсолютно деструктивно, това иманентно присъщо на режима насилие вървеше срещу течението на историята и поради тази причина заслужава двойно осъждане. Що се отнася до комунистическото насилие, то съществуваше в името на прогреса и на една по-висша социална справедливост, чието настъпване революционерите, според собствените си преценки, нетърпеливо „пришпорваха". В очите на ръководството и на по-голямата част от населението то беше отговор на реалното насилие от страна на съществуващия ред и – съответно – беше конструктивно действие в крак с хода на историята. Затова, дори да не го оправдаваме, то поне носеше идеята, наченките на бъдещето и на „съзиданието". Разбира се, нещастните жертви на насилието от двете страни не са били длъжни да виждат разликата, но разлика все пак имаше. Започвайки от 1918 г., съветските ръководители обясняваха и оправдаваха революционното насилие и дори приемаха необходимостта да станат негова жертва, когато се обърнеше срещу самите тях. Следователно в действителност двете форми на насилие имаха различни мотиви, различни цели и между тях не може да се слага знак на равенство.

*

Що се отнася до съветско-германския пакт като доказателство за сходство на двата режима, мотивирани от желанието си да поробят Европа за своя собствена изгода, и този довод не издържа проверката на обективния анализ.

Както единодушно признават днес германците, нацизмът е бил пропит от желанието да разшири своето жизнено пространство върху цяла Европа, Хитлер е провеждал авантюристична агресивна политика ту блъфирайки, ту хвърляйки се в рисковани операции, а нейните успехи са карали немските генерали да мълчат, в резултат на което фюрерът е загубил всякакво чувство за мярка. В сравнение с него Сталин, чиято политика – построяването на социализма в една отделна страна – е носила основно отбранителен характер, изглежда по-скоро прагматик и реалист, който не желае да поема неразумен риск, дори използвайки „маската на Коминтерна" [6]. Сключването през август 1939 г. на съветско-германския пакт, който развърза ръцете на Хитлер на запад и окончателно постави кръст на Версайския договор, говори за желанието на Сталин да спечели време с надеждата, че двете воюващи „империалистически" страни ще се изтощят взаимно [7].

Според мнението на западни коментатори, този пакт е образец на цинизъм и макиавелизъм. Но в определен смисъл той е бил само отговор към западните държави, които постъпиха по същия начин при сговора си с Хитлер в момента на аншлуса на Австрия и на Мюнхенското съглашение, превърнало се в очите на хора като Ромен Ролан в истински „дипломатически Седан". Западните държави се опитваха да обърнат хитлеристкия експанзионизъм на изток. Не само Сталин водеше двойна игра: британските дипломати в предвоенните години очевидно не се гнусяха да търсят пътища за сближаване с Хитлер, стремейки се да насочат амбициите му към СССР с помощта на политиката на „умиротворяване". Така или иначе, подписаният зад гърба на англо-френските преговарящи пакт предизвика всеобщо удивление: тогава той беше сметнат за противоестествен, никой тогава не смесваше агресивния режим на Хитлер с режима на „гениалния баща на народите", чиято късогледа стратегия изглеждаше в същността си отбранителна и произлизаща от обстоятелствата [8].

Наистина никой по това време не знаеше за подписания през септември 1939 г. секретен протокол, според който Съветският съюз можеше да анексира прибалтийските страни и цяло парче от източна Полша, които още през 1917 г. влизаха във вече бившата царска империя. Тази анексия обаче не попречи на Англия, а след нея и на САЩ да предложат съюз на СССР, когато на територията му вече бяха нахлули хитлеристките войски. По това време те ни най-малко не припознаваха Съветския съюз с нацистка Германия, дори и двете страни да са имали своите задни мисли. Въпреки това агресията срещу Полша и прибалтийските страни имаше своите последствия и заедно с Катин и много други случаи на унищожение на хора послужи като основание по-късно, след войната, за представянето на СССР като окупационна сила, стремяща се към господство чрез насилие и концентрационни лагери, точно както е правила по-рано Германия. Всичко това е вярно само отчасти, тъй като СССР влезе в Централна Европа в съответствие с договореностите, подписани в Техеран и

Ялта, и, изтощен от войната, разглеждаше този регион не като база за агресия, а по-скоро като рубеж за отбрана, позволяващ му да разкъса капиталистическото обкръжение.

Разривът с Титова Югославия обаче, както и събитията от 1956 г. (усмиряването на Полша и трагедията в Будапеща) и накрая „пражкият преврат" от 1968 г. способстваха за формирането на концепцията за сталинисткия и постсталинисткия империализъм, който просто бил поел щафетата от Хитлер. В действителност контролът над страните с народна демокрация беше не предимство, а тормоз: Желязната завеса беше своего рода една линия „Мажино" и пречеше на СССР и на КПСС да еволюират и да се избавят от сталинизма, който запазваше своето влияние както в СССР, така и в страните сателити, съхранявайки единството на социалистическия лагер и общото стратегическо равновесие. Както показаха последвалите събития да се либерализира режимът след смъртта на Сталин всъщност беше трудно, ако не се дадеше независимост на народните демокрации. Тези два фактора бяха тясно свързани – смекчаването на режима и модернизацията на страната, обречена да се вари в собствен марксистки сос, се оказаха взаимно блокирани.

Едва след възстановяването на гражданското общество в съчетание с икономическото и интелектуалното развитие на страната стана възможно да бъде свален съветският режим, който не успя да се освободи навреме от сталинистките методи. Въпреки предсказанията на повечето западни анализатори, руският народ сам, без намеса отвън и без кръв погреба вече издъхващия режим, престанал да олицетворява в неговите очи прогреса.

И накрая едно последно различие: трудно е да си представим по-голям контраст от контраста между самоубийството на Хитлер в неговия бункер, станало под вагнеровския грохот на съветската артилерия и залповете на съветските катюши, след като докара немския народ до катастрофа, и погребението на бащата на Победата, Сталин, оплакван от целия или почти целия Съветски съюз. В траур бяха и страните с народна демокрация, и не само те [9]. И още нещо: докато краят на Хитлер сложи и край на нацизма, престижът на сталинизма надживя своя създател с много десетилетия – неговата агония продължи почти половин век...

*

Тук ще се ограничим с този кратък обзор, от който става ясно, че двата режима, независимо от формалните си сходства, в действителност се различават в главното и затова не може да бъдат отъждествявани. Как тогава да обясним устойчивостта и разпространението на концепцията, поставяща на една плоскост – въпреки историческата обективност – хитлеризма (нацизма) и сталинизма? Това е основополагащ и труден въпрос и той няма лесен отговор. За да бъде даден такъв отговор, трябва да разкрием задните мисли и не-

домлъвките, да чуем неказаното на глас, да проникнем в скритите намерения, т.е. да формулираме хипотези и да предложим интерпретации, рискувайки по този начин да припишем на тъждествеността по-голям смисъл, отколкото в действителност има. Тъй като едно такова приравняване, което не се свежда до проста безпристрастна констатация, съвсем не е безкористно, тази тъждественост ни дава възможност да си се представим в един ласкателен свят и да получим усещане за чиста съвест, очерняйки и стривайки на прах противника си. Това означава, че концепцията за тъждественост на двата режима може да има различни интерпретации, при това не само взаимноизключващи се.

Веднага ще отбележим, че сталинизмът е този, който бива отъждествяван с хитлеризма, а не обратното. Ясно е, че това едностранно сравнение има за цел да прехвърли върху Сталин и неговия режим всички гнусотии, свързани с нацисткия режим и получили единодушно осъждане. Подобно сравнение изразява не някаква историческа истина, а безапелационна полемична присъда, зад която се крият политически съображения.

В действителност целта на тези автори очевидно е да прогонят самия призрак на марксизма и на класовата борба, да лишат сталинизма, а заедно с него и „комунизма", от всякакво оправдание, да лишат от легитимност целия опит, през който премина СССР, и окончателно да затвърдят по този начин победата на западната политическа парламентарна демокрация – която единствено се смята за легитимна.

Освен това едва ли има съмнения, че тази редуцирана формулировка, демонизираща сталинизма, е призвана да свали от Запада вината за собствените му грешки, за съглашателството му със сталинизма в периода на нарастване на неговата мощ – защото култът към Сталин зарази не само СССР и страните с народна демокрация. Нека си спомним възхвалите и панегириците, с които през 30-те и още повече през 50-те и 60-те години (до появата на съкрушителните доказателства на Солженицин) го засипваха не само ревностните комунисти, но и всички, които по това време се смятаха за поддръжници на прогреса, за антифашисти и леви интелектуалци, които бързаха към Кремъл да отдадат чест на „бащата на народите", без дори да си помислят да го отъждествяват с Хитлер.

Съветските дисиденти през 70-те и 80-те години имаха своите основания да смятат, че западните протести понякога принуждават съветските ръководители да направят отстъпки. Но Западът, на който беше присъщо почти мистичното обожествяване на Сталин, помогна в далеч по-голяма степен за признаването и легитимацията на Сталинския режим. Европа не беше просто пасивен наблюдател. А митът за тъждествеността на сталинизма и хитлеризма, вместо да показва и нашето съучастие, сваля от нас всяка вина и ни дава възможност да прехвърлим греховете си върху плещите на съветските хора, които с помощта и на нашите дитирамби биваха стягани от Сталин в менгемето на неговата диктатура.

По същия начин шумното осъждане, впрочем до голяма степен оправдано, на съветско-германския пакт ни позволява да минимизираме собствената си отговорност за подялбата на Европа след подписаните в Ялта споразумения. В този черноморски курорт, толкова обичан от Александър II, трите победителя във войната – като властелини и съвсем любовнически – разделиха Европа помежду си по един недемократичен начин и в нарушение на Атлантическата харта, като така решиха съдбата на европейските народи [10]. Сталин, имащ към този момент най-силни позиции, получи картбланш за създаване на своя зона на влияние чрез т.нар. народни демокрации – точно това, което той искаше. Красноречива е съдбата на прибалтийските страни: дадени през есента на 1939 г. от Хитлер на СССР като обезщетение, те отново бяха дадени на СССР като компенсация. Съобразявайки се именно с Ялтенската подялба, Западът не си позволи да се намеси, когато през 1956 г. избухна въстание в Будапеща, и през 1968 г. – в Прага.

При такива условия да се говори, че Европа била „похитена", не е нещо друго, а явно преувеличение [11], продукт на Студената война. Но подобна реторическа формулировка, която игнорира съучастието на цели части от населението на съответните страни, дава възможност да се ретушира историята за собствена изгода. Основното е, че тя позволява да се сведе до минимум и дори напълно да се изтрие отговорността на Рузвелт и Чърчил за разкола на Европа и тази отговорност да се прехвърли изцяло върху Сталин и неговия режим, като те се представят за двойници на хитлеризма, независимо че не споделял нито доктрината, нито целите на нацизма. Всъщност Ялтенските споразумения, сключени през февруари 1945 г. – 6 месеца преди Хирошима и капитулацията на Япония, съответстваха на съотношението на силите, отчитайки водещата роля на „героичната Червена армия" в освобождаването на Европа от нацисткия гнет, както и нечовешките усилия на съветския народ и понесените от него несметни жертви [12]. Освен това сърдечното съглашение в Ялта си поставяше за цел да си осигури помощта на „чичо Йосиф" във войната с Япония – война, която изискваше все повече човешки жертви с приближаването си към Японския архипелаг.

В един по-общ смисъл модата за тенденциозно уподобяване на хитлеристкия и Сталинисткия режим беше средство Западът да си разчисти сметките за Студената война и да вземе реванш за дългите години на страх от сталинисткия и постсталинисткия СССР, както и за политическото съперничество, в което се намираше от момента на основаването на СССР. Днес, когато страницата с Ялта е вече затворена, обвинителната формулировка, отъждествяваща двата режима, позволява Русия да бъде лишена от моралното предимство в резултат от победата си над бившия си съюзник (и „съучастник"), както и от статута си на велика сила, който бива представян като незаслужен.

Тази теза е изгодна и от гледна точка на други цели: опозоряването на Сталинския режим и на целия съветски опит означава в крайна сметка (не-

зависимо от желанието ни) да бъде установено на наблюдение върху постсъветска Русия, която несъмнено е наследник на Сталинския СССР, но която със собствени сили се освободи от сталинизма въпреки всички официални и неофициални прогнози. Русия е постоянно подозирана, спрямо нея винаги съществува презумпцията за вина в тоталитаризъм и за да изкупи тази вина, тя е длъжна да допусне всякаква намеса отвън, както се и случи през 90-те години, когато тя нямаше нито възможност, нито право да се съпротивлява.

Въпреки че не формулата за тъждествеността на двата режима породи злоупотребите на Елциновата епоха, тя несъмнено спомогна за прикриването им: разграбването на националните богатства в полза на олигарсите и други авантюристи, баснословната корумпираност на президентското „семейство", бързащо най-вече да скрие плячката си в западни банки, които естествено бяха „в час" със случващото се, разрастването на мафията, обедняването на мнозинството от населението, особено на пенсионерите, свръхсмъртността, съпоставима със смъртността по време на колективизацията и/или Сталинските чистки. Отговорът към тези, които се опитваха да се противопоставят на това насилие над руския народ, беше готов: „Защо плачете? Това е цената, която трябва да платите, за да преодолеете Сталинското наследство и за да построите „демокрацията". Кога ще бъде написана „Черната книга" на демократизацията, станала синоним на разрушаването на социалните завоевания, на стремителното обедняване, на деморализацията и социалния регрес на мнозинството от населението? Форсираната демократизация, създала крещящ разрив между обикновените хора и новите руски милиардери, най-вероятно далеч повече е подкопала формирането на гражданското общество (започнало да се формира по-рано), отколкото е способствала за самия процес на демократизиране.

Аналогично на отъждествяването на сталинизма с хитлеризма демократичният идеал скрива немалко други съображения. Тази полемична амалгама не само смалява основната роля на СССР в разгрома на нацизма и го лишава от лаврите на победител, тя спомогна за приемането в НАТО върху напълно законни основания на бивши съветски републики и бивши народни демокрации, а по-късно и за приемането им в Европейския съюз с цел да ги предпази от настъплението на Сталинското минало. Нещо повече, вкарването в Русия на вносна форма на демокрация, предназначена да изхвърли сталинизма на бунището на историята, позволи Русия да бъде изтикана безцеремонно в периферията на Европа, да бъде обкръжена и разчленена на части, създавайки на територията на бившата руска Азия коридор за босовете на петролния бизнес, които по традиция малко се интересуват от правилата на демокрацията, но са особено чувствителни към собствените си интереси. Като резултат, гражданите на новите мюсюлмански републики вероятно „попаднаха от трън, та на глог". Но десталинизацията задължава, а нефтът, както и парите не миришат.

По ирония на историята, както често се случва, бившите съюзници на СССР осъществиха с помощта на отъждествяването на двата режима амбициозната политическа цел на Хитлер – „еврейско-болшевишкият" СССР да бъде изхвърлен в покрайнините на Европа и да бъде разделен на части, само че този път жертва не се оказа СССР, а Русия, самостоятелно освободила се от клещите на сталинизма.

Както виждаме, това отъждествяване дава възможност да се анатемоса цялото съветско минало: над него виси сянката на Сталин, следователно от него не трябва да остане и една страница. Както Западна Германия се покая след 1945 г., отказвайки се от нацисткото си минало и присъединявайки се към демократичния модел на своите победители, така и Съветска Русия изглежда е длъжна да се реабилитира, отхвърляйки на свой ред собственото си минало и собствените си национални ценности, за да се приобщи към парламентарната представителна демокрация от западен образец – демокрация, която традиционно е повече политическа, отколкото социална. Според тази логика конвулсиите на демократизацията в Русия трябва да се обясняват с „остатъците" на Сталинското наследство, които пречат на хармоничния преход към правова държава и демокрация. Казано накратко, десталинизацията ще приключи в деня, когато Русия окончателно ще се покае и ще приеме западните демократични ценности, които биват представяни за универсални и единствено верни и триумфът на които наскоро даже беше приет (както някога комунизмът) за край на историята.

Зад твърдението „сталинизмът е сходен или еквивалентен с нацизма" прозира своего рода демократичен Свещен съюз, притежаващ уникална демократична истина и по тази причина упълномощен да изключва от общността на европейските народи непокорните държави, които не уважават ценностите му. По същия начин някога СССР провъзгласяваше своя модел на социализъм за единствено правилен и на това основание имаше правото на „социалистическа намеса" и оправдаваше теорията за „ограничения суверенитет". Всички форми на легитимност днес се сменят от демократичната легитимност (или от смятаната за такава). Всеки опит да се избяга от западния демократичен път, който е единствено легитимен, е обречен да бъде определен за нацистки или сталинистки тоталитаризъм или даже за „нацизмо-ислямизъм". Понятието „сталинизъм", което се размахва като плашило, се превръща в средство за масово сплашване. То се използва, за да се забрани самата идея за революция, все едно социалистическа или несоциалистическа, както и за да се забранят каквито и да са други утопии.

Нека се опитаме да издигнем дискусията на по-високо ниво: днес всички знаят, че икономиката, политическите институции, както и социалните и дори етичните ценности често служат на реалните класови интереси, макар че понякога това не е осъзнато от самите носители на тези интереси, и следователно не могат да се представят като абсолютни. По един любопитен начин нещата с

нашите демократични ценности стоят различно: всички биват поканени да се присъединят към Демократичния интернационал, чиято задача е да осигури върховенството на законите (или диктатурата) на пазара, на духа на личната инициатива и на нагона към печалба, както и господството на съдиите, чиято мисия е да бъдат арбитри в политическите конфликти и да поддържат установения ред.

След като е невъзможно Сталин да бъде арестуван, за да застане пред извънреден международен съд за престъпления срещу човечеството, то е възможно със задна дата неговият режим да бъде осъден в името на правата на човека и на правовата държава, макар Сталин (и Хитлер) да не са единствените нарушители на тези принципи, ако си спомним например за колониалните империи. По този начин, като се подчертава тъждествеността на двата режима и се оставят в сянка различията, Русия в крайна сметка е призвана да се отрече не само от сталинизма, но и от цял пласт от собствената си история и от собствените си национални ценности, тъй като сталинизмът, независимо какво определение ще му дадем, не беше външен феномен, натрапен на една пасивна и беззащитна Русия, а беше донякъде наследник на дореволюционна Русия, която беше селска, йерархична, авторитарна и където идеологическата (православието) и политическата власт вървяха ръка за ръка.

По този начин измамното отъждествяване на двата режима задрасква страници от действителността и представлява политическа оценка, дадена от името на обвинителна и предвзета история. Това е пропагандно оръжие, пренесено в областта на историята, при това история, пренаписана от победителите, които по правило крещят: „Горко на победените!".

Но историята не може, оставайки вярна на себе си, да се превръща в съд, а достойният за подобно име историк – в съдия. И наистина, върху кое право и върху какъв набор от закони би могъл да стъпи той, ако всеки историк трябва да съди единствено от гледна точка на собствените си ценности и на настоящите си концепции, които по определение са преходни? Пред такава предвзета история следва да се предпочете една критична история и именно на нея да се даде думата. А дълг на професионалните историци е да напомнят освен всичко друго и че ролята на държавата може да е благотворна, че човекът и трудът не са единствено стока и че демократизацията по внесен отвън образец може да донесе не по-малки беди от бедите, които всъщност се опитва да отстрани. Казано накратко – нито една страна не може да проектира и да построи своето бъдеще, ако обръща гръб на своето минало и ако се отрича от своите корени.

Тези, които застават на страната на критическата история, са длъжни да напомнят, че никога и нищо не може да бъде окончателно завоювано, че не съществува съвършен режим, който да има основанията да настоява да бъде безусловно възприет от всички. Дори най-прекрасните идеали при определени обстоятелства могат да се изродят в собствената си противоположност, ако е забранено да бъдат критикувани и оспорвани. Единствено критикувайки и

оспорвайки ги, можем да не допускаме в името на търпимостта да отхвърлят, в името на свободата – да потискат, а в името на равенството – да дискриминират, както за съжаление многократно се е случвало по света в продължение на двестата години, които ни делят от Френската революция.

*

Така доведената до крайност формулировка, злоупотребяваща с отъждествяване на нацисткия и Сталинския режим, не трябва да ни вкарва в заблуда: тя е пропагандно оръжие, получило разпространение в годините на Студената война, когато директен военен сблъсък щеше да бъде самоубийствен. Тази формула беше предназначена най-вече – според препоръките на Клаузевиц – да дестабилизира противника и едновременно с това да служи като апология на западните демокрации.

Каквато и доза истина, привидна или реална, да съдържа тази опростена формула, тя преднамерено скрива истинската природа на всеки от двата режима, а като следствие от това лъжата, породена от премълчаването, се издига в ранг на официална истина. Знакът за равенство между ретроградната расистка идеология и „прогресистката" доктрина за освобождение, изкривена в хода на нейната реализация, по парадоксален начин реабилитира частично Хитлер и неговия режим [13], чиито лагери, в които се извършваше Холокоста, ни най-малко не бяха просто вариант на ГУЛАГ, и внася още по-голямо объркване в наистина необходимото разбиране на историята на сталинизма. Дори ако по-вярно съдим всеки режим според неговите действия, а не според намеренията му, въпросните намерения не могат да бъдат игнорирани напълно, тъй като и те характеризират неговата същност. Това се отнася и за нашите западни демокрации, които преуспяват в изкуството да приспособяват принципите и „да оправдават злото с чистотата на помислите".

Категорични противници на хитлеристкия режим, съветските и още повече руските хора въобще не заслужават същото безчестие, което лежи върху нацизма. А съжаленията, че няма как да се направи нов Нюрнбергски процес за съветските ръководители, се превръщат в игра на думи. Всъщност тази обвинителна формулировка заменя един такъв процес, а обвинението дори не може да се оспорва и на защитата не се дава думата.

Твърди се, че в навечерието на обединението на Германия през 1989 г. Горбачов казал на германския канцлер: „Ще ви направим лоша услуга, като ви лишим от постоянен враг." Думите му бяха обяснявани с непомерния оптимизъм, тъй като старите антисъветски и русофобски рефлекси ни най-малко не изчезнаха с разпадането на СССР. От тази гледна точка донякъде беше прав бившият дисидент Александър Зиновиев, който преди 10 години в статията си „Защо се връщам в Русия?" написа, че Западът всъщност се стреми единствено „да постави Русия на колене", да я превърне в колония, да възпрепятства всеки „опит

за съпротива" от страна на народа ѝ, защитаващ националните си ценности. Всичко това е написано от позиция, издържала всички изпитания на демократичната „безупречност".

А какво би казал той днес, когато Русия постоянно е подозирана в лоши намерения? Както е известно, Европейският съюз беше създаден благодарение на примирението между бившите врагове, но по ирония на съдбата страните, влезли в него последни, донесоха чувството на обида, което, макар и обяснимо, култивира в Съюза антируски дух на реванш, един дух, който е ненавременен и – по-лошо – който е заразителен. Няма как, ако имаме съвест, да държим един „проклет германо-съветски пакт" отговорен за започването през 1939 г. на война, за която се готвеха всички. Няма как да приравняваме съветския контрол към „жестоката окупация на другата тоталитарна империя" [14] или да сравняваме ръководителите на бившите съветски републики и на народните демокрации с обикновени колаборационисти, превърнати във врагове в собствените им страни. Нима можем да очакваме от НАТО да започне да помага за възстановяването на бившето полско-литовско кралство върху пространството от Балтийско до Черно море (понякога наричано и „демократично море"), включвайки в това пространство по възможност Белорусия и Украйна? Или че Европа ще наложи на Русия карантина по настояване на бившите ѝ сателити, прегърнали демократичната вяра?

Русия се намира под постоянно подозрение. Сега я обвиняват, че заплашва „енергийната сигурност на Европа". Причината е, че е попречила на плановете за чуждестранно придобиване на по-голямата част от собствените ѝ нефтени залежи (чрез ЮКОС). Добродетелните учители по демокрация дори изразяват съжаления по повод „отклоненията" на руското правителство, впрочем не по-малко демократично от много други, „от фундаменталните демократични ценности на европейската общност" (които са негово кредо) и заради това се отказват от „прегръдка с Путин" [15].

Не е странно, че в обстановката на подобен натиск вторият по важност човек в Кремъл говори за „пета колона", поддържана от „външни врагове", желаещи да „унищожат Русия" [16]. Много негови съграждани споделят подобно мнение.

Наистина след като отъждествяването на хитлеризма със сталинизма спомогна за дискредитацията и разпадането на СССР, тази трактовка съпровожда разговорите за нашите „фундаментални демократични ценности" (без които няма спасение), чиито цели почти не се крият: да натрапим на Русия нашата концепция за демокрация, за да не допускаме връщането ѝ към „тоталитаризма". При това се забравя, че нито Русия, нито руснаците искат да се трансформират в демокрация от западен образец и да изхвърлят зад борда своята култура и национални ценности – ценностите на социална, егалитарна и солидарна демокрация, впрочем повече теоретични, отколкото реални, че те разглеждат нашата либерално-индивидуалистична и при това нерав-

ноправна, плутократична и меркантилна демокрация не по-малко критично, отколкото ние разглеждаме руската действителност. Колкото и да се засягат самопровъзгласилите се демократизатори, право на самата Русия е да избере съответен на хилядолетната си история и на собствените си интереси демократичен режим, без да се подчинява на никаква външна намеса от страна на днешните кръстоносци. Едва ли имаме право насила да ѝ натрапваме нашия демократически модел или да надзираваме руснаците заради тяхната предполагаема склонност към тоталитаризъм.

Вместо да провокираме в началото на третото хилядолетие нов разкол, този път не религиозен, а демократичен, е по-разумно да признаем, че идеална демокрация не съществува, че има толкова „демокрации", колко народи и страни със собствена история и култура. Демокрацията в зависимост от различните обстоятелства може да бъде социална или либерална, парламентарна или президентска, индивидуалистична или асоциативна, основана на конкурентността или на преразпределението, ориентирана към масова култура или към просвещение, светска или опираща се на религиозни ценности, егалитарна или комунитарна, монархическа или републиканска, етатистка или децентрализирана, пряка или представителна, плуралистична или авторитарна, буржоазна или народна, консервативна или прогресистка, синдикална или акционерна, съвременна или корпоративна, толерантна или поставяща на първо място обществената сигурност, миролюбива или агресивна, органична или привнесена отвън, затворена или прозрачна и т.н. Възможна е демокрация на мненията и демокрация на неучастието, демокрация на одобрението и демокрация на участието, а в по-общ смисъл демокрация, която е формална, и демокрация, която е работеща. А също така – демокрация като спектакъл, демокрация, основана на допитванията, демокрация, която е състрадателна, демокрация, която е фиктивна, демокрация, която конфискува, или демокрация, която е корумпирана – невъзможно е да изброим всички варианти на тази парадигма, всякакви комбинации могат да имат своето място и нито една от тях не бива да бъде смятана за единствено правилен модел на демокрация, тъй като не трябва да се отрича ползотворното съчетание на различни принципи.

Да се отъждествят хитлеризмът и сталинизмът, като се анатемосат, и ритуално да се натъртва върху „демокрация" в единствено число – в същото време, когато този термин има най-разнообразно (включително и противоположно) съдържание, означава да се игнорира сложността на света (съзнателно?), да се крием от нея зад демократически език. Като че ли демокрацията по дефиниция не се нуждае от усъвършенстване и от постоянни преобразувания. Нека не бъркаме напредването на демокрацията със завоюването на нови пазари или стратегически форпостове. Нека не създаваме нова, този път демократична, разновидност на нетърпимостта и тоталитаризма.

БЕЛЕЖКИ

[1] Цит. по: *Kristof, K.*: Boris I. Nicolaevsky, the Formative Years// Rabinovich. A&J. Revolution and Politics in Russia. Essays in Memory of B. Nicolaevsky.– Indiana University Press, 1972, с. 27.

[2] Съставена под егидата на Антифашисткия еврейски комитет и под редакцията на И. Еренбург, „Черната книга" на нацистките зверства е публикувана частично в сп. „Знамя" (в 1944–1945 г.) и е издадена през 1946 г. по време на Нюрнбергския процес в Йерусалим на идиш и на руски.

[3] Liechtenham Francine-D., Rennes, 1998.

[4] Този израз (moralisches Bankrott) се употребява в днешната германска преса.

[5] „Ние изгонихме тези хора, тъй като нямахме причини да ги разстреляме, но и да ги търпим не можехме", обяснява Троцки Лениновия мотив през август 1922 г. пред чуждестранни журналисти; Ленин е виждал в тях „разложители на младежта" и „образовани крепостници". Вж. например: М. Е. Главацкий. Философский пароход. Екатеринбург, 2002.

[6] Нападението над Финландия в края на ноември 1939 г. в действителност има по-скоро отбранителен, отколкото настъпателен характер: заради защитата на подстъпите към Ленинград е трябвало да се прибегне до военни средства за ректификация на границата, която Финландия в хода на предварителните преговори напълно естествено не приема.

[7] Подобна позиция напомня позицията на бившия министър на вътрешните работи П. Н. Дурново, който навремето съветва Николай II да не се оставя да въвлекат Русия в доста рискована война с имперска Германия. Сталин, въпреки многобройните противоположни твърдения, в действителност се е доверявал малко на своя „съучастник" Хитлер, за което достатъчно красноречиво свидетелства филмът на С. М. Айзенщайн „Александър Невски", сниман през 1938 г. в навечерието на войната под покровителството и с одобрението на Сталин.

[8] Освен това Сталин се е стремил да не позволява на Хитлер да разшири едностранно своята територия и е искал да отмести съветската граница отвъд „линията на Керзон", от която СССР е бил принуден да се откаже през 1921 г.

[9] Ще напомним например, че президентът Венсан Ориол изпраща на М. Шверник (председател на Върховния съвет на СССР) съболезнования от името на Франция: „Огромната роля на вашия знаменит съотечественик в борбата на съюзниците за общата победа […] завинаги ще остане в паметта на хората."

От своя страна, председателят на Националното събрание Едуар Ерио произнася хвалебствена посмъртна реч в чест на маршал Сталин като знак, че френското правителство споделя скръбта на Съветския съюз.

[10] Подписаната (14 август 1941 г.) от Рузвелт и Чърчил на британски крайцер недалеч от Нова земя (оттук и названието) Харта посочва принципите, върху които трябва да стъпи постигането на траен мир, като сред тях се включват правото на народите да избират сами формата на управлението си и отказът от каквито и да е териториални претенции.

[11] Не бива да се забравя, че Румъния (принудена през 1940 г. да отстъпи на СССР Бесарабия) и Унгария, чиито войски се сражават на страната на Вермахта, са били съюзници на хитлеристка Германия, както и България. Отношенията между СССР и „народните демокрации" варират в зависимост от историческото минало на съответните страни и тяхното поведение по време на войната.

[12] Съветските загуби – 25–27 милиона души, т. е. 16% от населението – са несравнимо повече от загубите на американците (0,3%) и англичаните (0,7%), като се включат и доминионите. Загубите на Германия не превишават 10–11% от населението ѝ.

[13] Нека отбележим във връзка с това, че Хърватия преди няколко години отпечата серия марки в чест на своите националисти, сражавали се през Втората световна война с нацистки униформи. А паметници в чест на загинали войници, воювали на страната на Германия, вече се появяват в прибалтийските страни.

[14] „Заявление по повод празнуването на 9 май през 2005 г. в Москва", направено от президента на Латвия (В. Вике-Фрайберг) в Рига на 12 януари 2005 г.

[15] „Открито писмо до държавните глави и правителствените ръководители на Европейския съюз и НАТО", подписано от политици и други известни личности начело с Мадлин Олбрайт, препечатано в „Монд" от 23 септември 2004 г.

[16] Интервю на В. Сурков пред „Комсомольская правда", цитирано от Лора Мандвил във „Фигаро", 12 октомври 2004 г.

КЕРЧЕНСКИЯТ ИНЦИДЕНТ В БОРБАТА ЗА БЪДЕЩИЯ СВЕТОВЕН РЕД

Владимир Трифонов

Владимир Трифонов *– политолог, докторант в СУ „Св. Климент Охридски", журналист, икономист. Изследва проблеми в областта на геополитиката, икономиката, историята и футурологията. Автор е на публикации по актуални политически и икономически въпроси и е съавтор в научни сборници.*

Светът затаи дъх след инцидента във водите на Черно море, при който руските гранични сили задържаха три военни кораба на Украйна и екипажите им. Двете страни представят различни версии за събитието, но колкото и субективни да са интерпретациите и оценките им, несъмнено е, че това няма да е последният взривоопасен случай в отношенията между Москва и Киев. Вероятността за ескалация на напрежението и за изостряне на конфликта изглежда все по-голяма, независимо какви са били причините за случилото се. Украинският президент Порошенко не пропусна възможността да се възползва от ситуацията, въвеждайки частично военно положение в 10 региона на страната[1], като се опита да вдигне ниския си рейтинг в навечерието на президентските избори, които трябва да се проведат в края на март 2019 година.

Случващото се в Украйна, в Черно и в Азовско море е само елемент от острото геополитическо противопоставяне между Америка и Русия. За САЩ контролът върху Украйна е важно звено от плана им за запазване на съществуващия еднополюсен световен ред. За Русия наличието на враждебна украинска държава е огромна заплаха за нейната сигурност, с която тя трудно ще се примири.

Противоречията между Вашингтон и Москва не се изчерпват само с конфликта в бившата съветска република, в Близкия изток и в борбата им за европейския газов пазар. САЩ са на път да излязат от Договора за ликвидиране на ракетите с малък и среден

обсег, а неизпълнимият ултиматум, който поставиха на Кремъл[2], е само кратка отсрочка, преди това да стане факт.

Обстановката допълнително се нагнетява от въведените от западните държави антируски санкции, които не спират да се увеличават. Масло в огъня наливат и американските усилия да бъде осуетен проектът „Северен поток 2", а съответно и да се сведат до минимум икономическите и политическите контакти на Русия с Европейския съюз.

В близко бъдеще компромисът между двете ядрени свръхдържави изглежда неосъществим – това е противопоставяне, от което до голяма степен зависи дали Съединените щати ще успеят да задържат статута си на глобален хегемон. Не по-малък е и залогът за Русия, която се бори не само за нова глобална архитектура и многополюсен световен ред, но и за своето оцеляване.

1. Напрежението между Украйна и Русия ще продължи да се покачва

Събитията в Керченския пролив напомниха, че противоречията между Украйна и Русия остават. Освен вяло протичащата война в Донбас, могат да възникнат и нови горещи точки. Като се има предвид, че зад Киев стоят САЩ, Великобритания и НАТО, няма съмнение, че евентуален въоръжен конфликт може да има непредвидими последствия за цяла Европа.

Кратката фактология на събитията от 25 ноември т.г. сочи, че украински плавателни съдове са се насочили от Одеса към азовското пристанище Мариупол. Според украинските твърдения, те са преминали през води, които Киев продължава да смята за свои, независимо че за Москва от 2014 г. те, както и Крим, са руски. Украинските военноморски съдове не са поискали разрешение да преминат през Керченския пролив, с което правят и недвусмисленото политическо послание – че продължават да смятат Крим за своя територия. В отговор руската брегова охрана извършва таран на един от плавателните съдове, открива огън, ранява трима украински моряци и задържа екипажите и на трите плавателни съда – общо 24 души. Версията на Русия е, че инцидентът е станал в териториалните води на Русия, които са били руски и преди присъединяването на Крим. За Руската федерация откритият през тази година Керченски мост има стратегическо значение, защото съединява полуостров Крим с останалата част от територията ѝ. Въпреки предупрежденията на руснаците украинските плавателни съдове отказват да спрат, а оръдие на един от тях е приведено в бойна готовност. Това предизвиква ответната реакция и съответно задържането на украинските кораби, които са закарани в пристанището в Керч. Установяването на идентичността на украинските екипажи показва, че, освен моряците, на борда са били и двама офицери от Службата за сигурност на Украйна, които, според руската гледна точка за инцидента, са „координирали тази „провокация".[3]

Трябва да се отбележи, че само два месеца по-рано Русия разреши на два украински военни кораба да преминат под Керченския мост в Азовско море, след като бе изпълнена съгласуваната и от двете страни процедура.[4] Остава неясно защо Киев е решил да не спазва установените правила. В създалата се ситуация руските власти едва ли могат да си затворят очите за нарушенията от украинска страна предвид сериозните им опасения от диверсия срещу Керченския мост.

Този инцидент е първото директно стълкновение между украински и руски военни. То не предизвика военни последствия. Украинските моряци са задържани в Русия и рано или късно ще бъдат върнати или разменени срещу руснаци, задържани в Украйна. Напълно в контекста на геополитическото си противопоставяне с Москва САЩ и ЕС осъдиха действията на Русия. В Украйна бе въведено военно положение, като Върховната рада се съгласи това да стане за значително по-кратко време (един месец) от планираното от Порошенко и при това само в граничещите с Русия области. Бе издадена и забрана руски граждани от мъжки пол да влизат в страната.[5] Рейтингът на Порошенко е нисък – към 26 септември т.г. той е едва 6,8%. Фаворит няколко месеца преди вота е бившият министър-председател Юлия Тимошенко с 13,2%, което не е толкова много и едва ли ще ѝ бъде достатъчно за успех още на първия тур. След нея се нарежда В. Зеленски със 7,8%.[6] Независимо от това кой ще спечели и какъв ще бъде съставът на Върховната рада след парламентарните избори през есента, Киев едва ли ще промени политиката си към Русия.

Кремъл вероятно се надява, че на власт в Украйна ще дойдат по-трезвомислещи или диалогични личности, но предвид огромното влияние на САЩ в страната подобен сценарий е малко вероятен. Киев ще продължи да осъжда „руската агресия", „анексията на Крим" и „окупацията на Донбас". Шансът за помирение между Русия и Украйна е почти изключен. Нещо повече – в обозримо бъдеще ще се запази и рискът от нови сериозни инциденти, независимо дали това ще стане в Крим, в Черно море, в Азовско море или в Донбас.

В създалата се ситуация Русия няма интерес от ескалация на конфликта с Украйна, защото това би сложило край и на последните ѝ шансове да подобри отношенията си с държавите от Западна Европа, а би поставило и под въпрос проекта „Северен поток 2". Това обяснява и защо Руската федерация се стреми да реагира твърдо, но внимателно на действията на Украйна, колкото и провокативни да изглеждат те.

През ноември се навършиха пет години от началото на Майдана в Украйна, завършил със смяната на властта през февруари 2014 г. Това доведе до тежки геополитически последствия за Русия. Тя трябва да приеме, че се сблъсква с много сериозен проблем, за който е наложително да изготви дългосрочна стратегия. Най-голямата трудност идва от това, че САЩ, както и водещите сили в ЕС, осъзнават огромното значение на Украйна, чрез която те винаги могат да шантажират Русия и да ограничават геополитическите ѝ възможности. Още

през 1997 г. Збигнев Бжежински определя Украйна като „важно пространство на евразийската шахматна дъска" и „ключова геополитическа зона, защото самото ѝ съществуване като независима страна спомага за преобразуването на Русия. Без Украйна Русия престава да бъде евразийска империя. Без Украйна Русия може да продължава да се стреми към имперски статус, но ще се превърне в предимно азиатска държава".[7] Той уточнява, че ако „Москва установи контрол върху Украйна с 52 милиона души и огромни ресурси, получавайки достъп до Черно море, тогава Русия автоматично отново се сдобива със средства да стане могъща имперска държава, обхващайки Европа и Азия".[8] По официални данни населението на Украйна днес е около 42 млн. души[9], а според някои експерти в действителност то е значително по-малко[10]. Геополитическото значение на страната не е намаляло. Както отбелязва руският анализатор Алексей Фененко, „Наличието на „суверенна" (т.е. прозападна и антируски настроена) Украйна в границите на бившата Украинска СССР е един от опорните стълбове на „еднополюсния модел". „За САЩ тази страна е гаранция, че СССР няма да бъде възстановен под каквато и да било форма. Не е случайно, че именно Киев, по един или друг начин, постоянно проваляше интеграционните процеси в рамките на ОНД. Колапсът на украинската държавност или дори радикалната промяна на границите на Украйна ще означава преразглеждане на резултатите от разпадането на СССР. Затова Вашингтон прави всичко възможно за съхраняване на украинската държава, поне в границите от 12 февруари 2015 г."[11]

Украинската територия е и удобен стратегически плацдарм за бъдещо настъпление към Русия – от Харков до Волгоград разстоянието е около 300 км. Това обяснява защо САЩ и ЕС си затварят очите за радикалния национализъм, за корупцията и за криминалния характер на икономиката в Украйна. Колкото и тежки да са икономическите проблеми на Киев, Западът винаги ще се стреми да го подкрепя поне дотолкова, че да не банкрутира напълно и да бъде в състояние да причинява сериозни проблеми на Русия.

Инцидентът в Керченския пролив бе предшестван от редица враждебни действия на Украйна към нейния източен съсед, включително ареста на редица руски риболовни съдове с екипажите им[12, 13] и анонса за намерението да се открие военноморска база в Бердянск.[14] През тази година Киев въведе антируски санкции[15], които предизвикаха Москва да отговори аналогично.[16] На 6 декември Върховната рада на Украйна прие законопроект за правовия статут и за режима на прилежащата морска зона на страната, предвиждащ тя да се разшири с 12 морски мили. В пояснителната към документа записка е отбелязано, че освен разширяването на контролируемата територия с 12 морски мили, законът „създава и основания за съществено съкращаване на контрабандата в Черно море, ще окаже превантивен ефект за случаите на нарушаване на държавната граница, ще повлияе положително на сигурността в региона и ще осигури суверенитета на Украйна".[17] Това е самоволно решение, което не е съгласувано с Руската федерация и очевидно има провокативен характер. Няколко дни по-късно, на

10 декември, Петро Порошенко подписа закона за прекратяване на Договора за дружба и сътрудничество с Руската федерация, считано от 1 април 2019 г.[18]

Докато Киев продължава да дерусифицира контролираните от него територии, на 11 ноември в Донецката и в Луганската народна република се проведоха избори, на които бяха избрани новите им лидери.[19] В ЛНР кандидатурата и победата на Леонид Пасечник не предизвика почти никакви коментари, но в ДНР ситуацията е различна. Първи на вота завърши предпочитаният от Кремъл кандидат Денис Пушилин. Сянка върху победата му хвърли фактът, че до участие в изборите не бяха допуснати харизматични личности като „народния губернатор" Павел Губарьов и бившия командир на бригадата „Восток" Александър Ходаковски. За разлика от тях Пушилин не е участвал в бойните действия през 2014 и 2015 г., а с твърде европейските си маниери не се ползва с популярност сред населението. Видимо предвид опасността от ескалация на конфликта в Донбас, геополитическите съображения са взели връх в Кремъл, където са предпочели да заложат на кандидат, който не притежава достатъчно харизма да бъде самостоятелен в действията си.

Засега Русия не успява да изгради привлекателен образ на ДНР и ЛНР – жителите им страдат от вяло течащите военни действия, от корупцията и от икономическата блокада. Това е едно от предизвикателствата, с които Москва трябва да се справи, при това не само за да облекчи живота на населението в Донбас, но и за да направи крачка напред в борбата за съзнанието на хората, останали на територията на Украйна. Засега тя отстъпва на САЩ в това отношение.

Напрежението на фронтовата линия в Донбас продължава да предизвиква безпокойство. По данни на Луганската народна република Въоръжените сили на Украйна се готвят да възобновят конфликта в Донбас, като вече използват и авиация.[20] Тревожни сигнали пристигат и от Донецката народна република. На 10 декември говорителят на Въоръжените ѝ сили Едуард Басурин предупреди, че Украйна подготвя мащабно настъпление, като преди това ще бъде извършен терористичен акт в металургичен комбинат, в който има запаси от опасни химикали.[21]

Минските споразумения остават само на хартия. Отдавна е очевидно, че никой няма намерение да ги изпълнява. Обективно погледнато, те са по-изгодни за Киев, но той не е съгласен дори на умерените отстъпки за населението на ДНР и ЛНР, които са предвидени в документите (регионален статут на руския език, относителна автономия, амнистия за опълчението от Донбас, създаване на местна милиция и т.н.), и напълно ги игнорира. След инцидента в Черно море е много вероятно и възобновяване на бойните действия в Донбас. Порошенко ще има нужда от поводи, за да удължи военното положение, да получи възможност да отложи изборите и да остане по-дълго на власт. В олигархичен режим, какъвто има в Украйна, наличието на административен ресурс е много важно за всеки бизнесмен. Социологическите проучвания не дават на президента много поводи

за оптимизъм, а той рискува да загуби значителна част от състоянието си, дори да има по-сериозни проблеми, ако не бъде преизбран.

2. Москва ще промени стратегията си към Украйна

Русия реагира внимателно на инцидента в Керченския пролив. Тя залага на диалога и разчита, че противоречията могат да се решат по мирен път. Но реакцията ѝ срещу действията на украинските военни кораби подсказа, че тя може да прибегне и до по-активна политика в украинското направление. Поглед към изминалите пет години сочи, че САЩ и ЕС се разколебават, когато Русия твърдо отстоява интересите си. Обратно, когато Русия прави компромиси и отстъпки, Западът възприема това като слабост и усилва натиска си.

Често позицията на руското ръководство изглежда нерешителна и непоследователна, а в реториката му продължават да имат място изрази от типа на „нашите западни партньори". Понякога се правят остри изявления, но в повечето случаи те не са съпътствани с реални действия за защита на руските интереси в Украйна. Докато Русия е пасивна, дерусификацията и формирането на радикално антируска идентичност на населението в бившата съветска република продължават. С помощта на САЩ и Великобритания армията на Украйна укрепва. Вероятността да се стигне до по-голям военен сблъсък между двете страни в най-неблагоприятния за Руската федерация момент остава, но САЩ едва ли ще бързат да форсират събитията. Текущата ситуация е благоприятна за тях – чрез Украйна те постоянно държат Русия в шах и могат да провокират ескалация на напрежението в най-удобния за тях момент, например за да осуетят проекта „Северен поток 2" или други форми на сътрудничество между Москва и водещите държави от Западна Европа.

Видимо политиката на Кремъл към Украйна се нуждае от сериозни корекции. Отказът на Владимир Путин да разговаря с Петро Порошенко по време на Керченския инцидент[22] е сигнал, че най-вероятно предстоят промени в руския подход. Известно е, че през последните няколко години съществуваха канали за връзка между Путин и Порошенко, като те се свързват с имената на бившия руски посланик в Киев Михаил Зурабов и украинския политик Виктор Медведчук. Изглежда, че контактите са прекратени. Неизбежно възниква и въпросът – защо е така и коя е червената линия, прекрачена от Порошенко? Възможни са много спекулации, но най-вероятно това е томосът за създаване на автокефална украинска църква, независимо от Московската патриаршия, даден от Вселенския патриарх Вартоломей след многократни молби на украинския президент. Това е ход, който има за цел да намали руското духовно влияние в Украйна, да не допусне Руската православна църква да бъде лидер на православния свят, но той нанася и удар по самото православие, тъй като последвалият разкол между Москва и Константинопол неизбежно ще има тежки последствия. Очевидно ходът на Вартоломей е преди всичко геополитически и насочен срещу Русия. По

този проблем компромис между Москва и Киев изглежда невъзможен, а това на практика обезсмисля всякакви преговори. В създалата се ситуация Порошенко по-скоро ще се стреми към нови конфликти, опитвайки се да запази властта си и да получи по-голяма подкрепа от Запада.

Досега Русия изчакваше и очевидно таеше надежди, че американците могат да отслабят контрола си върху Украйна и постепенно ще се намери приемливо и за двете страни решение, включващо връщането на Донбас на Киев срещу частична автономия и възстановяване на икономическите връзки. Сега този сценарий изглежда немислим. САЩ са наясно колко огромно е геополитическото значение на Украйна и не желаят да правят каквито и да са компромиси, които биха облекчили стратегическото положение на Русия. Вероятно Москва ще изчака резултата от изборите, преди да предприеме сериозни действия. Путин има опит в преговорите с Юлия Тимошенко, която е с най-големи шансове да спечели. Но случващото се през последните пет години и нейните чести посещения в Америка са индикация, че е наивно да се очаква тя, или който и да е друг победител, да е настроена по-малко антируски от досегашното украинско ръководство.

Създалото се статукво, при което Руската федерация е в глуха отбрана, е неизгодно за Кремъл. Логично е президентът Путин да заложи на нова стратегия към Украйна през 2019 година

3. Русия се сблъсква с трудности заради икономическата си политика, американските санкции затрудняват взаимодействието ѝ с Китай

През последните месеци рейтингът на президента Путин падна значително. Той вече е на нивото от 2013 г. (58%)[23], като това до голяма степен се дължи както на непопулярната пенсионна реформа, така и на икономическата политика на правителството, която не оправдава очакванията на населението и целите, поставени от държавния глава. „Ако искаме да изпълним задачите, поставени от президента – да направим пробив в икономическото развитие, ние трябва радикално да променим макроикономическата политика. Санкциите не са пречка за това. Пречи вътрешният догматизъм. Трябва да се реализира закон за стратегическо планиране, механизъм за държавно-частно партньорство и да се започне формиране на съвместни инвестиционни планове на държавата и на бизнеса, да се дават евтини кредити със задължението бизнесът да внедрява нови технологии и да създава нови работни места”[24], коментира Сергей Глазев, който е сред най-авторитетните руски икономисти.

Не е ясно доколко провежданият вътрешнополитически курс съвпада с желанията на руския лидер. Съществуват основания да се предполага, че част от елита, преди всичко прозападните предприемачи, засегнати от икономиче-

ските санкции, умишлено работи за сриване на рейтинга на президента и за предизвикване на по-голямо недоволство от него в обществото. Това, което помага на властта да се задържи, е липсата на лява опозиция, която да отговаря на желанията на населението за по-социална политика. Прозападният опозиционер Алексей Навални е непопулярен сред народните маси, а опитите му да оглавява протестите, дори по важни за обикновените хора каузи, намаляват желанието на населението за участие в тях. Историята показва, че през XX век Русия два пъти рухва под напора на вътрешните проблеми (1917 и 1991 г.), затова бъдещето ѝ до голяма степен зависи от това как тя ще се справи с икономическите предизвикателства и социалното неравенство. Сериозни поводи за тревога е и фактът, че отливът на капитала от частния сектор в Русия през първите 11 месеца от 2018 година е нараснал 3,3 пъти в сравнение с 2017 година. По данни на руската Централна банка той е 58.5 млрд. долара, като за миналата година това число е било 17.7 млрд. долара.[25]

Другият ключов фактор за оцеляването на Русия е доколко успешно ще се развият нейните интеграционни инициативи в евразийското пространство. Един от идеолозите на Евразийския икономически съюз – Сергей Глазев, смята, че натискът на Запада срещу Русия по-скоро стимулира интеграционния процес, и той вярва в неговото бъдеще. „Формираме мрежа от споразумения за преференциалните търговски режими, съгласуваме допълнителните опции за сътрудничество на базата на съвместните инвестиции с партньорите ни. Заедно с това се задълбочава и процесът на интеграция"[26], отбелязва съветникът на руския президент, който е привърженик на идеята да се дадат повече пълномощия на Евразийската икономическа комисия, която вече се налага като наднационален орган и разполага с правомощия да взема решения по редица въпроси, свързани с търговската политика. Глазев подчертава и огромното значение на съчетаването на ЕАИС и китайската инициатива „Един пояс – един път", която открива нови форми за взаимодействие, основаващи се на съвместните инвестиции в осъществяването на мащабни проекти, създаващи перспективата за изграждане на голямо Евразийско пространство – от западните граници на Беларус до Тихия океан.[27] Сериозният проблем пред този замисъл са американските санкции срещу Русия, които пречат на икономическото сближаване между Москва и Пекин и са препятствие за интеграцията на руските и китайските финансови пазари. Не може да се говори за руско-китайски алианс, ако партньорството им в политиката не доведе до по-тесни икономически отношения, до по-голяма кооперация на производството и до увеличаване на обема на търговията. Засега това е в сферата на пожеланието, но американският натиск вероятно ще помогне на Русия и Китай да намерят оптималната формула за сближаване – от това дали те ще успеят, до голяма степен зависи и бъдещият световен ред. Определено в създалата се ситуация Москва има по-голяма нужда от това партньорство, за да укрепи икономиката си, но и Пекин ще стане по-уязвим, ако Русия рухне под натиска на Запада или рязко промени политическия си курс в антикитайско направление.

Затова най-логично е в обозримо бъдеще и двете страни да предприемат сериозни действия за задълбочаване на партньорството си.

4. В САЩ няма политически сили, готови за компромис с Русия

Разделителната линия между двата противопоставящи се блока през Студената война бе на територията на Германия. Сега армията на НАТО е разположена непосредствено до границите на Русия, която се чувства застрашена от това. Обстановката е значително по-опасна. Случаи като инцидента в Керченския пролив може да провокират голяма война между Русия и Запада, но в САЩ и ЕС сякаш малцина си дават сметка за това. Показателно е, че сега в противопоставянето има повече милитаризация и по-малко дипломация. Някога дипломацията служеше, за да се казва истината максимално деликатно, а сега политиците често прибягват до недоказани обвинения, изразени по-възможно най-оскърбителния за опонентите им начин.

Американските президенти преговаряха със съветските лидери в името на сигурността и избягването на ядрената катастрофа. Положението днес е противоположно. От значение е фактът, че през есента на 2018 г. високопоставени американски чиновници отправиха безпрецедентни закани към Москва. Постоянният представител на САЩ в НАТО Кей Бейли Хътчисън заплаши „да изведе от строя, да унищожи" всички руски ракети, които според нея се създават в нарушение на Договора за ликвидиране на ракетите с малък и среден обсег от 1987 г.[28] Министърът на вътрешните работи на САЩ Райън Зинке заплаши Русия с морска блокада.[29] В началото на октомври Хилъри Клинтън сравни „руската намеса" в американските избори с атентатите от 11 септември.[30] Подобни изявления системно се правят от водещи американски политици, независимо че обвиненията не са доказани. Доналд Тръмп е подозиран за „сговор с Русия" и това става причина той да се страхува от общуване с руския си колега, тъй като това може да има неблагоприятни вътрешнополитически последствия за него.

Русофобията на западните медии на практика криминализира и заклеймява идеята САЩ и Русия да търсят пресечни точки между своите интереси, нещо, което послужи за разведряването през 70-те и 80-те години. Свидетелство за това е общият тон на репортажите за инцидента в Керченския пролив във водещите американски медии. Те представят Украйна за невинна жертва, а Русия за агресор, за сила, която е по-голяма заплаха за Запада дори от СССР. Сякаш малцина си дават сметка, че ескалацията на напрежението може да изправи планетата пред ядрен апокалипсис.

„Новата руско-американска студена война е по-опасна, отколкото нейната четиридесетгодишна предшественица, която светът преживя. Още по-голяма е вероятността, че тя случайно или целенасочено може да доведе до реален сблъсък между двете ядрени свръхдържави. В това има още един зловещ знак.

По време на миналата Студена война възможността за ядрена катастрофа бе в центъра на американските политически и медийни дискусии, а също така се намираше и на първи план при изготвянето на политика. По време на новата студена война изглежда, че тази възможност често не се възприема като проблем"[31], отбелязва американският историк Стивън Коен, издал наскоро книга със стряскащото заглавие „Война с Русия?". Според него „цялата 2018 година бе изпълнена с ескалация на кризата в отношенията между двете страни и инициатор за това са медиите и политическият истаблишмънт в САЩ".[32]

Тревогата на Коен се споделя и от руски експерти, които също си задават въпроса – доколко нагнетяването на напрежението в отношенията между САЩ и Русия може да доведе до военен сблъсък между тях. Според заместник-директора на Центъра за комплексни европейски и международни изследвания на Националния изследователски университет и висша школа по икономика Дмитрий Суслов вероятността става все по-голяма. При това той смята, че стълкновението няма да бъде умишлено. По време на експертната дискусия „Международна сигурност 2018 – състояние и перспективи" Суслов отбеляза, че рискът от директно военно стълкновение между Русия и САЩ постоянно се увеличава, тъй като съществуващата глобална конфронтация между страните е изпълнена със сериозни рискове както в краткосрочна, така и в дългосрочна перспектива. Според Суслов киберзаплахите са *първият риск* за преминаване от Студена война към гореща. САЩ и Русия взаимно се обвиняват, че някакви „секретни подразделения на компютърните войски" постоянно провеждат операции по проникване в жизненоважни сървъри с цел нанасяне на сериозни загуби на съперника. Ситуацията в тази област постоянно се нагнетява, тя може да излезе от контрол. Възможен е сценарий, при който едната от страните да възприеме кибератаката като начало на военно нападение и да отвърне „превантивно", макар и без да използва ядрено оръжие – военен отговор с конвенционално оръжие изглежда напълно вероятен. *Вторият риск* е свързан с очертаващото се излизане на САЩ от Договора за ликвидиране на ракети с малък и среден обсег (ДРСМО), подписан от Михаил Горбачов и Роналд Рейгън на 8 декември 1987 г. То на практика е неизбежно, след като американците поставиха неизпълним ултиматум на Русия да ликвидира оръжията, които според САЩ нарушават споразумението. В резултат на това решение е най-вероятно ракети със среден обсег да бъдат разположени в Европа, създавайки заплаха не само за Русия, но и за редица европейски държави. Логично следствие на американския ход ще бъде и надпреварата във въоръжаването между Москва, Вашингтон и Пекин, при това както в сферата на ракетите с малък и среден обсег с ядрени бойни глави, така и в областта на стратегическите ядрени оръжия. Ескалацията на конфронтацията може да завърши с разтрогване на Договора за ограничаване на стратегическите настъпателни оръжия (СТАРТ), подписан на 26 март 2010 г. от тогавашните президенти на САЩ и Русия – Барак Обама и Дмитрий Медведев. *Третият сценарий*, при който има опасност да се стигне до война

между двете държави, според Суслов, „може да бъде пряко свързан със Сирия или Черноморския регион. Москва и Вашингтон вече действат или могат да действат в едно и също оперативно пространство и вероятно ситуацията няма да се промени, ако САЩ продължат да подкрепят провокациите на Украйна".[33] Не бива да се изключва и *четвърти вариант*, при който Украйна да нахлуе на руска територия, а след руския отговор да призове за помощ САЩ и НАТО.

Изминалите три десетилетия показват, че сегашните политически събития и тонът на западните медии към Русия слабо се отличават от атмосферата в информационното пространство преди интервенциите в Югославия, Афганистан, Либия и Ирак. Натрапват се и тревожните аналогии с Първата световна война, подклаждана дълго преди нейното начало през лятото на 1914 година.

Обстановката на всички фронтове на настоящото руско-американско противопоставяне увеличава опасността то да прерасне в гореща война. Въпреки това Владимир Путин е изключително сдържан. Той лавира, опитва се да води диалог със „западните си партньори" и обяви, че винаги е готов да разговаря с президента Тръмп[34]. Противоположно е положението в САЩ – сред американския политически елит няма никакви сили, които да противодействат на войнствените настроения. Не съществува нито застъпващо се за разведряване крило на Демократическата или Републиканската партия, нито каквато и да е опозиция, която да е срещу новата Студена война, нито има обществени дебати. По време на предизборната си кампания Тръмп загатна, че е склонен към разведряване и преговори с Русия, но медийната истерия срещу тази идея я направи абсолютно непопулярна и губеща във вътрешнополитически план.

Външната политика отдавна е прерогатив на елитите. Сега е очевидна необходимостта от лидери, които коренно да променят курса към все по-остра конфронтация с Русия, но появата им изглежда малко вероятна. Случващото се през изминалите няколко години създава впечатление, че Западът не си дава сметка колко опасности крие противопоставянето с Русия. На власт в САЩ и ЕС са предимно политици, формирали се след края на Студената война. След нея САЩ четвърт век бяха непоклатимо уверени, че те завинаги ще бъдат единствената велика държава на планетата и че те могат да прибягват до сила, без да се церемонят, защото ще се сблъскват със значително по-слаби съперници. Те се препънаха в Сирия и в Украйна, където се намеси Русия, но сякаш виждат в това малък проблем, който лесно могат да оправят. Американците изглежда са забравили, че по време на Студената война техните ръководители водят диалог със СССР, осъзнавайки своята отговорност за сигурността на планетата. Сега поведението им е непримиримо и то вероятно се дължи и на факта, че за разлика от Русия и Китай, които имат както периоди на подем, така и време на упадък, историята на САЩ е един непрестанен възход.

Действията срещу Русия, търговската война с Китай и арестът на финансовия директор на *Huawei*[31] на канадска територия по обвинение, че китайската

компания е нарушила американските санкции срещу Иран, показва, че сега в света се сблъскват две визии за бъдещето. *Първата* е за създаване на многополюсен свят. Аргументи в нейна полза са икономическият подем на Китай и Индия, както и фактът, че Русия респектира с военната си мощ и продължава да поддържа ядрен паритет със САЩ. *Втората* е за абсолютна хегемония на САЩ, по-голяма от тази, която имаха досега. Те смятат, че рухването на Русия ще сложи край и на последните прегради пред тяхното господство, а с Китай и с другите си икономически конкуренти те вече ще могат да разговарят от позицията на силата, предвид значително по-големия си военен потенциал.

5. Европа остава на антируски позиции, „Северен поток 2" е под въпрос

Позицията за Керченския инцидент на повечето водещи европейски страни в определена степен съвпада с гледната точка на Съединените щати. Министрите на външните работи на държавите от Г-7 – Канада, Франция, Германия, Италия, Япония, Великобритания и САЩ, както и дипломат № 1 на ЕС – Федерика Могерини, изразиха своята сериозна обезпокоеност от действията на Русия, които според тях значително са повишили напрежението. Декларация на Г-7 призовава към сдържаност, към необходимото уважение към международното право и към предотвратяване на каквато и да е по-нататъшна ескалация на напрежението, към освобождаване на задържаните моряци и съдовете. В нея Русия се предупреждава да не създава пречки на корабоплаването към Керченския пролив.[36] Очаквано и НАТО изрази подкрепата си за Украйна в създалата се ситуация.[37] Аналогична бе позицията и на повечето европейски национални лидери, включително и на българския президент Румен Радев.[38] Председателят на Европейския съвет Доналд Туск пък обяви, че Европейският съюз ще удължи санкциите си срещу Русия заради инцидента.[39] Всичко това създава впечатление, че ЕС остава силно зависим от САЩ, а сегашната му форма и неговите основни институции не са инструмент на европейската политика. Те повече приличат на средство за провеждане на американската политика към Европа. Вероятно на САЩ щеше да им бъде по-трудно да формират антируска коалиция, ако Европа не бе обединена. Събитията през 2018 г. дават основания да се смята, че има консенсус между САЩ и ЕС, според който за всичко винаги е виновна Русия. „Най-вероятно това не е нищо друго, а подготовка към открита агресия за пълно унищожение на нашата цивилизация", пише руският икономист Михаил Делягин, който допуска, че „ключова роля в плановете на Запада към агресията срещу Русия имат и руските либерали", посочвайки разрушителните за руското общество реформи.[40]

Различна е позицията на управляващите в Русия, които продължават да търсят пътища за сътрудничество с отделни европейски държави на базата на взаимния интерес. Икономическият лидер на Европа Германия остава най-желан партньор на Русия, като отношенията между двете страни до голяма степен

зависят от бъдещето на проекта „Северен поток 2". САЩ и Украйна вече обявиха, че ще работят срещу него.[41] Това не е изненада, не бива да се забравя, че още по времето на Студената война САЩ провеждаха политика, насочена към лишаване на СССР от валутни постъпления. Сега те си поставят и още една важна задача: да запазят транзита на газ през Украйна, за да може тя да печели от това и да продължи парадоксалната ситуация, в която Русия на практика финансира един русофобски режим.

Положението на Германия е деликатно. Немците са наясно, че конкурентоспособността на икономиката им до голяма степен зависи от енергоизточници, получавани от Русия. Те са принудени да се съобразяват с желанията на САЩ, но до последно ще се стремят да получават евтин газ от надежден доставчик, какъвто е Руската федерация. Вероятно индустриалните кръгове в Германия са единодушни, когато става дума за „Северен поток 2". Това не означава, че бъдещето на проекта е сигурно и няма да възникнат политически пречки за осъществяването му. В Бундестага вече се чуват гласове за преразглеждане на позицията по проекта, такова е и становището на председателя на Комисията по външната политика Норберт Рьотген.[42] Русия няма как да не се тревожи и от антируската позиция на немското Министерство на външните работи относно руско-украинския конфликт. Поне от официалните му изявления през последните пет години. На практика Германия съдейства за смяната на властта в Украйна през 2014 г. и подкрепя режима в Киев срещу Русия. Това предизвиква тревога у някои руски анализатори, които смятат, че „Германия се връща към своята историческа политика – *Drang nach Osten,* при това в безпрецедентно жестока и откровена дори за реалностите през последните пет години форма".[43]

Индикации за възможни проблеми в руско-германските отношения идват и от новия лидер на Християндемократическата партия Анегрет Крамп-Каренбауер. Тя бе избрана на мястото на Ангела Меркел на 7 декември, а още преди вота направи резки изявления за инцидента в Керченския проток. „Необходимо е да се направят изводи от натрупания опит, който показва, че нашето поведение не е достатъчно твърдо. Иначе Путин нямаше да се реши на тази стъпка".[37]

„Ако Крамп-Каренбауер стане канцлер, ние с въздишка ще си спомняме за времената, когато начело на Германия бе Ангела Меркел. Още повече че сега има сближаване между политическите позиции на ХДС и зелените, а те са най-антируската партия в Германия"[38], предупреждава немският експерт Александър Рар.

6. Украинският проблем е определящ за бъдещия световен ред

Русия е силно притеснена от разширението на НАТО на изток и от наличието на американски и британски военни съветници в Украйна. Тя не може да

се примири със статуквото, което застрашава нейната сигурност. Въпреки опасенията си Москва полага усилия за разрешаването на противоречията чрез преговори, но отношенията ѝ със САЩ и ЕС стават все по-обтегнати.

Инцидентът в Керченския пролив прилича на провокация, на която властите в Киев едва ли щяха да се решат, ако не чувстваха подкрепата на западните си партньори. Те използват „фактора Украйна", за да се създава напрежение по границите на Русия, а при необходимост тя да се провокира към твърди ответни действия, които да бъдат използвани като повод за нови антируски санкции. Например изключване на Русия от международната разплащателна система *SWIFT* или конфискация на сметките на крупни руски предприемачи.

Вътрешнополитическите борби в САЩ няма да повлияят на външната им политика. Американският елит е единен, когато става дума за политиката му към Русия. Той ще продължи да следва стратегията си към постепенно задушаване на Руската федерация с цел тя да бъде икономически изолирана, максимално отслабена, а по възможност и заличена от политическата карта на света. Обратно, Русия ще се стреми към укрепване на суверенитета си и към изграждане на многополюсен свят. От изхода на сблъсъка в Украйна до голяма степен зависи чия визия за бъдещето ще се осъществи. За човечеството остава надеждата, че противоречията между Москва и Вашингтон ще се разрешат без употреба на ядрено оръжие.

12.XII.2018 г.

БЕЛЕЖКИ

1 В Украине ввели военное положение, 26 ноември 2018, 21:36 ч. https://korrespondent.net/ukraine/politics/4036900-v-ukrayne-vvely-voennoe-polozhenye

2 Ультиматум по ракетам: Госдеп дал России два месяца. https://www.gazeta.ru/army/2018/12/05/12083227.shtml

3 „Провокацията на Порошенко е очевидна"– интервю на посланика на Русия в България Анатолий Макаров по повод инцидента в Керченския пролив. Вж. „Русия днес", бр. 48, 30 ноември – 6 декември 2018, с. 6.

4 Два военных корабля Украины вошли в экономическую зону России около Крыма, 22.IX.2018, 20:21. https://ru.rt.com/bxs9

5 Украина запретила въезд мужчинам из России в возрасте от 16 до 60 лет, 30 ноември 2018. https://www.bbc.com/russian/news-46396614

6 Большинство украинцев считает, что страна идет неверным курсом, но рейтинг Порошенко растет. https://vesti-ukr.com/politika/304879-bolshinstvo-ukraintsev-schitaet-chto-strana-idet-nevernym-kursom-no-rejtinh-poroshenko-rastet

7 *Бжежински, Зб.* Голямата шахматна дъска. С., Обсидиан, 1997, с. 57.

8 Пак там.

9 Население Украины стремительно сокращается, 25.08.2018 г.

https://ubr.ua/ukraine-and-world/society/naselenie-ukrainy-stremitelno-sokrashchaetsja--3875023

10 *Мичковская, Н*. От 24 до 42 миллионов: Сколько нас на самом деле. https://kp.ua/life/601772-ot-24-do-42-myllyonov-skolko-nas-na-samom-dele

11 *Фененко, А.* (Не)възможният многополюсен свят. – Геополитика, 2018, бр. 5, с. 111.

12 Суд арестовал судно „Норд", задержанное в Азовском море, 30.03.2018, 22:23 часа. https://korrespondent.net/world/3956977-sud-arestoval-sudno-nord

13 Украина задержала еще одно российское судно в Черном море, 10.04.2018 г. https://24tv.ua/ru/ukraina_zaderzhala_eshhe_odno_rossijskoe_sudno_v_chernom_more_n950738

14 *Тимофеев, В.* Бердянск превращают в военно-морскую базу Украины на Азове, 25.09.2018, 14:16 часа. https://kp.ua/politics/618645-berdiansk-prevraschauit-v-voenno-morskuui-bazu-ukrayny-na-azove

15 Санкции Украины против России. https://tass.ru/sankcii-ukrainy-protiv-rossii

16 Россия ввела санкции против Украины. В списке - политики и бизнесмены, 1 ноември 2018. https://www.bbc.com/russian/news-46055332

17 Рада одобрила расширение морской границы Украины. https://vz.ru/news/2018/12/6/954072.html

18 Порошенко подписал закон о прекращении договора о дружбе с Россией. https://ria.ru/20181210/1547743559.html

19 В ДНР и ЛНР прошли выборы. Их не признают почти нигде, 12.11.2018. https://www.bbc.com/russian/news-46151257

20 В ЛНР узнали о подготовке ВСУ к использованию авиации в Донбассе, 6 декабря 2018, 14:30. https://vz.ru/news/2018/12/6/954086.html

21 В ДНР распространили экстренное предупреждение о масштабном наступлении ВСУ. http://svpressa.ru/war21/news/218658/

22 Песков прокомментировал слова Порошенко о попытке дозвониться Путину. https://ria.ru/20181128/1533653383.html

23 СМИ России: рейтинг Путина упал до уровня 2013 года. https://www.bbc.com/russian/features-45742616

24 Сергей Глазьев: В кризис нас загнали не санкции, а Центробанк. https://izborsk-club.ru/16204

25 За 2018 год отток капитала из России вырос в несколько раз. https://vz.ru/news/2018/12/11/954853.html

26 Сергей Глазьев: В кризис нас загнали не санкции, а Центробанк. https://izborsk-club.ru/16204

27 Пак там.

28 US Nato envoy's threat to Russia: stop developing missile or we'll ,take it out. https://www.theguardian.com/world/2018/oct/02/us-ambassador-nato-russia-kay-bailey-hutchison

29 Ryan Zinke: Naval blockade is an option for dealing with Russia. https://www.washingtonexaminer.com/policy/energy/ryan-zinke-naval-blockade-is-an-option-for-dealing-with-russia

30 Hillary Clinton compares Russian interference in 2016 to 9/11 attacks. https://www.washingtonpost.com/politics/hillary-clinton-compares-russian-interference-

in-2016-to-911-attacks/2018/10/02/6197a226-c674-11e8-9b1c-a90f1daae309_story.html?noredirect=on&utm_term=.2100df1ce1fb

31 *Cohen, Stephen F.* „War With Russia?" https://www.thenation.com/article/cold-war-russia/

32 Пак там.

33 Експерт назвал поводы для возможного военного столкновения России и США. https://ria.ru/20181204/1542708367.html

34 Песков заявил о готовности Путина к встречам с Трампом, 30.11.2018. https://ria.ru/20181130/1533959477.html

35 Canada arrests Huawei CFO. She faces US extradition for allegedly violating Iran sanctions. https://www.cnbc.com/2018/12/05/canada-reportedly-arrests-huawei-cfo-facing-us-extradition-for-violating-iran-sanctions.html

36 G7 Calls Russia's Seizure Of Ukrainian Ships ,Unjustified. https://www.rferl.org/a/g7-calls-russia-s-seizure-of-ukrainian-ships-unjustified-/29631036.html

37 НАТО подкрепи Украйна в спора с Русия за Керченския проток. http://bnr.bg/novini/post/101049999/nato-podkrepi-ukraina-v-spora-s-rusia-za-kerchenskia-protok?forceFullVersion=1

38 Радев и Дуда: Русия да освободи украинските моряци и да върне пленените кораби. https://clubz.bg/76367-radev_i_duda_rusiq_da_osvobodi_ukrainskite_morqci_i_da_vyrne_plenenite_korabi

39 Как в ЕС связали санкции с инцидентом в Керченском проливе. https://news.rambler.ru/other/41356919/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink

40 *Делягин, М.* Г-20 показал, что Россию окончательно сделали „мальчиком для битья". http://svpressa.ru/politic/article/217899/

41 Ukraine, US Join Forces Against Nord Stream 2 Project. https://www.iene.eu/ukraine-us-join-forces-against-nord-stream-2-project-p4418.html

42 Norbert Röttgen, The EU's response to Russia must be bold and unanimous. https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/dec/12/eu-response-russia-bold-unanimous-ukraine?CMP=twt_gu

43 *Делягин, М.* Г-20 показал, что Россию окончательно сделали „мальчиком для битья". http://svpressa.ru/politic/article/217899/

44 Преемница Меркель начала с нападок на Россию. https://vz.ru/world/2018/12/7/954341.html

45 Немецкий эксперт объяснил русофобию „наследницы" Меркель. https://vz.ru/news/2018/12/3/953490.html

„ЕДИН ПОЯС, ЕДИН ПЪТ”
Част III: Икономически коридор Китай – Монголия – Русия

Лъчезар Радев

Лъчезар Радев *– доцент по „Технология на неорганичните вещества” в ХТМУ – София. Под негово ръководство са изработени редица ситуационни политологични анализи, между които „Кърджалийският регион в новите български реалности”, „Пияният град”, „Sine ira et studio" и др. Научните му интереси са в областта на геополитиката. Биографията му е отпечатана в реномираното издание на „Who is who in the world”, САЩ, 2011 година.*

Според съвременната историческа наука Средна Азия се възприема като „сърце” на по-обширната Вътрешна Азия, разглеждана по-скоро като културно-цивилизационна област, която променя географските си граници във времето при запазване на основните си централни части [1].

От геополитическа гледна точка, Вътрешна Азия постепенно се свива в течение на годините след разпадането на СССР през 1991 г., а територията ѝ е разделена между три страни – СССР, Монголия и Китай [1]. В резултат на този почти катастрофичен процес, предизвикал монументално геополитическо обърквaне [2], в Средна Азия се появяват 5 нови държави – Туркменистан, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан и Таджикистан, но, независимо от това „прекрояване”, Вътрешна Азия се асоциира най-вече с територията на Монголия [3]. Известно е, че днешна Монголия често се нарича Външна Монголия, а областта, затворена между Манджурия и Външна Монголия и намираща се в Китай, се нарича Вътрешна Монголия [4].

Фундаментален факт е, че исторически Монголия е люлка на вътрешно-азиатската империя [5], която е повлияла за формирането и разпространението на номадството като исторически, стопански и политически феномен. Именно то дава началния тласък на номадските вълни, повечето от които са в посока към Китай. На запад ордите минават през Джунгарската врата, после продължават хода си към Казахстанската степ, след което пътят им се разделя в две направления: на югозапад към Иран и към Южноруската степ [6].

Две монголски стратегии за сътрудничество и съвместно развитие

През 1990 г. държавният секретар на САЩ Джеймс Бейкър издига идеята, че благодарение на своето географско положение Монголия спокойно би могла да играе балансираща роля между Китай и Русия [7]. В резултат на това Монголия предлага на Русия и на Китай да реализират дългосрочна стратегия за сътрудничество под името „Три съседа", в чиято основа да залегнат икономическото, инфраструктурното, научното и техническото сътрудничество. С особена важност в този период се ползва и идеята за ресурсно базирана икономика, която реално се основава на факта, че страната е богат източник на редица минерални суровини, сред които ярко се отличават находищата на медна и уранова руда, природен газ и нефт. Това дава основание на някои автори да говорят дори за „ресурсен национализъм" [7]. Извън клишето, наличието на подобни запаси естествено ориентират Монголия, от една страна, към Азиатско-Тихоокеанския район, и, от друга страна, на север – към Русия, и на изток – към Китай.

В момента Монголия е изправена пред редица нетърпящи отлагане проблеми, а именно: нарастване на площта на пустинните области и удължаване на периодите на суша [8], слабо ниво на чуждестранни инвестиции [7, 9–11], спад на жизненото равнище на населението (по официални данни бедността в страната е 21,8%) [11], нарастване на съвкупния дълг, който в момента е 23 млрд. долара [11] и др. В този контекст е особено обезпокоителна тенденцията към спад на брутния вътрешен продукт (БВП) на страната: най-висок рейд на БВП е отчетен през 2012 г. След тази година той започва постепенно да намалява, а за 2017 г. е отчетено почти нулево ниво [10].

Имайки предвид всичко това, Монголия открива и друга възможност за регионално сътрудничество под наслов „Път през степта". Проектът, както се посочва от някои автори, се състои от 5 пакета, които имат за цел да реализират изграждане на 997 км жп линии, съединяващи Китай с Русия, както и поетапно електрифициране на 1100 км жп линии с цел разширяване на превозните връзки с други части на Монголия. Общият обем на инвестициите по тези проекти е 50 млрд. долара [11].

Идеята за изграждане на „Път през степта" е поставена на тристранния форум в рамките на Шанхайската организация за сътрудничество (*SCO*), проведен в Душанбе (Таджикистан) през 2014 г. На него президентът на Монголия Егбелдорж работи със своите колеги по целия набор от проблеми. В резултат на това е постигнато съгласие за изграждане на жп връзка между Китай, Монголия и Русия. Нейната задача е да свърже „Един пояс, един път" (ЕПЕП) с руския Евразийски икономически коридор (ЕИК). На форума китайският президент Си Дзинпин предлага да се изгради транспортна мрежа, която да прерасне в трансграничен коридор между трите страни [12].

Така икономическите реалности като че ли катализират идеята за икономически коридор Китай – Монголия – Русия (ИККМР), схематично показан на Фиг. 1, в частта му за жп връзките между страните [13].

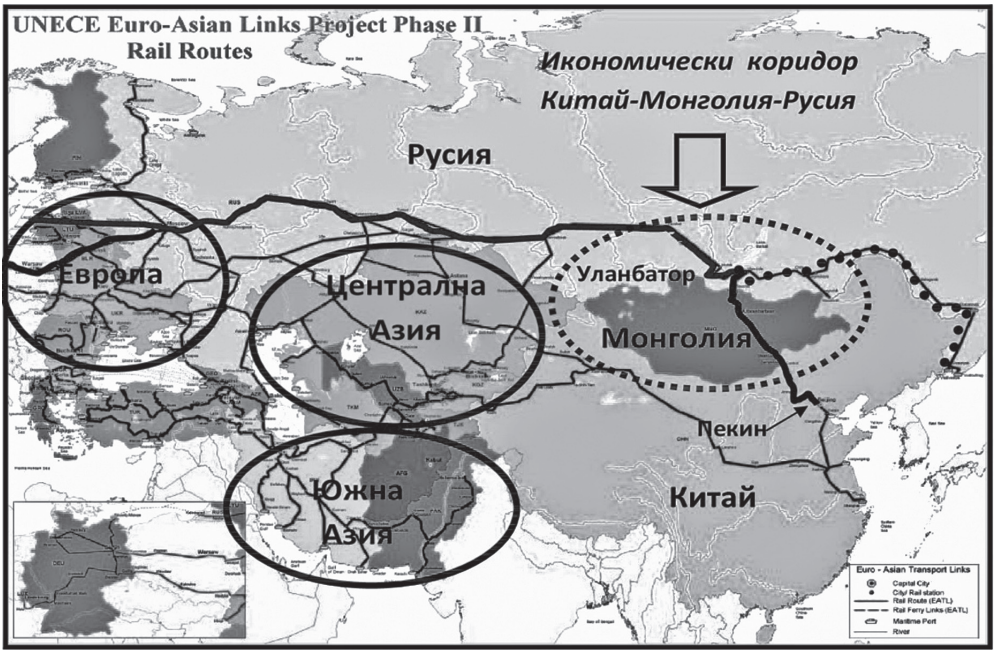

Фигура 1. *Икономически коридор Китай – Монголия – Русия (картата е адаптирана от автора по [13])*

Основната геополитическа полза за страните – участнички в ИККМР, очевидно ще бъде ускоряване на икономическите им отношения, както и свързаност с Евразия [9, 14]. В допълнение, реализирането на ИККМР е подчинено също и на старата идея за глобализацията, а оттам – на търсенето на пътища за практическото ѝ приложение.

Поставен в по-широк контекст, коридорът не е само икономическо, а и цивилизационно взаимодействие между страни, които са твърде различни в културно отношение, с произтичащите от това разнообразни следствия [8].

Решението за изграждането на коридора е резултат от проведената среща на президентите на Китай, Русия и Монголия, състояла се в Уфа на 9 юли 2015 г., която също е под егидата на *SCO* [10–12, 15]. На нея монголският президент предлага тридържавно сътрудничество в областта на жп строителството, инфраструктурата, логистиката, пазара на минерални и селскостопански суровини и др. Предложението се основава на по-раншно правителствено решение, а именно: през 2007 г. монголското правителство стига

до извода, че страната се нуждае спешно от усъвършенстване и технологично обновление на транспортната си инфраструктура, за да може да играе ролята на мост между Азия и Европа [16].

Си Дзинпин и Владимир Путин посрещат с разбиране предложението на своя колега, като президентът на Китай обръща внимание на възможността за „трансформиране на погледа на страните във връзка с проекта за кооперирането на ИККМР". Срещата между лидерите завършва с решение по изграждането на икономическия коридор между трите страни [15]. През юни 2015 г., на 16-ата среща по *SCO* в Ташкент (Узбекистан) идеята за ИККМР е скрепена с подписите на държавните глави, а заедно с това на масата е поставен за обсъждане „Планът на икономическия коридор" [11, 15].

На следващата година (юни 2016) трите страни обсъждат и приемат „Планираща програма за изграждането на ИККМР". В нея се предвижда в срок до 2019 г. коридорът да се развие с бързи темпове и трите страни ще могат да се убедят на практика в неговата жизненост, полезност и реална роля. В документа на срещата се казва още: „Ние, трите страни, активно ще способстваме за издигането на нивото на разговорите по създаването на трансгранични зони за сътрудничество, за издигането на субрегионалното кооперирането и за развитието на нашите собствени съседни области" [7].

За кои съседни области става въпрос?

Вътрешна Монголия е област, развила внушителна историческа култура, която, според виждането на някои историци би могла да се сметне за уникална. От сегашната позиция на геополитическите реалности обаче тя би могла да играе роля на икономически мост между Североизточен Китай и Монголия [14]. Защо? Площта на Вътрешна Монголия е 1,16 млн. км^2, а населението ѝ е около 23,8 млн. души, което неимоверно способства за осъществяването на тази задача, още повече че 17% от него са монголци. Освен това гр. Еренхот е голям жп възел, свързващ Китай с Монголия. Той може също да играе незаменима роля като свързващо звено с Евразия. Той е и икономически порт за внос и износ на различни минерални суровини от Монголия към Китай [14].

От Фиг. 1 се вижда, че столицата на Вътрешна Монголия Хохот се оказва подходяща връзка с икономическия кръг „Бохай", в който са включени Пекин, Тиендзин и Хъбей. По този начин се осъществява връзка с Русия през жп възела Хохот [10], защото 51,8% от вътрешния оборот на Вътрешна Монголия е с Външна Монголия и Русия [14]. С една дума, най-крупният търговски партньор на Вътрешна Монголия е Монголия [11]. През 2016 г. Вътрешна Монголия започва усилена промяна в органите, които са отговорни за реализирането на проекта ЕПЕП. Целта на тези промени е да се облекчат вносът и износът на стоки за китайските предприятия на нейна територия [11].

Във връзка с развитието на ИККМР с особена важност за Китай е Северозападната провинция Хъйлундзян.

По мнението на някои наблюдатели тя се ползва с периферен статус, който е частично предопределен от нейното крайно географско положение. Преодоляването на този обективен фактор се свързва с добрия ѝ потенциал за бъдещо развитие, но не само това. Самото китайско правителство осъществява непрекъснати финансови инжекции за поддържане на производствените мощности и на инфраструктурата [17]. На основата на тази правителствена грижа за периода 2000–2010 г. БВП на провинцията постъпателно нараства, но от 2014 г. той започва леко да се понижава, а това се възприема като сигнал за настъпваща криза [17]. Ето защо и централното, и регионалното политическо ръководство намират изход чрез участието на провинцията в ИККМР.

Основната причина за наблюдаваното вече 7 години депресивно състояние е, че твърде голямо внимание е отделено на развитието на тежката промишленост, в резултат на което изоставането на третичния сектор (селското стопанство) е централен фактор, катализиращ тенденцията. Затова след 2010 г. са предприети спешни мерки за неговото стабилизиране и развитие. Така за периода 2011–2015 г. делът му нараства с 36,2% и достига до 50,7%, съответстващи на среднокитайското развитие, което за същия период е 50,5% [17].

От друга страна, поради географското разположение на провинция Хъйлундзян нейният основен външен икономически партньор е Русия.

За периода 2013–2014 г. стокообменът с Русия е съответно 57,5% и 59,8%, което се равнява на 22 364,52 млн. долара (за 2013 г.) и 23 283,18 млн. долара (за 2014 г.) [17]. Положителният ход на стокообмена с Русия се запазва и през 2017 г. През нея обемът на товарооборота на провинцията с Русия е нараснал с 24,7%, което превишава средните за страната показатели. За 2017 г. Русия бележи най-голямото увеличение (с 37%), което се равнява на 840 млн. долара. [17].

В контекста на анализа трябва да се отбележи и друг съществен момент на отношенията Хъйлундзян – Русия. Например за 2016 г. 1,27 млн. души са посетили Русия, което е с 36% повече в сравнение с 2015 г. [17].

Въз основа на данните за развитието на провинция Хъйлундзян и отношенията ѝ с Русия биха могли да бъдат направени следните по-кардинални геополитически заключения:

- За момента в международната аналитична практика се наблюдава тенденцията към критикуване на Китай в полето на по-глобалните понятия за сигурност, права на човека, хегемонизъм, синоцентризъм и други. Но ако тенденцията за възходящо развитие на изоставащите области не запази своя устойчив ход във времето, това би могло да се включи в арсенала на критиките, дискредитиращи международната водеща роля на страната като цяло.
- Дори и от този, до момента частичен, анализ би могло да се види, че по-голямата част от анализаторите бързат да обявят Русия за „демон" (стар подход, който преди 10 години беше прилаган от САЩ и сателитите им към

Китай), но като че ли избягват да видят *формиращата се вече тенденция на твърдо, обмислено икономически и стратегически, взаимодействие на Русия и Китай*, което е особено забележимо в пограничните райони на двете страни.

В този контекст е съвсем непонятна непремислената игра на САЩ и на някои страни от ЕС към Русия. Очевидно е и това, че санкциите на ЕС към Русия отдавна са изгубили смисъл както за обикновения човек, така и за голяма част от анализаторите и политическите елити.

Изводът: задълбочаването на икономическите и политическите отношения между Русия и Китай са стратегически ход за преодоляване на негативното отношение към Русия. Няма съмнение, че Китай ще участва още по-дълбинно в този процес. И това не е въпрос само на икономическа изгода. Тук се намесва особен геополитически фактор – факторът „стабилен гръб и тил".

За разлика от много други страни Русия е доказала, че може да играе добре тази роля, че може да бъде фактор за стабилността и на Китай, колкото и парадоксално на пръв поглед да изглежда това. Радостното е, че този момент се отчита изцяло и от Владимир Путин, и от Си Дзинпин. Нерадостното е, че други страни не виждат, или не искат да видят, тези очевидни тенденции. А при условие че ги виждат, идва резонният въпрос: защо играят тази игра?

Резултатът за тях ще бъде: продължаващ спад на доверието в международен план. Трябва човек да бъде пълен наивник, за да смята, че Русия ще остави това без последствия. Твърде скоро реалността ще бъде друга. Китай, поне видимо, няма да се намесва. Той стратегически ще остави пълна свобода на Русия да реши тези проблеми. И тя ще го направи. Задължително. Методично. Нетрадиционно, и докрай.

По всичко личи, че *е на път да се сбъдне прогнозата на Збигнев Бжежински*, който преди доста време написа, че най-опасният сценарий за САЩ, за тяхното геостратегическо превъзходство, е осъществяването на голяма коалиция между Китай и Русия, към която вероятно би могъл да се присъедини и Иран. Това ще бъде коалиция, подчертава ясно и недвусмислено проф. Бжежински, която ще бъде организирана около „усещането за несправедливост" [18].

В контекста на горните заключения, и по-специално на отношенията Русия – Китай, би могло да се допълни, че в (и извън) проекта ЕПЕП, част от който е и ИККМР, ясно се отличава подписаното през 2015 г. споразумение между двете страни за приближаване на проекта „Евразийски икономически съюз" (ЕИС) към ЕПЕП.

Защо?

Защото Русия създава ЕИС с няколко други страни – Казахстан, Беларус, Армения и Киргизстан, а по-късно заявява, че към тях биха могли да се присъединят Монголия и Таджикистан [19].

По принцип ЕИС е създаден с презумпцията за ускорено икономическо развитие на страните, както и за облекчаване на движението на суровини и на продукти между страните, участващи в него.

От друга страна, Русия е наясно, че Китай е свръхголям регионален играч, който би могъл да влияе съществено на положението в Евразия. Ето защо тя решава да изгради отношенията си, в повечето случаи, на базата на двустранните договорености, и то тъкмо в областите, които са изгодни за Москва. Поради това вносът от Русия в изброените страни е близо 90%.

Обобщено казано: Русия изгражда отношенията си с тези държави на основата на „меките икономически връзки" [19].

Очевидно Русия:

- разширява регионалния си периметър на политически и икономически отношения, като с това не само доразвива идеята си за „близките съседи", но и се стреми да задълбочи отношенията си със страни, които не участват в ЕИС (Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан);
- прави опит да разшири също и извънрегионалния вектор на ЕИС чрез привличането на други партньори – Северна Корея, Иран, Виетнам, Египет, Индия и даже Израел [19, 20], което да ѝ осигури стратегическа дълбочина;
- в близко бъдеще ще се превърне в център на Евразия, с което ще изтегли равновесието в тази огромна, наситена с различни политически и икономически субекти площ към себе си, с което гравитационният център на Евразия пък да се измести твърдо на изток и фактически да се окаже подвластен на бинарното взаимодействие Русия – Китай.

На тази база могат да се оформят *две прогнози*:

Едната: изместването на гравитационния център в Евразия до 2050 г. ще бъде не само политически, но и икономически факт.

Другата: Източна Азия ще продължава своето вакуумиращо привличане на съседните райони, като се оформя надеждно и постъпателно – завиден както по географската си площ, така и по икономическа и военна мощ – мегацентър на световно геополитическо и геостратегическо влияние и сила, чиито пък вътрешен център на симетрия е Китай.

Погледнато от ъгъла на някои съвременни физични теории, гравитационното привличане – в случая достатъчно надеждно обусловено от мощното икономическо развитие на Китай и от постъпателното поливалентно развитие на Русия – не е нищо друго, освен *своеобразно изкривяване на тъканта на геополитическото пространство-време*, което като реален и доказан феномен на взаимодействие на големи планетни тела е предложено още от Алберт Айнщайн [21].

Това изкривяване, както доказват физиците, става посредством отпечатване на своеобразна плетеница от улеи, по които гравитацията направлява телата в система, дефинирана от пространството и от времето [22].

Фиг. 2 онагледява изкривяването на глобалното геополитическо пространство – време в контекста на отношенията Китай – Русия.

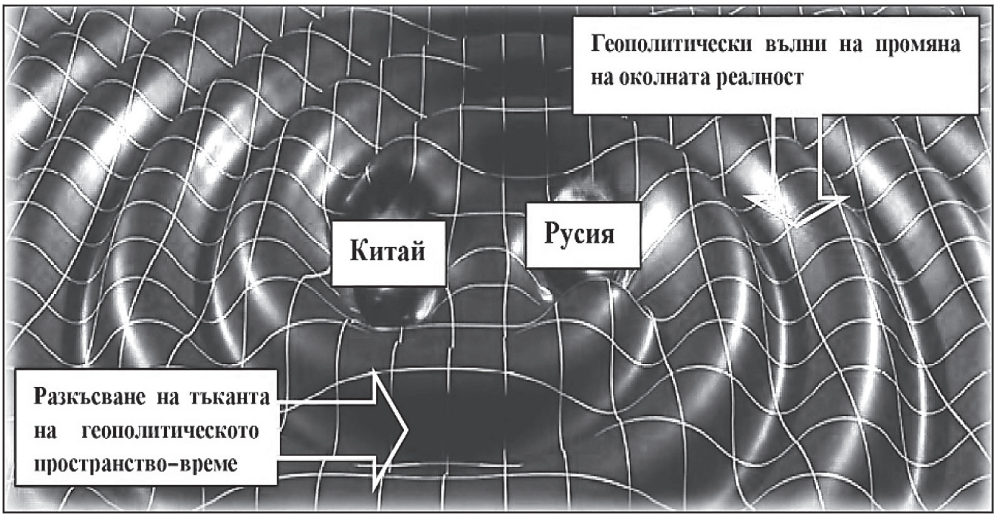

Фигура 2. *Изкривяване на геополитическото пространство-време в Азия (и извън нея), предизвикано от задълбочаването на отношенията Китай – Русия*

В този контекст става очевидно, че в момента сме свидетели на започващо постепенно изкривяване на геополитическото пространство-време чрез изместване на геополитическия център на тежестта към Източна Азия с централна точка на симетрия Китай, съпроводено с постъпателно положително развитие на отношенията Китай – Русия, както се вижда и от проекта ИККМР, и от ЕПЕП.

В заключение: фиксираното и наблюдавано изместване на гравитационния център ще накара другите регионални и извънрегионални играчи да се движат постъпателно към него и поради това напредващо във времето движение, геополитическото пространство ще се изкривява, като в него съвсем не е изключено да се образуват пространства от „разкъсана", както ясно се вижда от Фиг. 2, тъкан на континуума пространство-време*.

В резултат на заявката за активно участие на Русия в ЕПЕП, тя се присъединява към Азиатската банка за инфраструктурни инвестиции (*AIIB*), като се активизира и диалогът между двете страни по повод на ИККМР. Три години по-късно е утвърдена специална руска програма за засилване на икономическото развитие на Далечния изток и Байкалския район, която е с паричен обем от 346 млрд. рубли [23].

При това е съвсем естествено, че Китай внимателно следи развитието на ЕИС и конкретно на страните – участнички в него: Русия, Казахстан, Беларус, Армения и Киргизстан, още повече че той също участва в този съюз. Из-

* Геополитически анализ на процесите на изкривяване на геополитическото пространство-време се планира от автора по друг повод.

вън съмнение е, че за него страните от ЕИС запазват своята важност. За това може да се съди и от факта, че износът на Китай за тях през 2010 г. е 7,1%, а през 2015 г. – 9,3%, а вносът в Китай от тях за 2010 г. е 17,9%, а за 2015 г. нараства на 21,2% [23]. Притокът на преки китайски инвестиции в Русия за периода 2011–2014 г. е нараснал повече от 10 пъти, а в Казахстан например – 9,9 пъти. Китайските компании инвестират в страните от ЕИС основно в областта на нефто- и газодобива, като за това са изразходвани 70% от общия обем на инвестициите; 25% са вложени за осъществяването на инфраструктурни проекти [23].

Друг интересен руски проект, реализиращ се също с участието на Китай и на Монголия, е „Голямата инициатива Тюмен". В нея вземат участие още Южна и Северна Корея. Началото ѝ е поставено през 1995 г. и се полагат усилия за връщането на Северна Корея в нея. Основен аргумент за участието на Северна Корея е, че през нейна територия минават голям брой регионални транспортни маршрути. От друга страна, участниците в инициативата не могат да пренебрегнат и влиянието на Северна Корея върху екологичната регионална ситуация. Наред с това специално за Русия Северна Корея крие значителни инвестиционни възможности [23].

Ако внимателно се проследят отношенията на Русия с Китай, не може да не се отчете, че те се развиват усилено след събитията в Украйна. Фактически Китай се вклинява между ЕС и САЩ, като веднага ѝ предлага своята помощ, независимо че има свои собствени виждания за действията на Русия [24].

Очевидно се прилага старата идея за възстановяване на хармонията в нейния геополитически аспект. И тъй като тя е нещо изначално присъщо на Битието, може да бъде реализирана в хода на промяната на нещата и осмислена в различните етапи на опита. Хармонията може да се прояви в равновесието на съзерцанието и действието, на съзнаваното и несъзнаваното, но тя се реализира в почти непреводимия за разума израз „сърцето на света" именно в проблясъците на творческите мигове.

С една дума, според китайската древна наука за сърцето, „животът е Бдение и Път" [25].

Може би и поради това Владимир Путин по-рано е заложил и на друга „карта" – страните от АРЕС. Това му дава възможност да установи по-тесни връзки не само с азиатските лидери, но и с китайския си колега по онова време Ху Дзинтао. На срещата си с него Путин подчертава, че докато световният пазар се свива с 12% през 2009 г., то приходите в страните от АРЕС реализират 55% от световния БВП, като в тях са съсредоточени 45% от чуждестранните инвестиции. В резултат на това той заключава, че до 2020 г. тези икономики ще бъдат водещи в световен мащаб [26].

Сега анализаторите смятат, че основната база, на която се развиват руско-китайските отношения в сферата на икономиката, е следната: Русия предоставя на Китай суровините за производството на даден продукт, Китай го

произвежда, част от готовия продукт се реализира директно на руския пазар. Към това руската страна находчиво допълва, че такова състояние на отношенията не трябва да се счита за нещо окончателно, а само като необходимост за успешното двустранно развитие [26]. Изглежда на тази база почиват прогнозите, че скоро двустранният обмен между Китай и Русия ще надхвърли 100 млрд. долара [26]. Все още обаче стокооборотът между Китай и ЕС надделява, но това няма да бъде така след поне 3–4 години.

Според някои руски изследователи китайският фактор, който стои в основата на руската стратегическа преориентация, ще остане основен в обозримо бъдеще. Това прави Пекин важен политико-стратегически партньор. И двете страни чудесно разбират неравновесното си икономическо ниво, но ИККМР е начин то да бъде поне коригирано [20]. И още: Китай може да има положително влияние в отношенията на Русия със страните от Централна и Южна Азия, както и със страните от Близкия изток, макар че все още тази идея не е застъпена в ИККМР.

За да има икономическа полза от участието си в ИККМР, Русия трябва да разшири транспортното си сътрудничество с Монголия. Ето защо Москва залага в рамките на проекта участие на два свои района – Република Тива и Република Бурятия [20]. Първата е една от най-бедните и изолирани области, а втората е от особена важност поради това, че през нейната територия преминава жп коридорът Китай – Русия. Вероятно това кара Улан Батор още през 2002 г. да предложи изграждането на специални икономически зони в пограничните си райони, например около Алтанбулаг, който се намира недалеч от Кяхта (Русия). Предполага се, че зони от подобен род ще бъдат посредници в китайско-руското икономическо сътрудничество [20].

Основна част от ИККМР е изграждането на подходяща жп структура, която би спомогнала да се реши основната задача на коридора – осъществяването на транзитен пренос на товари по направлението Китай – Русия.

Обосновката за такава постановка е, че 65% от превозите на товари в Монголия стават с жп транспорт [27]. Допълнителен аргумент е, че през Китай и Монголия до Русия могат да бъдат превозвани значителни обеми контейнерови товари (карго превози), а самата възможност за това е свързана и с жп връзките с товарните руски морски портове, разположени на Японско море – Владивосток, Находка, Восточной и Ванино, както и с китайското пристанище в Тиендзин [27]. До 2020 г. за порт Ванино се планира да може да съхранява до 100 млн. тона суровини и стоки с разнообразен характер и произход, като в реновирането и разширяването му вземат участие две големи китайски фирми [26].

Като цяло, жп мрежата на Монголия е с дължина 49 250 км, свързва 21 града в страната и 160 малки селища. Тя е реализирана така, че да свързва столицата Улан Батор с държавните провинции, както и с важни гранични пунктове в страната [16].

По повод на жп структурата на Монголия Азиатската банка за развитие (*ADB*) провежда специално проучване. Заключението от него е, че масивността

на жп системата е задоволителна, че се изискват инвестиции за подобряване на нейната функционалност, както и че страната спешно се нуждае от изграждане на високоскоростни участъци, които биха скъсили времето за превоз на товарите и цената на тази услуга [16].

Фигура 3 представя жп коридорите по проекта ИККМР.

Фигура 3. *Жп коридори по проекта ИККМР (картата е адаптирана от автора по [13])*

Северният жп транспортен коридор обхваща отсечката от Едирне (Монголия) до Курагино (Русия) чрез връзка с Източния коридор, както е показано на Фиг. 3 с пунктирана линия и означение „Северен коридор".

Полезността на коридора се проучва още от 2012 г., а след неговото цялостно анализиране, завършено окончателно през 2014 г., започва инвестиране на начинанието, което на този етап се осъществява само от монголското правителство. Едва през 2015 г. Китай заявява желанието си да се включи в проекта, като поеме по-голямата част от финансирането. За тази цел Китай създава Национален китайски жп консорциум, който обединява 500 национални компании. Това го издига до най-големия жп консорциум в света, чийто паричен запас е около 5 млрд. долара.

Преди да започне финансирането, Китайският институт за жп дизайн (*FSDI*) изготвя план за осъществяването на проекта, разделен на 3 етапа: 1) от Едирне до Овоот, 2) от Овоот до Арс Суури и 3) от Арс Суури през Кизил до Курагино в Русия [13, 28].

Институтът достига до заключението, че първият етап може да бъде реализиран в срок от 5 години и 100% от секцията ще бъде собственост на монголското правителство. В резултат на проведените проучвания и изработените планове, етапът до момента е финансиран с 10.5 млн. долара, като общата стойност на цялата отсечка е 1.2 млрд. долара [13]. Вторият сектор е с дължина 250 км, а стойността му е около 550 млн. долара. Последният, трети, сектор е с дължина 330 км, като в него е включено и изграждането на 40 км тунел под планинските масиви. Общата му стойност е около 675–775 млн. долара [13].

Полезността на Северния коридор се изразява още и в това, че той ще служи и на монголския вътрешен пазар, а няма да бъде използван само по ИККМР като част от ЕПЕП. Във връзка с това износът на желязна и медна руда от Монголия за Китай е нараснал в последните години с 400%, което естествено налага жп мрежата по ИККМР и ЕПЕП да бъде използвана и за тези цели. Освен това преди 2 години монголското правителство решава да увеличи добива и износа на въглища, което също ще се нуждае от облекчен жп превоз [15].

Източният коридор е с дължина 1400 км. Той свързва Сухбаатар (на монголско-руската граница) през столицата Улан Батор със Замин Ууд на монголско-китайската граница. В Китай жп линията стига чак до пристанището Тиендзин [16].

Засега източният коридор е най-широко обсъжданата част от ИККМР.

В този контекст положителните следствия се изразяват в това, че с негова помощ се осъществява връзка между 5 пристанищни града и 2 икономически центъра на Китай с Монголия и оттам с Русия и с Европа: 1) от гр. Суджоу, провинция Дзянсу, на Жълто море; 2) от гр. Шилонг, провинция Гуандун, на Южнокитайско море; 3) от гр. Циндао, който е един от най-големите бизнес центрове на Жълто море; 4) от гр. Тиендзин – град-провинция, подчинен на централното китайско правителство, трета по големина агломерация след Шанхай и Пекин, намиращ се на Жълто море; 5) от гр. Далян, провинция Ляонин, намиращ се също на Жълто море, 6) от гр. Ханджоу, провинция Дзянсу; и 7) от гр. Чанша, провинция Хунан, както изчерпателно е разгледано в [29].

В рамките на ИККМР, *основните автотранспортни коридори* между участниците в инициативата са два – един свързващ и един допълнителен (Източен коридор).

Те са известни още под названието „азиатски пътища" [11, 27], а тяхното разположение на картата на Монголия е показано на Фигура 4.

От Фигура 4 ясно се вижда, че основните артерии за свързване на Монголия с Русия и Китай са отбелязани като АН-4, АН-3, АН-32 и Източен коридор, който се предлага от монголското правителство през миналата 2017 г. [27, 30].

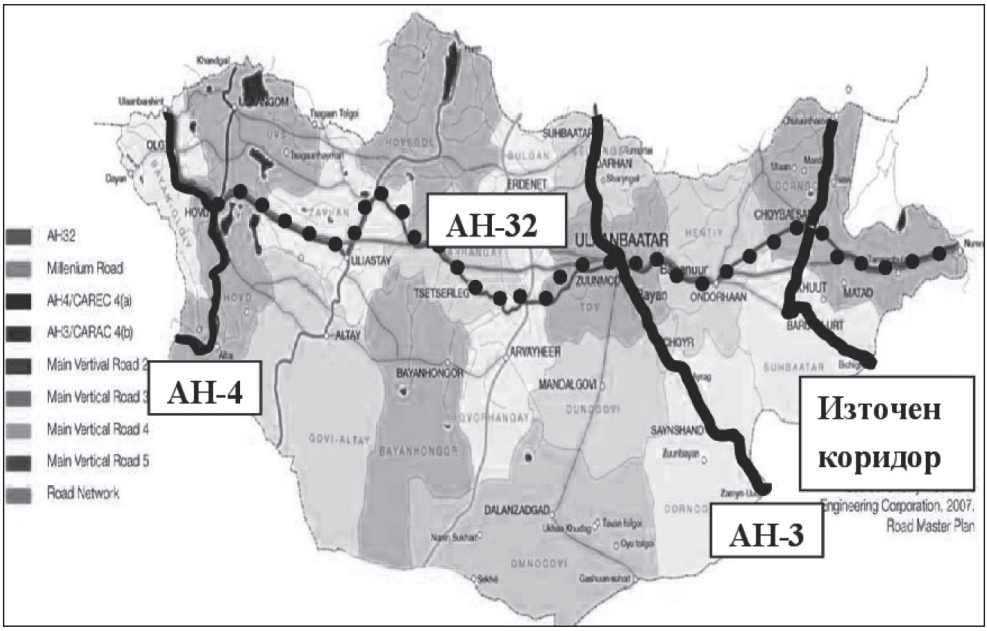

Фигура 4. *Автотранспортни коридори по ИККМР (картата е адаптирана от автора по [27])*

Както в предходния случай (Фиг. 3), така и тук коридорът АН-32 очевидно може да се приеме за свързващ. Началото му е гр. Нанинг (Китай) на запад с прекосяване на цялата територия на Монголия и завършване в Улан Баншейт. АН-3 е с дължина 1009 км, АН-4 – 758 км, а АН-32 се простира на 2325 км [27]. Общата дължина на тези коридори е 4092 км. Като се сравнят с дължината на цялата пътна мрежа на Монголия, която е 49 078 км, ясно проличава, че тези основни автотранспортни коридори са с почти 10 пъти по-малка дължина. Това означава, че те са проектирани само като обслужваща ИККМР автотранспортна инфраструктура.

Началото на изграждането на коридорите се полага през 2016 г., когато трите страни – Китай, Русия и Монголия – подписват „Съгласие за международните автомобилни превози по азиатските пътища" [11].

В документа участниците в проекта се ангажират да задълбочат съвместните си усилия по реализиране на задачата за редовно движение на стоки между тях, което да се извършва от началната до крайната точка само за 4 дни, благодарение на транзитния пробег през Монголия. Във връзка с тази задача, страните се споразумяват също да построят сервизни бази по протежението на всеки коридор [11].

От анализа до момента като че ли се очертава виждането, че ИККМР има съвсем безоблачно развитие. Но такова становище е твърде подвеждащо и измамно.

Както навсякъде, по-голямата част от проблемите са на политическо ниво.

В този контекст най-фрапиращата и заедно с това остра спънка в отношенията Китай – Монголия е катализирана от посещението на Далай Лама в Монголия

през ноември 2016 г. Веднага след неговото приключване напрежението между двете страни рязко се покачва и даже се изостря. Китай вдига митата на стоките от Монголия и прекъсва изпълнението на ред дипломатически договорености. Изтикана в ъгъла и даваща си ясна сметка, че без миролюбив към нея съсед няма път за развитие, Монголия предприема дипломатически демарш, като поднася своите извинения на Китай и недвусмислено подчертава, че Далай Лама няма повече да бъде канен на посещение в страната [31]. Това става на съвместна пресконференция на външните министри на Монголия и Китай в началото на 2017 година [11].

Отново през 2016 г. китайският проект за изграждане на голям язовир и ВЕЦ на река Ег в Монголия е прекратен. Основната причина е несъгласието на Русия поради становището на нейните експерти, че изграждането на такова крупно съоръжение ще наруши екологичното равновесие в района на езерото Байкал [31].

Русия има толкова твърдо и недвусмислено становище, защото Байкалското езеро е сладководно и неговите води биха могли да служат като източник на питейна вода както за страната, така и за региона. Това превръща Байкал в обект със стратегическа важност не само за Русия, но и за другите страни от региона [8].

Все в контекста „Байкал" се очертава и друг проблем Русия – Монголия. Той се заключава в това, че Монголия решава да изгради ВЕЦ на един от притоците на река Селенга поради недостиг на електроенергия за страната. Правителството ѝ дава зелена светлина на проекта, но не отчита факта, че реката се влива в езерото Байкал и това може да провокира негативната реакция на Москва. И тя съвсем не закъснява. В резултат руското правителство предлага на Монголия да преразгледа същината на понятията „трансгранична река" и „басейн на езерото Байкал". По мнението на Русия всички реки от Централната и Северната част на Монголия трябва да се разглеждат като принадлежащи към езерото Байкал. Разбира се, според Монголия това е просто ход от страна на Русия да защити своите стратегически интереси, а не толкова да защити Байкал. В допълнение, Монголия е твърдо убедена, че това не ѝ позволява да използва собствените си източници, което вероятно е вид икономическа санкция от страна на Москва [11].

Макар и да нямат пряко отношение към ИККМР случаите, за които стана дума, са достатъчен повод да се направи изводът, че страните – участнички в коридора, ще отстояват твърдо своите интереси, но и че те ще бъдат разрешавани на масата на преговорите чрез провеждане на равноправен и пълноценен диалог.

Сега едно от основните притеснения на Китай по отношение на Монголия във връзка с ИККМР е възможността за мигрантски поток на монголци към Китай, който може да бъде предизвикан от влошените климатични условия в Монголия и от продължаващото засушаване на големи части от нейната територия. Китай смята, че процесът би могъл реално да промени етническото равновесие във Вътрешна Монголия, а заедно с това да доведе до пренаселване на китайските гранични провинции [8].

От своя страна, Монголия има реципрочни на китайските притеснения, в смисъл че тя е обезпокоена от нивото на нелегалната китайска имиграция в страната, както и от незаконния добив на злато от част от тези имигранти. Наред с това се проявява и още едно съществено притеснение – че на нейна територия се извършва нелегален внос на наркотици. В резултат на това Монголия смята, че трябва да се пристъпи към по-реални действия в сферата на сигурността [11].

Извънрегионални фактори – възможности и действия

САЩ не участват в изграждането на ИККМР, но стара тяхна болест е параноичната им нагласа по отношение на Източна Азия [20].

Основният интерес на САЩ към проекта е опосредстван. Това се изразява в отношението им към Русия като страна по ИККМР, и по-конкретно: към икономическата политика на Русия към страните – участнички в проекта.

В този контекст САЩ не скриват интересите си, които основно са насочени към газовите находища в (и извън) тези страни, а това застъпва интересите на Русия и Китай. Ето защо Си Дзинпин поставя въпроса за нова система за сигурност в района, както и за изработване на механизми за реализирането ѝ [24].

Япония и *Южна Корея*, заедно с Китай, оглавяват класацията на страните, имащи силни връзки със страните от Централна Азия. Но Турция в последно време инициира ред инициативи, свързани с региона [32].

През май 2015 г. в Япония се провежда конференция за бъдещето на Азия, на която министър-председателят на страната обявява, че правителството ще отпусне 110 млрд. долара за инфраструктурни инвестиции в Азия. От тях 25 млрд. долара са предназначени за страните от Централна Азия [32]. Близко до ума е, че Япония усилено търси своето място в новите геополитически реалности.

Отношението на Китай и Русия към Япония има по-комплексен характер. Естествено е, че и двете страни не желаят да имат свръхвоенизиран съсед, който да притежава ядрено оръжие или пък ракети с далечен обсег. И Русия, и Китай имат териториални спорове с Япония и това допълнително заоблачава хоризонта на техните политически и икономически отношения.

От друга страна, Русия и Япония са обезпокоени от нарастващата регионална роля на Китай и търсят начини за „култивиране на китайските амбиции". Независимо от това обаче, Китай и Япония имат изключителен интерес към участие в разработването и търговията с минерални суровини, енергийни източници и дървесина от Русия [24].

Япония не участва в ИККМР, но е заинтересована от участие в руски инициативи, например инициативата „Тюмен", по линия на конкретни инвестиционни проекти. В този контекст в интерес на Япония е нейните западни пристанища и пристанищата на Русия и Южна Корея да развиват възходящи икономически отношения [20]. Костеливият орех за нея в тези връзки са отношенията ѝ със Северна Корея, но тук положителна за нея роля ще имат

Китай и Русия, а не толкова САЩ, въпреки заявената готовност на Доналд Тръмп за среща с лидера на Северна Корея.

Един далечен играч – *Иран* има намерение да възкреси транспортните пътища на своя територия, известни като „Път на коприната".

В съзвучие с това намерение през 2014 г. Иран въвежда в експлоатация нов жп участък, който го свързва с Казахстан и Туркменистан [32]. За момента страната концентрира своите усилия към страните от Централна Азия и Близкия изток поради географската си близост с тях, но не бива да се изпуска от очи възможността ѝ за бъдеща връзка и със страните, участващи в ИККМР.

По-усложнено е положението със *Северна Корея*.

Защо?

Защото, колкото и да имат различни геополитически интереси в Източна Азия, Русия и Китай не могат да не отчитат, че Северна Корея е не само техен съсед, но и партньор. Китай има дълга граница с нея и заедно с това твърде многочислено корейско малцинство в провинция Джилин. На Русия ѝ тежат известни исторически отлагания във връзка с Корейския полуостров, но те са твърде бледи в сравнение с китайските [24].

Извън съмнение е, че вратата за по-интензивни икономически отношения между Китай, Русия и Северна Корея скоро ще се отвори без скърцане, както стана за военните отношения и доставки.

ЛИТЕРАТУРА

[1] *Вашари, Ищван*. История на стара Вътрешна Азия. С., 2017, с. 20.

[2] *Бжежински, Збигнев*. Голямата шахматна дъска: Американското превъзходство и неговите геостратегически императиви. С., 1997, с. 104.

[3] Цит. по [1], с. 21.

[4] Цит. по [1], с. 23.

[5] *Грусе, Рьоне*. Завоевателят на света. Животът на Чингис хан. С., 2010.

[6] Цит. по [1], с. 29–30.

[7] *Campi, Alicia*. Mongolia and the Dilemmas of Deepening Continentalism. ISA Hong Kong, 2017, 1–23.

[8] *Zhang, S. Z. X*. China–Mongolia–Russia Economic Corridor and Environmental Protection Cooperation. R-Economy, 3 [3] (2017) 161–166.

[9] *Campi, Alicia*. Transforming Mongolia–Russia–China Relations: The Dushanbe Trilateral Summit. The Asia-Pacific Journal, 12 [45] (2014) 1–7.

[10] *Luft, Gal*. Silk Road 2.0: US Strategy toward China's Belt and Road Initiative. Atlantic Council Strategy Paper, 11, 2017, 1–66.

[11] *Фролова, Иветта*. Перспективы трёхстороннего сотрудничества России, Китая и Монголии. Проблемы национальной стратегии, 6 [45] (2017) 84–102.

[12] *Buyankhishig, Otgonsuren*. Mongolia–China–Russia Economic Corridor. Institute for Strategic Studies, National Security Council of Mongolia, (2016) 1–15.

[13] *Paull, David.* Mongolia's New Economic Rail Corridor Between Russia and China. Presentation to Discover Mongolia Conference, 2015, 1–22.

[14] *Yang, Chenhua,* Qinyu Yang. Jointly Building China–Russia–Mongolia Economic Corridor: New Development Opportunity Sharing. Internal Document for Silk Road Forum, (2015) 1–6.

[15] *Otgonsuren, B.* Mongolia–China–Russia Economic Corridor Infrastructure Cooperation. Erina Report, 127, 2015, 3–6.

[16] *Tumurpurev, Dulambazar.* Physical Connectivity between Asia and Europe: A Mongolian Perspective. Asia–Europe Connectivity Vision 2025: Challenges and Opportunities, 2017, 35–44.

[17] *Ставров, И. В.* Экономический коридор Китай–Монголия–Россия в стратегии социально-экономического развития провинции Хэйлунцзян. Таможенная политика России на Дальнем востоке, 2 [79] (2017) 39–50.

[18] Цит. по [2], с. 67.

[19] *Sergi, Bruno S.* Putin's and Russian-led Eurasian Economic Union: A hybrid half-economics and half-political „Janus Bifrons". Journal of Eurasian Studies, 9 (2018) 52–60.

[20] *Голунов, Сергей.* Российское и китайское влияние в „общем пограничье". ПОНАРС Евразия, Аналитическая записка № 453 (2017) 1–8.

[21] *Грийн, Брайън.* Тъканта на Космоса: Пространство, време и текстура на реалността. С., 2005, с. 102.

[22] Цит. по [21], с. 103.

[23] *Кадочников, П. А.,* Н. И. Ячеистова, Е. С. Гущин. Внешнеэкономическая политика России в Азии и трансформация Расширенной Туманганской Инициативы. Российский внешнеэкономический вестник, 3 (2016) 14–28.

[24] *Chase, Michael, S.,* Evan S. Medeiros, J. Stapleton Roy, Eugene B. Rumer, Robert Sutter, R. Weitz. Russia-China relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines. The National Bureau of Asian Research. NBR Special Report, 66 (2017) 37–49.

[25] *Малявин, Владимир.* Сумерки Дао: Культура Китая на пороге нового времени. М., 2003, 142–143.

[26] *Malle, Silvana.* Russia and China in the 21st century. Moving towards cooperative behaviour. Journal of Eurasian Studies, 8 (2017) 136–150.

[27] *Dugerjav, Gotov.* Northeast Asia and Mongolia: Infrastructure Network Development Issues. Ritsumenkan Journal of Asia-Passific Studies, (2009) 73–82.

[28] Silk Road Summit. The Northern Rail Corridor: An Important New One Belt, One Road for China-Europe Traid. Washington DC (2016) 1–5.

[29] Far East Land Bridge Ltd. Container transportation between Asia and Europe via the Trans-Siberian Railway. Vienna, (2017) 1–32.

[30] Ministry of Foreign Affairs of Mongolia. Mongolia–Russia–China Economic Corridor. (28.XI. 2017) 1–18.

[31] *Grossman, Gregor.* One Belt, One Road and the Sino-Mfngolian Relationship. Blickwechsel (2017) 1-6.

[32] *Contessi, Nicola P.* Central Asia in Asia: Charting growing trans-regional linkages. Journal of Eurasian Studies 7(2016) 3–13.

ИЗБОРИТЕ В СЪЕДИНЕНИТЕ ЩАТИ: ХИМЕРИ И РЕАЛНОСТ

Славчо Кънчев

Славчо Кънчев *– председател на УС на Асоциацията за борба против корупцията в България, член на СБЖ. Автор на повече от 1000 статии в периодичния печат, на научни публикации по социология и право, на сборници с публицистика.*

Една дълга поредица от факти показва, че не е просто важно, а от изключителна важност справедливостта не само да се осъществява, но и ... несъмнено да се вижда, че се осъществява.
Лорд Гордън Хюърт (1870–1943 г.) – английски юрист

Единствената държава, в която всяка година биват провеждани избори, са Съединените американски щати.

През всяка високосна година, в първия вторник след първия понеделник на ноември, американските гласоподаватели участват в избори за президент и вицепрезидент на страната. Тогава с нов шестгодишен мандат биват избирани и една трета от 100-те сенатори в американския Конгрес, както и целият състав от 435 заседаващи в Камарата на представителите.

В 48 от щатите мандатите на губернаторите са четиригодишни, а в Ню Хемпшир и Вирджиния айлъндс – двегодишни. В 36 щата и в 3 територии (Гуан, Виржиния айлъндс и Норт Мариана айлъндс) губернаторските избори съвпадат с междинните избори. В 9 щата и 2 територии изборите за губернатор съвпадат с президентските; в щатите Кентъки, Луизиана и Мисисипи те се провеждат в годината преди гласоподавателите да определят стопанина на Овалния кабинет в Белия дом, а в щатите Ню Джърси и Вирджиния изборите за губернатор са в годината след президентските избори.

Щатските законодателни събрания се избират на всеки две години. На ниво отделни щати се избират генералните прокурори и други длъжностни лица, а на местно ниво – кметове, съветници, ковчежници, клеркове, съдии, шерифи, констабли, надзиратели на училищата и прочее.

При изборите за 45-ия президент на Съединените американски щати първият вторник след първия понеделник на месец ноември на високосната 2016 г. се падна на осми.

Не е прецизно, а и не отговаря на фактическото положение да се твърди, че „изборите за президент на Съединените щати през м.г. са били на 8 ноември". Понеже чрез своя глас пълнолетните американци (над 18 години), които са пожелали да гласуват, не избират пряко своя държавен глава. По-вярно е да бъде казано, че чрез своя глас на 8 ноември американците с право на глас са дали старт на процедурата за избор на президент и вицепрезидент на страната.

Всъщност президентът на Съединените щати се избира от Електоралната колегия. Това са хората (електори), селектирани или избрани от всеки щат, за да се срещнат изключително с цел да дадат гласовете на своя щат за избирането на президент и вицепрезидент на страната, както постановява Конституцията на Съединените щати. Броят на електорите от всеки щат е равен на общия брой на сенаторите (двама) и членовете на Камарата на представителите от съответния щат.

Електорите не са длъжни да гласуват по начина, по който мнозинството от избирателите в техния щат го е направило, въпреки че обикновено действат именно така и победителят при гласуването в щата получава всички гласове от щата в Електоралната колегия. Това правило е валидно във всичките петдесет щата с изключение на Мейн и Небраска. Точно тази процедура създава възможността за американски президент да бъде избран кандидатът, който в национален мащаб е получил по-малкото гласове на първичните избиратели – т.нар. народен вот. Това е така, понеже жителите в осем от щатите на САЩ надминават по численост цялото останало население на страната. Откъдето следва, че когато кандидат в президентската надпревара спечели мнозинство във всичките тези осем щата, съответните електори в Избирателната колегия ще имат числено предимство пред електорите от другите щати и ще са в състояние самостоятелно да определят бъдещия президент на страната.

Но – поне теоретично – в тези осем щата спечелилият мнозинството от гласовете на избирателите може да има превес само с 1 глас във всеки от щатите, тоест във всичките осем водещи по население щати победителят ще има преднина общо само с осем гласа. Докато в останалите 42 щата може да загуби от своя съперник с разгромяваща разлика, дори с милиони гласове. Тъй като електоралните гласове на тези 42 щата са по-малко от броя на електоралните гласове в Електоралната колегия на осемте най-населени щати, победата – дори да е с огромна разлика – в броя на подадените гласове в четиридесет и двата останали щата не променя крайния резултат в решението на Електоралната колегия.

Ето защо съществуват различни варианти, при които Електоралната колегия да може да избере кандидат, който не е спечелил мнозинството от общия публичен вот. Президенти, които не са спечелвали мнозинството от народния избор, но гласуването в Електоралната колегия е било в тяхна полза, са Ръдърфорд Хейс, който побеждава Самюъл Тилдън само с един електорален вот през 1876 г., Джон Куинси Адамс през 1824 г., също и Бенджамин Харисън, който побеждава Гроувър Кливлънд през 1888 г., Джордж Буш срещу Ал Гор през 2000 г. и Доналд Тръмп срещу Хилъри Клинтън.

Електоралната колегия не заседава и не се среща като единен орган, а във всеки щат съответните електори се събират в щатските административни центрове (столици) в първия понеделник след втората сряда на декември и гласуват. Бюлетините биват подпечатани и изпратени на президента на американския Сенат (вицепрезидента на САЩ) и се отварят на 6 януари преди общата сесия на американския Конгрес. Системата следователно е такава, че народният вот във всеки щат дава на победителя в това гласуване всички съответни гласове на щата в Електоралната колегия, независимо колко голяма е разликата в подадените гласове за отделните кандидати, дори да е минимална.

Президентските кампании от началото на 80-те години (първият мандат в Белия дом на Роналд Рейгън) бяха фокусирани върху щатите с голям брой гласоподаватели и игнорираха щатите с по-малко население. Избирателите в по-малките щати са лишени от внимание, представяне и контакти с националните кандидати – съперниците за президентския пост.

Ето как идеята за демократично управление – следствие от волеизлиянието на мнозинството от избирателите, партокрацията в Съединените щати умело трансформира чрез финансовите потоци към избирателните кампании с цел спечелване на изборите в щатите с голямо население. Именно затова са правени много опити и са полагани усилия, особено от политически аутсайдери, спрямо двете основни партии в Съединените щати – Републиканската и Демократическата, да бъде премахната системата с Електорална колегия и президентът и вицепрезидентът да бъдат избирани с пряко гласуване.

Прекият народен вот би подтикнал – поне теоретично – кандидатите за стопани на Овалния кабинет в Белия дом да посещават всички щати без презрителна дискриминация към по-малките от тях, както и би премахнал възможността потенциалният губещ кандидат в общонационален мащаб по общ брой спечелени гласове да елиминира своя съперник чрез пресметливи маневри за спечелване на изборите в големите щати и така да си осигури необходимото мнозинство електори, за да бъде избран за президент.

Ловък метод за манипулиране на принципа за управление на мнозинството от избирателите е чрез административното пренареждане на избирателните райони (на англ. език – „*reapportionment*"), което се извършва на всеки десет години. Пренареждането променя само районите за избиране на членове на американския Конгрес, като се е започнало с 65 членове и съответните райони

в първата сесия на американското законодателно събрание. След 1790 г. цензът нараства до 106 членове на Камарата на представителите и се увеличава след това при присъединяването на нови щати в състава на държавата. Едва през 1910 г. закон, приет от Конгреса, фиксира на 435 броя на избирателните окръзи за избиране на членове на Камарата на представителите. Пренареждането на конгресните, щатските и местните избирателни окръзи е било контролирано изцяло от щатските и местните закони, докато Върховният съд решава (през 1962 и 1964 г.), че небалансираните окръзи са противоконституционни. Висшата съдебна инстанция също решава, че пренареждането на конгресните райони и на районите за избиране на членове на двете камари на щатските събрания трябва да се основава на паритет на броя на гласоподавателите, и установява правилото за равенство на гласовете. Като резултат, всички конгресни и щатски избирателни окръзи трябва да имат еднакво население вътре в границите на щата и не могат да бъдат съставяни неестествено, за да облагодетелстват или да възпрепятстват волеизлиянието на политически или етнически групи.

Сега общият брой на електорите е равен на сбора от общия брой на сенаторите – по двама от всеки щат, тоест общо сто, плюс общия брой на представителите в Камарата – 435, като се добавят и три броя за федералния окръг Колумбия. Следователно електорите са 538 души. За изборна победа е необходимо мнозинство от 270 гласа. Ако нито един кандидат не получи магическия брой гласове на електори (при положение, че има трима кандидати за президент, печелили изборите в отделни щати), то съгласно 12-ата поправка на Конституцията на САЩ, приета през 1804 г., Камарата на представителите избира президент, а Сенатът – вицепрезидент. А ако всеки от двамата кандидати спечели по 269 електорални гласа, на 6 януари в годината след проведените избори, на общо заседание на двете камари на Конгреса, се извършва изборът на президент и вицепрезидент. Като всеки щат притежава един глас и следователно за победа е необходима подкрепата на 26 щата.

Именно правилото, по което се изчислява какъв да е броят на делегатите в Камарата на представителите от даден щат, става повод за първото президентско вето в историята на Съединените щати. Наложено е през март 1792 г. от първия американски президент Джордж Вашингтон. Този на пръв поглед чисто технически въпрос: колко места трябва да бъдат отделени в Камарата на представителите на всеки щат, известен като „проблема за разпределението", е спорен и сега. Той се поражда от обстоятелството, че за да бъде спазен принципът на пропорционалността, броят на представителите от даден щат следва да бъде такъв процент от общия брой (435) на представителите, колкото е съответният процент на населението на щата спрямо цялото население на страната. Например, ако броят на жителите на определен щат е 1 процент, то според алгебричното правило на него му се полагат 4,35 места в Камарата на представителите. Но понеже е очевидно, че този брой може да бъде само цяло число, необходимо е той да бъде закръглен. Именно правилото за закръгляване през цялата ис-

тория на Съединените щати поражда голяма полемика поради наличието на различни гледни точки.

Освен това в аргументите на отците-основатели в полза на представителното управление често бива споменавано понятието „воля на народа", предполагало се, че правителството трябва да ѝ придава законна сила. Това обаче станало източник на нови несъответствия. Защото на изборите се вземала предвид волята на избирателите, но по това време броят на избирателите не съвпадал с цялото мнозинство „народ". Те били едно скромно малцинство, понеже право на глас имали само белите мъже, по-възрастни от 21 години, като имало и имуществен ценз. Докато „числеността", която е упомената в Конституцията на САЩ, представлявала общото население на всеки щат, а то включвало и лицата, които нямали право да гласуват, тоест жените, децата, имигрантите и робите. По такъв начин в американската Конституция бил направен опит да бъдат дадени равни права на населението, но тя се отнасяла нееднакво към избирателите. Като краен резултат – на онези щати, които имат по-висок дял жители, които не гласуват, се „отделяли" по-голям брой представители. Това решение имало очевиден дефект – щатите, където избирателите и без това били привилегировани (тоест там, където тяхната част от цялото население била относително малка), получавали и допълнителна привилегия по отношение на избирателите в другите щати, а именно – на всеки такъв щат се падали повече места в Конгреса, понеже той получавал повече места в Камарата на представителите. За робовладелците този казус се превърнал в остър политически проблем. Защо политическото влияние на робовладелските щати трябвало да расте пропорционално на броя на робите в тях? За да бъде неутрализиран този ефект, Филаделфийският конвент през 1787 г. взема решение един роб да бъде приравнен „към три пети човек". Но дори и тогава мнозина смятали, че три пети несправедливост – това въпреки всичко е несправедливост. Разногласия от същото естество съществуват понастоящем относно нелегалните имигранти, които от гледна точка на пропорционалното разпределение на местата в Камарата на представителите също биват смятани за част от американското население. Щатите с голям брой нелегални имигранти получават допълнителни места в Конгреса, а останалите щати губят.

Противоречията в определянето на броя на местата, полагащи се на всеки отделен щат в Камарата на представителите, се появяват още след първото преброяване на новооснованата държава през 1790 г. Въпреки записаното в Конституцията правило за пропорционалност на местата, броят бил определян по начин, който нарушавал принципа за пропорционалност, понеже трябвало да бъде цяло число. Това правило, предложено от бъдещия президент Томас Джеферсън, също облагодетелствало щатите с по-многобройно население, макар и голяма част от него да нямала право на глас. Ето защо Конгресът гласувал за отмяна на това правило и за замяната му с друго, предложено от Александър

Хамилтън – отдавнашен яростен съперник на Томас Джеферсън, според което се гарантирало представителство в рамките на квотата, също и отсъствие на очевидни предимства за едни или други щати.

Точно на това изменение наложил вето президентът Джордж Вашингтон. Своето решение той обяснил чрез довода, че правилото на Хамилтън включва преразпределение, а всички схеми с преразпределение първият президент на Съединените американски щати смятал за противоречащи на основния закон. Но неизбежно възникнали подозрения, че истинската причина за наложеното вето е обстоятелството, че Вашингтон, както и Джеферсън, произхождали от най-населения щат – Вирджиния, който по правилото на Хамилтън би се оказал в загуба по отношение на определения брой места в Камарата на представителите.

В комисията на Националната академия на науките на САЩ, която изготвила доклад по този проблем до Конгреса през 1948 г., влизал математикът и физик Джон фон Нойман. Комисията стигнала до заключението, че правилото, създадено от статистика Джоузеф Хил (използвано и понастоящем), е най-малко преднамерено по отношение на щатите. Но по-късно математиците Мишел Балински и Пейтън Янг доказали, че правилото на Хил облагодетелства щатите с по-малко население.

Ето защо и сега този въпрос не е в категорията на окончателно решените, понеже различните критерии за „безпристрастност" отдават предпочитание на различни методи за пропорционално разпределение и математическата наука не е в състояние да определи кой от тези критерии е правилният.

От 1975 г. съществува математическо откритие, което завинаги измени характера на споровете за пропорционалното разпределение. Сега вече е известно, че търсенето на метод за пропорционално разпределение, който да бъде и пропорционален, и едновременно свободен от парадокси, никога няма да завърши с успех. През 1975 г. Балински и Янг доказват своята теорема, че „Всеки метод за пропорционално разпределение, който удовлетворява правилото за квотата, води до парадокса на населението".

И все пак и сега избирателните окръзи се пренареждат в полза на управляващата партия в щата. Това се постига чрез възможното групиране на територии с преобладаващо значително мнозинство на опозиционно настроени гласоподаватели в един избирателен район. Така че голям брой противници на управляващата партия в щата излъчват само един свой представител в долната камара на щатското законодателно събрание. Обратно: управляващата в щата партия подрежда други избирателни окръзи така, че нейните симпатизанти там да имат предимство по брой, макар и с малка преднина. Но напълно достатъчно, за да неутрализират опонентите си чрез изборния резултат.

Ето как системата на целия изборен процес в Съединените щати може – и е! – „фризирана" в съответствие с временното съотношение на отделните групи интереси сред елита в американското общество.

Има защо роденият в началото на миналия век в Съединените щати журналист Мак Лърнър да заключи, че „Вкусът на демокрацията става горчив, когато се отрича нейната пълнота".

От началото на 2016 г. до самия ден на изборите на 8 ноември политическото пространство в Съединените щати беше наситено с надпреварата между Магарето и Слона. Графичните символи на тези две животни са емблеми съответно на Демократическата партия и на Републиканската партия.

Магарето се появява за първи път като политически символ на американските демократи в карикатури през 1831 г. От 1992 г. употребата му в известна степен намаля, понеже се появи саксофонът като символ на президента демократ Бил Клинтън.

Образът на слона се асоциира с Републиканската партия в Съединените щати и е въведен от политическия карикатурист Томас Наст през 1874 година.

От последното десетилетие на миналия век употребата в средствата за масова комуникация на графичните символи на Демократическата и Републиканската партии в Съединените щати е сравнително по-рядка. От една страна, поради флуктуации в традиционните партийни идентичности, а, от друга страна, поради опити за предефиниране на идеологическите постаменти на двете понастоящем най-влиятелни партии под петдесетзвездния флаг.

Всъщност основаването на Демократическата партия през 1793 г. предхожда с шестдесет и една години появата на Републиканската партия в Съединените щати. Основатели на Демократическата партия са Томас Джеферсън и Джеймс Медисън от Вирджиния, заедно с антифедералистки настроени политици от Ню Йорк. Името е било Демократично-републиканска партия, за да бъде акцентирано върху антимонархическите възгледи на нейните основатели.

Първият президент (от 1789 до 1797 г.) на новообразуваната държава е Джордж Вашингтон, наричан „Баща на Отечеството". Той не е принадлежал към нито една партия, но по възгледи е бил федералист, тоест привърженик на силна централна власт. Вторият президент на Съединените щати (от 1797 до 1801 г.) е федералистът Джон Адамс.

Следващият американски президент (от 1801 до 1809 г.) Томас Джеферсън е първият представител на Демократическата партия на най-високия държавен пост в Съединените щати. Томас Джеферсън виждал своята партия като популярна народна партия на йоманите[1] и фермерите, въпреки че той, както и Джеймс Медисън, а и другият им сподвижник – Джеймс Монроу, били аристократи.

По време на президентстването на Андрю Джаксън (1829–1837 г.) партията официално приема името Демократическа и има своя първи конгрес като такава през 1831 г. Тя се обявява за решителен поддръжник на системата на робството на негрите (афроамериканското население) в Съединените щати на основата на концепцията за правото на отделните щати да определят своето законодателство (по този въпрос също!), както и чрез доводи за защита на пра-

вото на частна собственост – в случая върху робите негри. Ето защо партията губи свои симпатизанти, които се прехвърлят към основаната през 1854 г. Републиканска партия, подкрепяща идеята за освобождаване на негрите роби.

Демократическата партия запада по време и непосредствено след Гражданската война (1861–1865 г.). Има малък прилив на нови симпатизанти сред новодошлите градски имигранти, както и в южните щати, което е реакция на наложената от Републиканската партия т.нар. реконструкция на тези от южните щати, където робството на негрите е било официално узаконено преди Гражданската война между Севера и Юга. С изключение на двата непоследователни мандата на Гроувър Кливлънд (1885–1889 г. и 1893–1897 г.), демократите са извън властта в Белия дом чак до изборите през 1912 г., когато демократът Удроу Уилсън е избран за президент.

Факт е, че до четиридесетте години на XX век демократите се делят на враждуващи крила вътре в партията: либерали (интелектуалци, „про-сини якички", или, с други думи, защитаващи интересите на работниците, и дребни фермери); и консервативни демократи (големият бизнес и белите поддръжници на расовата сегрегация от южните щати). Умерените либерали си осигуряват контрол над партията чрез избора на Франклин Делано Рузвелт през 1932 г. за президент и оттогава преобладават във висшия партиен апарат, както и като електорални кандидатури на Демократическата партия. Всичко това се извършва чрез непрекъснат процес на предефиниране на понятията „умерен" и „либерал" всяка година. Управленските мерки на демократите по време на президентстването на Франклин Д. Рузвелт са насочени към реформи в социалното осигуряване, защита на консуматорите, мероприятия в защита на профсъюзите, опазване на околната среда, подкрепа на публичната собственост и активно държавно стимулиране на икономиката.

Демократическата партия официално се обявява в подкрепа на гражданските права на афроамериканското население в Съединените щати на своя национален конгрес през 1948 г. и затова започва да губи своята „солидна южна" подкрепа, докато същевременно се сдобива със симпатизанти сред расовите малцинства. Втора важна схизма става, когато президентът Линдън Джонсън инициира изключително непопулярната Виетнамска война (средата на 60-те години на миналия век).

Републиканската партия се появява като убеден противник на системата на робството на негърското население в Съединените щати. Основана е през 1854 г. в Рипон, щата Уисконсин, от аболиционисти[2] от партията на вигите и от демократи и фриисойлърс (движение на противници на установяването на робството на негрите в новоприсъединените територии на САЩ). От последните десетилетия на XIX век Републиканската партия се характеризира с подкрепата си за частната инициатива и за свободното предприемачество и със засиленото си подозрение към идеята за активна държавна намеса в обществено-икономическия живот. Становището ѝ е за ограничено участие на държава-

та в социалната дейност. Републиканската партия подкрепя морския добив на нефт, ядреното оръжие, смъртното наказание и консервативната външна политика. Членове на тази политическа формация са предимно бизнесмени, протестанти, професионалисти, представители на средната класа и на елита, фермери.

Републиканската партия става по-консервативна от Демократическата партия от около 70-те години на XIX век и оттогава преживява доста сблъсъци между умереното и консервативното си крило.

В исторически аспект важна политическа роля в национален мащаб е играла и партията на вигите, в периода между 1834 г. и 1854 г. Нейните членове са били предимно консервативни едри собственици на земя, банкери в Севера на Съединените щати и плантатори на Юг. Вигите обаче не създават своя постоянна философия или организационен потенциал. Партията се разединява относно анексирането на Тексас и разпространението на робството върху новозавладените територии на запад. Противниците на робството на негрите се присъединяват към новоучредената през 1854 г. Републиканска партия, включително и Ейбрахам Линкълн, който има един мандат (1847–1849 г.) като конгресмен от партията на вигите. Към 1860 г. партията на вигите е само спомен.

Друга партия с важно историческо значение е Федералистката партия. В нея са влизали привърженицте на силното национално (централно) управление при дебата относно Конституцията на Съединените щати (1787–1788 г.). Федералистите доминират в администрациите на президентите Джордж Вашингтон (1789–1797 г.) и Джон Адамс (1797–1801 г.). По-консервативните в своите възгледи федералисти формират Федералистката партия, организирана от Александър Хамилтън. Избирането на демократа републиканец Томас Джеферсън за президент на изборите през 1800 г. сигнализира за началото на края на Федералистката партия.

В политическата терминология на Съединените щати е в употреба и понятието „трети партии", макар че по-точно би било да бъдат наричани „минорни партии".

„Трети партии" в американската история обикновено са се появявали в качеството на организации за едни-единствени избори или на заемащи активна позиция по отделен проблем. По-късно те или колапсират, или се вливат в някоя от двете главни политически партии, а понякога и в двете едновременно – при наличие на разнопосочност в някои от възгледите на отделни техни фракции.

„Трети партии" в Съединените щати са били: Антимасонната (1830–1840 г.), „Свобода" (1840–1844 г.), „Свободна земя" (1848 г.), „Коренни американци" (1850–1858 г.), Конституционният съюз (1860 г.), „Грийнбек" (1870–1890 г.), Социалистическата работническа и Социалистическата (съществуващи и понастоящем), Народната, или Популистката партия (края на XIX в.), Прогресивната (1912, 1924–1938 г., 1948–1952 г.), Комунистическата (1920 г. и понастоящем), Партията за забрана на легалната употреба на алкохол (1900–1950 г.), Американ-

ската трудова партия на Ню Йорк (1930–1952 г.), „Американска независимост" (1964 г. и понастоящем), Селската трудова партия (1930–1944 г. и част от Демократическата партия сега), Либералната партия на Ню Йорк (от 40-те години на XX в. и понастоящем) и, напоследък, Либертарианската и Зелената партия.

Логично се натрапва въпросът: защо в условията на партиен плурализъм в Съединените щати и при редовно провеждани избори ножицата на социалното неравенство все повече се разтваря? Тоест коя е причината държавното управление, функциониращо в условията на наличие на формални индикатори за демокрация, да не води до резултати в полза на мнозинството?

Отговорът е универсално валиден и за България: липсва действена система за контрол върху изпълнението на обществения договор от страна на лицата на публични длъжности, на които суверенът е делегирал властови пълномощия. Няма и механизъм за отзоваване от постовете им във всеки момент на персоните, които не са оправдали гласуваното в аванс доверие. Както е писал холандският философ Барух Спиноза (1632–1677 г.): „... безразсъдно е да се оставиш някой да ти обещава вечна вярност и да не се погрижиш от разтрогването на договора той да получи повече загуби, отколкото полза".

Ето защо все по-важна става ролята на масмедиите за усилията на всеки от кандидатите да убеди потенциалните гласоподаватели, че именно той би бил защитник на техните интереси, ако бъде избран за президент на Съединените щати.

„Колко ужасно е всичко да зависи от ракурса на камерата!" – възкликва с разочарование кандидатът за президентския пост от Републиканската партия Ричард Никсън през 1960 г., след първия си телевизионен дебат със своя съперник от Демократическата партия Джон Фицджералд Кенеди.

Четирите публични презентации на възгледите, на ораторските умения, физиогноматичните прояви на двамата кандидати за стопанин на Овалния кабинет в Белия дом през следващите четири години всъщност са първите дебати между президентски кандидати в Съединените щати, предавани едновременно по телевизията и по радиото. Датите са 26 септември и 7, 13 и 21 октомври 1960 г. В същата година президентската надпревара е първата, когато повечето американски семейства вече притежават телевизионни приемници. Дебатите привличат близо 70 милиона зрители, най-високия показател за телевизионна аудитория на събитие до този момент, ако бъдат изключени световните серии по бейзбол и голф. За да направи дебатите възможни, американският Конгрес суспендира правилото, изискващо електронните масмедии да предоставят „еднакво време" и на кандидатите от малките партии. А по това време съществуват не по-малко от 14 второстепенни политически партии, включително консерваторите, социалистите и „Националните вегетарианци".

Благодарение на своето обаяние, поведение и способност умело и компетентно да отговаря на остри и неудобни въпроси, Джон Ф. Кенеди изглежда печели спрямо Ричард Никсън първия дебат. Републиканският кандидат се

откроява на телевизионния екран със своята избухливост, несигурност и невротичност, а и с бледата си физиономия, като ярко контрастира на младостта, увереността и жизнеността на съперника си от Демократическата партия за президентския пост. Първият дебат е преценяван от американските политолози като източник на кредит на доверие, получен от Джон Кенеди на изборите, въпреки че превъзходството му по време на дебата е доста минорно, според извършените после социологически проучвания. По-късните три дебата са преценявани като равни.

Всъщност „прародителят" на политическите дебати в Съединените американски щати е серията от публични полемики между Ейбрахам Линкълн и Стефан Дъглас в борба за сенаторското място от щата Илиноис (1858 г.). Дъглас печели изборите, но дебатите създават за Линкълн национална известност. Само две години по-късно той побеждава сенатора Стефан Дъглас и двама други кандидати за президентското кресло в навечерието на Гражданската война.

Един важен радиодебат се осъществява през 1948 г., когато републиканските кандидат-съперници Томас Дюи и Харолд Стасен се срещат преди предварителните избори в щата Орегон. Мелодичният глас и отработената дикция на Дюи дирижират дебата, доминират дискусията и отнемат възможността на Стасен да спечели надпреварата.

Популярността на телевизионните дебати генерира подобни изяви между окончателните президентски кандидати Джералд Форд и Джеймс (Джими) Картър (1976 г.), Джими Картър и Роналд Рейгън (1980 г.), после между двамата кандидати за стопанин на Овалния кабинет в Белия дом Роналд Рейгън и Уолтър Мондейл през 1984 г., както и изправя един срещу друг Джордж Буш и Майкъл Дукакис четири години по-късно.

През 1992 г., по време на своя първи мандат като президент на Съединените американски щати, когато води кампанията си за преизбиране на този пост, Джордж Буш отказва да се срещне с кандидата на Демократическата партия за президент Уилям (Бил) Клинтън в телевизионни дебати. Но категоричният публичен натиск го принуждава да промени със сто и осемдесет градуса своята позиция. Дори нещо повече: като умел демагог, той си приписва „заслугата" за иницииране на серията от телевизионни дебати със съперника си от Демократическата партия.

Но при изборната президентска надпревара през 1992 г. в публичните диспути между съперниците за висшия държавен пост в САЩ участниците са трима на брой. Към традиционните представители на двете най-големи американски партии се присъединява и независимият кандидат милиардерът Рос Перо. Неговите непрекъснати атаки (по същество) срещу Джордж Буш позволяват на Бил Клинтън да се промъкне невредим през дебатната битка.

Твърде чувствително към публичния облик на евентуалния бъдещ държавен глава, американското избирателно тяло не прощава дори и един погрешен ход. Например догматичното държане на Майкъл Дукакис, когато отговаря

на журналистически въпрос дали би одобрил смъртното наказание на хипотетичен убиец-изнасилвач на собствената му съпруга, тъй като е противник на най-тежката наказателна мярка, М. Дукакис се увлича в абстрактно, но неемоционално теоретизиране за основанията за отмяна на смъртната присъда от арсенала на наказателното право. Този елемент в предизборната му кампания оказва силен негативен акцент върху нея.

Президентските избори в САЩ през 2016 г. бяха проведени в условията на все по-засилващо се социално разслоение и при относително обединяване на т.нар. средна класа. В ситуация, когато, петдесет и три години след убийството на Джон Кенеди, става все по-актуален въпросът постигната ли е неговата социална утопия: „В Америка трябва да има само граждани, разделени не на първа и втора категория, а само граждани на изток, на запад, на север и на юг."

Отговорът е „категорично не"!

Именно затова още по време на своя първи мандат президентът-демократ Уилям (Бил) Клинтън въведе термина „външна класа" – за онези американци, които вече не се вписват в икономическата система на Съединените щати. Представителите на тази социална група са безработни; не притежават необходимите квалификации за променящите се изисквания на пазарното стопанство; липсва им образование, за да се нагодят към новите насоки на икономическо развитие; не получават държавни помощи или пък не биха могли да съществуват без системата за социално подпомагане; имат нужди, които не са посрещнати от администрацията. И са считани за досадници, дори за социална напаст от мнозина преуспели американци.

Само една година (1962 г.) преди да бъде застрелян Джон Ф. Кенеди, в неговата родина излезе от печат епохалната книга „Другата Америка". Авторът Майкъл Харингтън е социалист интелектуалец, който убедително доказва в своето произведение чрез силата на документалистиката, че има широко разпространена „невидима" бедност в Съединените американски щати сред забележимото охолство.

Появата на тази безупречно убедителна книга не можеше да бъде отмината с пренебрежение и поне формално оказа влияние върху редица политици от администрацията на Джон Кенеди – например на тогавашния министър на правосъдието, неговия брат Робърт Кенеди, както и на вицепрезидента Линдън Джонсън. Като пряк резултат „Другата Америка" довежда до провъзгласената от Линдън Джонсън след инаугурацията му за президент (съгласно американската Конституция в случай на смърт на президента) „Война на бедността". В дългосрочен план тезата на Майкъл Харингтън се превръща в постоянен индикативен елемент, характеризиращ състоянието на всяка съвременна икономика.

Повече от половин век след отпечатването на „Другата Америка" носителят на Нобелова награда по икономика Джоузеф Щиглиц в своята монография „Неравенството" актуализира констатацията на Майкъл Харингтън, като

фактологично изведе образа на широко разтворената ножица на социалното неравенство, съществуващо понастоящем в Съединените американски щати.

Още по време на първия мандат на президента Ричард Никсън (1969–1973 г.) провъзгласената от неговия предшественик в Белия дом Линдън Джонсън програма за „война срещу бедността" се разпада. Това намерение за действия в подкрепа на бедните американци Линдън Джонсън излага в своето първо обръщение към Конгреса през януари 1964 г. в качеството си на държавен глава. Успява да си осигури законодателна подкрепа в двете камари за по-широко приложение на ваучъри за храна на бедните американци, за по-голяма помощ за резидентите в района на Апалачите, за по-добри осигуровки при безработица, както и за програма за повече работни места за младежи.

Но заявеното амбициозно твърдение на Линдън Джонсън, че „Америка може да си позволи едновременно и пушки, и масло", имайки предвид бюджетното финансиране едновременно на програмата за подпомагане на бедното население в Съединените щати и на войната във Виетнам, се спуква като надут пропаганден балон. По време на първия мандат на републиканеца Ричард Никсън „пушките изяждат маслото" и много от съставните елементи на финансовото подпомагане на бедните американци са премахнати.

Чак от президентстването на Франк Делано Рузвелт (1933–1945 г.) територията на социалното подпомагане на американското население, разположено в долната част на социалната пирамида, е обект на остра, безкомпромисна полемика, както и на съответни политически действия между либералите и консерваторите.

Консерваторите критикуват социалното подпомагане като взимане на пари от богатите и даването им на бедните, които биха могли – според възгледа на консерваторите – да си помогнат сами, ако се старят повече. Те смятат, че социалните помощи стимулират бедните и „мързеливите" да разчитат единствено на държавното подпомагане. Консерваторите в Съединените щати често вярват, че социалното подпомагане, мошениците в тази система, както и средствата, насочени по публични програми към неомъжените майки, подриват устоите на американската икономика. Либералите пък обикновено защитават социалното подпомагане като правилна държавна политика за нуждаещите се американци. Привържениците и на двата възгледа обаче са единодушни, че социалното подпомагане се е превърнало в стереотип на съществуване за твърде много американци и че тази система се изражда в капан срещу социалната динамика на своите ползватели, отчасти и защото посредством социалното подпомагане получателите му нерядко си осигуряват по-високи редовни доходи, отколкото са стартовите заплащания за много от нискозаплатените трудови места в икономиката на САЩ. И все пак либералите оценяват системата за социално подпомагане като „по-малко зло" от липсата на подобен механизъм за социална защита на бедните американци.

Докато неродените „със сребърна лъжичка в устата" хора върху територията на петдесетзвездния флаг нямат друг избор освен да въстават или да очакват примирено милостта на управляващите в Съединените щати – на федерално и на местно ниво, – истинските „правячи" на законодателството в Съединените щати не стоят със скръстени ръце, а постоянно заемат активна позиция. Като например образуват т.нар. комитети за политическо действие (*Political Action Committees – PAC*). Те биват формирани от корпоративни, професионални или други групи със специални интереси, за да лобират пред служители на държавната администрация, да допринасят за кариерния успех на удобни за защита на груповите им интереси политически деятели, както и – което е от изключително значение – да избягват ограниченията при извършването на персонални финансови дарения при предизборни кампании. Като организации с идеална цел (тоест нямат за задача реализирането на печалба), комитетите за политическо действие имат право да получават дарения с произволен финансов размер и да ги насочват към фаворизираните от тях политически кандидати за публични длъжности, към фондовете на политическите партии или пък директно да заплащат разходи за предизборни кампании. Обичайна практика на тези изключително действени формации е да пазят в неведение широката публика от информацията за имената на своите дарители, като тайната е скрита дори от бенефициентите на даренията. За да им е чиста съвестта, че са „слуги само на народа на Съединените американски щати", а не на отделни субекти със собствени, частни интереси, като правило противоречащи на интегралните интереси на американския суверен – народа на САЩ.

Комитети за политическо действие създават притежателите на едра недвижима собственост, лекарите и други представители на професии от сферата на здравеопазването, също селскостопанският бизнес, военнопромишленият комплекс, застрахователните компании. Преподавателите и строителите предприемачи на жилища традиционно се явяват дарители на най-значителни суми за политически кампании.

Комитетите за политическо действие осигуряват десетки, дори стотици милиони долари на кандидатите за изборни длъжности и на фондовете за предизборни кампании и така си гарантират благоприятно отношение към своите нужди. Съвсем логично това влияние е непропорционално по значение спрямо интересите на онези групи от американското население, които не притежават финансов потенциал, за да си напазаруват защитници на своите интереси. Затова пък който има, получава!

В американския език има словосъчетание „*bandwagon*", което е съставено от „*band*" (музикална група) и „*wagon*" (вагон) и означава „вагон с музика", а на жаргон в Съединените щати има смисъл на „партия, която печели изборите".

Най-често се употребява в израза „да скочиш във вагона с музиката". И означава да се присъединиш към тълпата, която се е устремила към сигурния успех, към доминиращия кандидат или към печеливша кауза. Стратезите и ме-

ниджърите на предизборни кампании често прибягват до трика да създават преднамерено чувство за успех за своя „състезателен кон" (коне), така че тълпите да се юрнат към „вагона с музика" на техния кандидат, вместо да поддържат сугестирания лузър (губещ), тоест съперника кандидат.

Има още едно словосъчетание в американския политически лексикон: „*barnstorming*". Произлиза от съчетаването на „*barn*" (хамбар) и отглаголното съществително „*storming*" от „*storm*" (щурмувам, превземам с щурм, беснея, горещя се). „*Barnstorming*" означава „давам представления в малки провинциални градове", като в политическия жаргон има смисъл на провеждане на шумна и бърза пропагандна – обикновено предизборна – кампания, с много пътувания и изяви по места.

И ако за обикновените американци процедурата за осъществяването на тяхното електорално право съдържа емоционални, а оттам и шоуелементи, съвсем не така възприемат продукта на изборния ден хората вътре в *beltway* – „околовръстното" (шосе). Столицата на Съединените американски щати е разположена в окръг Колумбия и е местоположение на федералната власт. Заобиколена е с междущатското шосе № 95. Думата „околовръстното", обикновено използвана във варианта „вътре в околовръстното", се отнася до всички държавни служители на територията около ниския хълм Капитолия във Вашингтон, където е издигната сградата на американския Конгрес и където са разположени служебните сгради на Сената на САЩ и на Камарата на представителите. Географски, а понякога и политически, хълмът на Капитолия е на срещуположния край на Пенсилвания авеню спрямо Белия дом .

Изразът „вътре в околовръстното" в преносен смисъл се отнася до всички служители, чийто живот преминава в тази част на столицата, следователно тяхното внимание е насочено към Капитолия и те до голяма степен са извън контакт с останалата част на света. В по-разширен смисъл „вътре в околовръстното" означава стотиците хиляди души, които работят за американското правителство и образуват бюрокрацията в държавния апарат. „Вътре в околовръстното" се използва и с пренебрежителен нюанс – най-често от хората, които са „извън околовръстното".

Има защо американците „вътре в околовръстното" да очакват всеки път с напрежение резултата от президентските избори. В американския политически лексикон съществува още един твърде разпространен израз: „*beltway bandits*" („бандити вътре в околовръстното"). С това обобщено понятие са наричани компаниите с изгодни, високодоходоносни (обикновено във военната сфера) договори с федералното правителство.

При промяна на партийната принадлежност на стопанина на Овалния кабинет в Белия дом неминуемо настъпват различни пермутации в цялата сложна лобистка конструкция, която обхваща всички нива на държавния апарат в Съединените щати както в централната (федерална) власт, така и по места в отделните щати. Терминът „лобист" влиза в употреба поради практиката пред-

ставители на различни специфични интереси да се събират във фоайето на хотел „Уилард", посещаван често от американските конгресмени, за да водят с „бащите на нацията" продължителни разговори, опитвайки се да ги убедят да гласуват по удобен за тях начин. Като нерядко „аргументите" имали ясно изразена материална стойност. Има защо заемалият длъжността финансов секретар (министър) и говорител на щатското законодателно събрание в Калифорния Джеси Унру да нарича парите „майчиното мляко на политиката".

В публичното пространство на Съединените щати думата „корупция" притежава богато и ясно дефинирано съдържание, произлязло от двеста и четиридесет годишната история на държавния апарат. А именно: от промяната към негативни отклонения от моралните принципи и от загубата на чувството за социален интегритет и емпатия към останалите американци от по-долните стъпала на социалната пирамида. В политическата сфера думата обикновено е използвана от населението, за да характеризира политиците на изборни постове, които получават власт като порядъчни, честни граждани, но после се отдават на изкушенията, губят своята морална чистота и стават корумпирани, порочни и дори озлобени. Заключението сред масовата публика е, че корумпираните политици мамят и получават пари или други облаги, които не им се полагат по закон и затова гласуват с оглед на интересите на своите „донори" на материални облагодетелствания, а не в интерес на избирателите и изобщо за националния просперитет.

Ето защо в политическия жаргон на Съединените щати е твърде разпространен и изразът „*coat-tail effect*". Произлиза от думите „*coat*" (край на дреха, пеш) и „*tail*" (опашка) и означава какво става, когато изключително популярен политик – кандидат за публичен пост, обикновено президент или губернатор на щат, печели с голямо мнозинство изборите и „доставя" голяма група кандидати за по-ниските административни длъжности. „Яхването" на добре заплатена работа, криеща и възможности за допълнителни приходи чрез механизмите за лобиране, се счита сред професионалистите бюрократи за чудесен шанс. Е, малко смущаващ поради възможните реакции на общественото мнение, но нали още древните римляни са открили, че е „По-добре да си на хората в устата, отколкото в краката".

Именно поради широкото разпространение в управленската сфера на това явление, точно от Съединените американски щати придоби световно разпространение и понятието „конфликт на интереси". Това е ситуация, когато лице на изборна длъжност или пък служител от държавната администрация взема решения в сферата, където неговите лични интереси могат да са срещуположни на интересите на обществото.

Още през 1992 г. вестник „Ню Йорк поуст" съобщи, че Уилям (Бил) Клинтън, в позицията на кандидат в първичните избори на Демократическата партия за определяне на нейния избраник за президентската надпревара, е в ситуация на конфликт на интереси чрез своята роля като регулатор на една инвестиционна банка, докато е бил губернатор на щата Арканзас.

И през 2016 г. в предизборната конфронтация за президентския пост не бяха едно и две обвиненията от страна на щаба на Доналд Тръмп към двойката Клинтън и персонално към Хилъри Клинтън в конфликт на интереси, докато е заемала поста държавен секретар на Съединените щати през първия мандат на Барак Обама. Макар и опитна манипулаторка на общественото мнение, кандидатката на Демократическата партия за президент претърпя осезаеми загуби по отношение на своя публичен облик, което се оказа препъникамъкът към дългогодишните ѝ амбиции да стане първата жена, заемала най-високия държавен пост под петдесетзвездния флаг.

Дали за Хилъри Клинтън датата 19 декември 2016 г. – денят, в който Електоралната колегия избра Доналд Тръмп за 45-ия американски президент, означава край на шансовете ѝ да заеме Овалния кабинет в Белия дом? След приключването на мандата на новия американски президент Хилъри Клинтън ще бъде на 72 години. Досега само Роналд Рейгън е печелил избори за президент на такава възраст – дори на 73 години. Това са изборите през 1984 г. за неговия втори мандат. Самият Доналд Тръмп през 2020 г. ще бъде на 74 години. При положение, че пожелае да продължи президентството си с втори мандат, по отношение възрастовия показател Хилъри Клинтън не е в по-неизгодна позиция от него. Но в тези хипотетични прогнози не е отчетено явлението „черен лебед" – неочаквано събитие, което радикално променя цялата ситуация. Например ако бъде реализиран импийчмънт.

Вечерта на 14 април 1865 г., само пет дена след завършването на Гражданската война между отцепилите се от федерацията шест южни щати: Южна Каролина, Мисисипи, Луизиана, Джорджия, Тексас и Вирджиния, обявили на 4 февруари 1861 г. образуването на Южната конфедерация, и т.нар. Север, включващ всички останали щати, върху които се разпростирала властта на федералното правителство, тогавашният президент на Съединените щати Ейбрахам Линкълн е застрелян от актьора Джон Уилки Бутс, докато гледа пиеса в театър „Форд", и умира на следващата сутрин. Съгласно Конституцията на страната клетва като нов стопанин на Овалния кабинет в Белия дом полага тогавашният вицепрезидент Андрю Джонсън.

Именно той е първият в историята американски президент, спрямо когото е прилагана процедурата импийчмънт.

Този конституционно установен процес реализира правото на Камарата на представителите в Конгреса на Съединените щати да обвини държавен служител (президент, вицепрезидент, съдия) в извършване на престъпление или на наказуема простъпка. Първият етап на импийчмънта представлява гласуване от конгресмените по отделните точки на обвинението, като за да бъде то одобрено от Камарата на представителите, е необходимо мнозинство от две трети от нейните 435 членове. После, ако поне по една от точките на обвинението е налице необходимият кворум, Сенатът разглежда случая и накрая гласува дали да одобри импийчмънта.

Андрю Джонсън оцелява през 1867 г. на поста си – само един глас в Сената не достига за неговото отстраняване.

Вторият президент на Съединените щати, попаднал под заплаха от импийчмънт, е републиканецът Ричард Никсън през 1974 г. Но той предвидливо сам подава оставка, за да избегне почти сигурно очакващото го съдебно дело, след като Юридическият комитет на Камарата на представителите го обвинява в нарушения на закона, които дават основание за импийчмънт – включително възпрепятстване на правосъдието, свързано със скандала „Уотъргейт". В едноименния вашингтонски комплекс от апартаменти и офиси по време на предизборната президентска кампания през 1972 г. Демократическата партия наема офиси[3]. В тях е извършено нахлуване с взлом, планирано от сътрудници и съветници на Ричард Никсън. Всъщност те наемат един бивш агент на ЦРУ и няколко антикастровски кубински емигранти, за да монтират подслушвателно устройство на телефона на председателя на Демократическата партия Лари О'Брайън и да се докопат до секретни документи относно стратегията в плановете за предизборната капания на демократическия съперник на Ричард Никсън. Но взломаджиите са заловени от един охранител. Последвалите усилия да бъде прикрито това престъпление от страна на президента, главния прокурор Джон Митчел, началника на президентския кабинет Х. Р. Халдеман, сътрудника Джон Ерлихман и други лица от обкръжението на Ричард Никсън не довеждат до желаната цел. Стига се до изслушвания в Конгреса за нахлуването в щабквартирата на Демократическата партия и участието на Белия дом в него. Именно затова Ричард Никсън подава унизителна оставка през август 1974 г. Много от замесените в аферата „Уотъргейт" президентски сътрудници получават ефективни присъди и биват изпратени зад решетките.

Заплахата от импийчмънт не отминава и Уилям (Бил) Клинтън заради прословутата му сексуална афера със стажантката в Белия дом Моника Люински, по-точно заради опитите му да заблуждава чрез своите показания пред Голямото жури назначения специален прокурор Кенет Стар, който вече разследва държавния глава на САЩ по редица обвинения – скандалите „Уайтуотър", „Файлгейт" и „Травългейт".

Извънбрачната афера започва през 1995 г., когато двадесет и една годишната Моника Люински, току-що дипломирана от колежа „Люис и Кларк", постъпва на работа в Белия дом като стажантка по време на първия мандат на Бил Клинтън. Не след дълго започва и тяхната интимна връзка. Но след като техните взаимоотношения охладняват, Моника Люински напуска Белия дом и започва кариера във военното министерство. Разочарована от отношението на президента към нея, Моника Люински споделя подробности за аферата си с Бил Клинтън със своята приятелка и колежка Линда Трип. Съвсем като в спиращ дъха криминален трилър Линда Трип записва телефонните си разговори с Моника Люински и ги прави публично достояние в един крайно неудобен

момент за Бил Клинтън – когато избухва скандалът с казуса „Пола Джоунс", обвиняваща президента в сексуален тормоз.

Новината за извънбрачния демарш на Бил Клинтън се появява в медиите за първи път на 17 януари 1998 г., когато вече тече неговият втори президентски мандат, а на 21 януари излиза публикация по темата в най-популярния вестник „Вашингтон поуст". Светкавично скандалът се превръща в световна новина № 1. Притиснат от шумния медиен отзвук, Бил Клинтън дава пресконференция на 26 януари с.г. в Белия дом, на която произнася прочувствено слово и емоционално тържествено отрича да е имал сексуални взаимоотношения с Моника Люински.

Погледнала още тогава към бъдещето и към една своя самостоятелна политическа кариера, Хилъри Клинтън умело отиграва ролята на влюбена съпруга, която има пълно доверие в своя партньор. Затова публично го подкрепя през цялото времетраене на скандала. И понеже най-добрата защита е нападението, а и самата тя е дългогодишен опитен юрист, в едно телевизионно интервю тя заявява, че целият компромат е част от крупен план за дискредитиране на съпруга ѝ от страна на десницата, задействан от самия ден на неговата инаугурация за втория му мандат.

Няколко месеца основната тема за разискване в САЩ е дали президентът е излъгал, като по този начин е възпрепятствал правосъдието. Обаче освен телефонните заплахи не съществуват други доказателства, понеже Моника Люински отказва да говори. Специалният прокурор Кенет Стар не бездейства и на 22 май 1998 г. федерален съд в САЩ постановява, че агенти на Сикрет сървиз могат да бъдат заставени – под заплаха от обвинение за възпрепятстване на правосъдието, наказуемо със затвор – да свидетелстват пред Върховния съд във връзка със скандала. На 28 юли с.г. самата Моника Люински най-сетне прави признание за интимната си връзка с президента, като предоставя на Кенет Стар доказателства за това – прочутата синя рокля с петна от семенна течност по нея (Линда Трип е посъветвала своята приятелка да не почиства роклята!). Именно това е разгромяващото версията на Бил Клинтън от 26 януари за неговата невинност доказателство, понеже е възможно да бъде извършен ДНК анализ на петната.

Притиснат в ъгъла, на 17 август с.г. пред съдебни заседатели и милионна телевизионна аудитория по-късно той прави самопризнание, че е имал „непристойни физически взаимоотношения" с Моника Люински. В телевизионното си обръщение той заклеймява връзката си със стажантката като „грешка". Самият той с юридическо образование, Бил Клинтън не се признава за виновен в умишлено подвеждане на публиката и съдебното жури, като обяснява, позовавайки се на различни законови дефиниции, че терминът „сексуални взаимоотношения" изключва пасивния аспект на оралния секс. Ето защо, както преповтаря видимо стресираният Бил Клинтън, той не би следвало да бъде обвиняван в публична лъжа за отношенията си с Моника Люински.

Взети са предвид и допълнителните доказателства, събрани от Кенет Стар, и Бил Клинтън е обвинен в неуважение към съда, отнет му е лицензът за юридическа практика и е глобен 90 000 щатски долара. Освен това, за да уреди предявените претенции на Пола Джоунс за сексуален тормоз, заплаща 850 000 щатски долара.

Все пак гилотината на справедливостта не се стоварва върху главата на Бил Клинтън. Въпреки че Камарата на представителите е одобрила предложението за импийчмънт – втория в историята на Съединените щати спрямо президент, – след 21-дневен процес в Сената на 12 февруари 1999 г. предложението за импийчмънт от 19 декември 1998 г. е отхвърлено с 55 гласа „невинен" срещу 45 „виновен".

В случаите с Ричард Никсън и Бил Клинтън, както и при по-раншния опит да бъде отстранен от върховния държавен пост Андрю Джонсън, кампаниите за иницииране на евентуален импийчмънт са предприемани не непосредствено или скоро след заемането на президентското кресло в Овалния кабинет на Белия дом. Затова и не биха могли да бъдат квалифицирани като насрещни операции за своего рода неотложен във времето реванш на групите по интереси, подкрепяли политическите конкуренти на спечелилия изборите кандидат както при вътрешнопартийната предварителна надпревара на Слона и Магарето, така и с крайния съперник от другата партия.

Но изборите на 8 ноември 2016 г. за определяне на четиридесет и петия президент на САЩ генерираха принципно нов тип реакция на противниците на победителя Доналд Тръмп. Този път изобщо не беше приложено правилото за стоте дни толерантност от страна на средствата за масова информация. Политическата стрелба срещу „пианиста" в Белия дом започна почти веднага след инаугурацията. Като върху сензационната шумотевица за извършена целенасочена хакерска атака откъм Русия, с прозрачни намеци за „Кремълска следа" в инициирането ѝ, извършена с цел саботиране на предизборния процес във вреда на кандидатката за президентския пост от Демократическата партия Хилъри Клинтън, започна да се наслагва планомерно „изтеклата" информация за срещи с посланика на Руската федерация във Вашингтон Сергей Кисляк на главния прокурор (министър на правосъдието) Джеф Сешънс, на бившия съветник на Доналд Тръмп по въпросите на националната сигурност Майкъл Флин и на първия съветник и зет на Доналд Тръмп Джаред Кушнър преди избирането на Доналд Тръмп за президент.

Последва изказването на уволнения на 9 май т.г. от новия американски президент директор на Федералното бюро за разследване Джеймс Колин, че Доналд Тръмп се е опитвал да му влияе, за да не бъде компрометиран при извършването на разследването за „руската намеса" в отминалите президентски избори. Последва и назначаването на специален прокурор, който да разследва цялата афера – истинска или мнима. По този начин противниците на Доналд Тръмп започнаха ентусиазирано да полагат основите на евентуален процес на импийчмънт срещу него. Всъщност кои са те?

Загубата на Хилъри Клинтън е тежко поражение за членовете на „Клуба на аргироманите" (болезнените сребролюбци – б.а.) – най-агресивната част от глобалната финансово-политическа върхушка, която си е осигурила силни позиции и в двете доминиращи партии в Съединените щати.

По време на своята предизборна кампания Доналд Тръмп последователно излагаше основната си визия за своето бъдещо управление – приоритет са интересите на неговите съграждани и той не желае да ги жертва заради прикритата цел на глобализацията, постепенното установяване на наднационална администрация, доминирана от крупния финансов капитал. Показателно е и първото интервю на четиридесет и петия американски президент: „Ние изхарчихме в Близкия изток 6 трилиона долара. Шест трилиона. За тези пари можехме два пъти да построим страната си наново. Вижте нашите мостове, нашите тунели, нашите летища – всичко е овехтяло и остаряло" – сподели Доналд Тръмп пред телевизионния канал *CBS*.

Именно неговите намерения да премести фокуса на федералното управление от глобалната към вътрешната политика се подкрепят от онези сили, които са против финансовата глобализация – те представляват т.нар. реална икономика.

На 8 ноември 2016 г. беше документиран резултатът от продължителното противопоставяне на две групировки на глобалния елит. Но загубилите финансови корпорации не възприемат ситуацията като окончателно дефинирана, а я смятат за подлежаща на динамична промяна. Всички средства за нейното постигане се смятат за добри, важното е да са много. Измежду тях импийчмънтът е най-сигурният.

Междинните избори на 6 ноември 2018 г. бяха разглеждани от Демократическата партия в САЩ като много важен етап от стратегическото настъпление срещу неприемливи за нея елементи в политическата платформа на Доналд Тръмп. От своя страна, той заявяваше пред своите привърженици в хода на предизборната кампания, че иска междинните избори да се превърнат в референдум за неговото управление.

Резултатът от преброяването на бюлетините доведе до промяна в съотношението между гласовете на Републиканската и Демократическата партия в Конгреса. Досега републиканците притежаваха превес и в двете камари на федералния законодателен орган след състоялите се на 8 ноември 2016 г. избори. Наистина в Сената те не само запазиха предимството, а и го увеличиха на 52 гласа. Но вследствие на изборите вместо досегашното републиканско мнозинство от 240 гласа от общо 435 през следващия двугодишен мандат Камарата на представителите ще бъде контролирана от 233-мата избрани там демократи.

Освен че ще има потенциал да блокира законодателни инициативи на президента и на републиканците, демократическото мнозинство в Камарата на представителите би могло да инициира нови разследвания, свързани с раз-

лични аспекти от дейността на Доналд Тръмп, дори в периода преди да е заел върховния държавен пост, както и конгресни разследвания на управлението на правителствените институции по време на сегашната републиканска администрация, включително т.нар. руска връзка на 45-ия президент на САЩ, а като следствие – може евентуално да инициира началото на процедура за импийчмънт. Сложната система на контрол и баланс между законодателната и изпълнителната власт в Съединените американски щати може да превърне в кошмар оставащата част от мандата на държавния глава, понеже отсега нататък реализирането на неговите политически намерения, планове и амбиции неминуемо постоянно ще се сблъсква с демократическото мнозинство в Камарата на представителите. Освен това от демократите ще зависи финансирането на правителството, както и резултатът от гласуването при евентуално предложение от Белия дом за вдигане на тавана на държавния дълг.

Установяването на съотношение 27:23 при губернаторските постове в тяхна полза е недостатъчно утешение за републиканците. По-важно е, че Демократическата партия не успя да постигне мнозинство и в двете камари на Конгреса и по този начин да си осигури пълния контрол върху федералния законодателен орган. В тези изборни резултати няма обаче нищо сензационно. По-скоро те са израз на установената традиция в исторически план повечето стопани на Овалния кабинет в Белия дом да губят част от подкрепата си на първите междинни избори след заемането на поста поради отлив на част от разочарованите си привърженици.

Там, където свършва финалната права за междинните избори, започва пистата за следващата кандидатпрезидентска надпревара. Шоуто – основен елемент в претенцията за демократичност на избирателната система в Съединените американски щати, е на сцената (и зад нея) нонстоп.

БЕЛЕЖКИ

[1] Дребни собственици на селскостопанска земя.

[2] Борци за отмяна на робството над афроамериканското население в Съединените щати.

[3] Магарето за първи път се появява като политически символ на американските демократи в карикатури през 1831 г. От 1992 г. употребата на този символ за известен период намалява, понеже се появи саксофонът като символ на президента демократ Уилям (Бил) Клинтън.

[4] Образът на слона се асоциира с Републиканската партия в Съединените щати и е въведен от политическия карикатурист Томас.

[6] В исторически план терминът „Уотъргейт" има чисто функционален произход. Името произлиза от речен шлюз от XIX в., който регулира близката река Потомак и канала Чезапийк и Охайо. Във Вашингтон в началото на XIX в. думите „вода" (*water* – уотър) и „порта" (*gate* – гейт) са събрани заедно с единствената цел да обозначат съществуващата тогава технология за контролиране на водата. По-късно през 60-те години на XX в. „Уотъргейт" успешно се появява в умовете на италианските строителни инвеститори,

които решават, че името е подходящо за хотелския комплекс, който възнамеряват да построят във Вашингтон – отчасти защото звучи привлекателно мелодично, отчасти защото съвпада с местоположението на строежа.

ЛИТЕРАТУРА

1 *Бжежински, Збигнев.* Стратегическата визия. С., Обсидиан, 2012.
2 *Болховитинов, Н. Н.* (отговорен редактор). История США. Т. 1–4. М., Наука, 1983.
3 *Д'Антонио, Майкъл.* Доналд Тръмп: Искам всичко. С., Милениум, 2015.
4 *Калве, Робер.* Американците. Историята на един народ. С., Рива, 2006.
5 *Корнилов, Юрий,* Генадий Шишкин. Кто правит Америкой. М., Издательство политической литературы, 1986.
6 *Лернер, Макс.* Развитие цивилизации в Америке. Т. 1, 2. М., Радуга, 1992.
7 *Марченко, М. Н.* Проблемы теории государства и права. М., Проспект, 2015.
8 *Стиглиц, Джоузеф.* Цената на неравенството. С., Изток–Запад, 2014.
9 *Роткопф, Дейвид.* Суперкласата. С., Бард, 2009.
10 *Sachs, Jefrey.* The Price of Civilization. London, The Bodley Head, 2011.
11 *Smith, Adam.* The Theory of Moral Sentiments. New York, Cambridge University Press, 2002.
12 *Kathleen, Thompson Hill,* N. Hill, Gerland. Real Life Dictionary of American Politics. Los Angeles, General Publishing Group Inc., 1994.

БЪДЕЩЕТО НА НОВОТО ЛЯВО *

Янис Варуфакис

***Янис Варуфакис** – бивш финансов министър на Гърция и съучредител на движение „Демокрация в Европа", чиято политическа програма „Ню Дийл за Европа" ще бъде предложена на европейските избиратели през май 2019 г., когато са изборите за Европейски парламент.*

Нашата епоха ще бъде запомнена с триумфалния марш на глобално обединяващата се крайна десница – един вид Националистически интернационал, която внезапно изскочи от клоаката на финансовия капитализъм. Дали тази епоха ще бъде запомнена също така и с успешното хуманистично противопоставяне на тази напаст, зависи от желанието на прогресистите в САЩ, ЕС, Обединеното Кралство, както и в страни като Мексико, Индия или Южна Африка, които могат да изковат един кохерентен Прогресивен интернационал.

Нашата цел не е безпрецедентна. В междувоенния период фашистите не дойдоха на власт, обещавайки насилие, война или концентрационни лагери. Те дойдоха на власт, обръщайки се към добрите хора, които по време на жестоката капиталистическа криза бяха третирани твърде дълго като добитък, загубил своята пазарна цена. Вместо да се отнасят с тях като с боклуци, фашистите ги гледаха в очите и им обещаваха да възвърнат гордостта им, предлагаха им своето приятелство, създадоха им чувството за принадлежност към един по-голям идеал, позволиха им да смятат себе си за нещо повече от свободни консуматори.

Тази инжекция самоуважение беше придружена от предупреждения срещу спотайващия се „чужденец", който заплашва тяхната възкръсваща надежда. Политиката „ние срещу тях" надделя, изтривайки класовите социални характеристики и де-

* Заглавието е на редакцията.

финирана изцяло с термините на идентичностите. Страхът от загубата на статус се превърна в толерантност към нарушаването на човешките права първо на заподозрените „други", а след това на всеки и на всички несъгласни. Скоро, тъй като контролът на истаблишмънта върху политиката намаля поради тежестта на икономическата криза, която беше предизвикал, прогресистите бяха маргинализирани или се намираха в затворите. Дотогава всичко беше приключило.

Нима не по същия начин Доналд Тръмп спечели първо президентските избори и сега печели дискурсивната война срещу истаблишмънта на Демократическата партия? Нима това не е реминисценция на внезапното одобряване на Националната здравна служба от страна на консервативните поддръжници на Брекзита във Великобритания, които в продължение на десетилетия лишаваха от средства същата тази служба, или на енергичното прегръщане на демокрацията от същите тези консерватори, която демокрация тачъризмът подчини на логиката на пазарните сили? Нима не са същи начините на управление на крайнодесните правителства в Австрия, Унгария и Полша, на нацистите от гръцката „Нова зора" и – най-трогателно – на Матео Салвини, силния мъж, направляващ новото италианско правителство? Където и да обърнем днес поглед, виждаме прояви на възраждане на амбициозния Националистически интернационал, каквито не сме виждали от 1930-те години. Що се отнася до истаблишмънта, той се държи сякаш има склонността да повтори всяка грешка на Ваймарската република.

Но стига толкова с диагнозата. Уместният въпрос сега е: какво трябва да направим? Тактически съюз с глобалисткия истаблишмънт не може да има. Тони Блеър, Хилари Клинтън, истаблишмънтът на европейската социалдемокрация са твърде компрометирани поради своите монетарни връзки с дегенериращия финансов капитализъм и акомпаниращата му идеология. В продължение на десетилетия те разчитаха на популизма на свободния пазар: на фалшивото обещание, че всеки може да бъде по-добре, колкото повече се подчинява на процеса на превръщане на всичко в стока или услуга. Те биха искали да вярваме в безконечния ескалатор, който ще ни отнесе до висините на консуматорското удовлетворение, обаче той просто не съществува.

Годината 1929, която за нашето поколение се случи през 2008 г., разби тази илюзия. Истаблишмънтът продължи, сякаш беше възможно да слепи нещата чрез комбинация от лишения за мнозина, социализъм за малцина и авторитаризъм навсякъде. Междувременно Националистическият интернационал се движеше към победа, подхранван от нарастващото разочарование. За да се противопоставят на тази сила, прогресистите трябва много прецизно да определят каузите си и причините за тревогите и нещастието на хората: а именно – интензивната класова война на глобалната олигархия срещу буржоазния прекариат, срещу всичко, което е останало от западния пролетариат, и, като цяло, срещу по-слабите граждани.

След това ние трябва да покажем, че единственият начин, по който мнозинството може да си върне контрола върху своя живот, върху своите общности, върху своите градове и върху своите страни, е чрез координация на нашата борба на основата на една интернационалистическа Ню Дийл. Докато не попречим на глобалния финансов капитал да продължава да разкъсва нашите общества на парчета, ние трябва да обясняваме, че нито една страна не е отделен и безопасен остров. Както промените в климата, така и борбата срещу бедността, частния дълг и банкерите мошеници изискват и локални, и глобални действия. За да покажем, че тарифите не са най-добрият начин да защитим нашите работници, тъй като те обогатяват най-вече местните олигархии, ние трябва да организираме кампании за търговски споразумения, които възлагат на правителствата на бедните страни задължението да фиксират на законово ниво минимални заплати за своите работници и да гарантират запазването на работните места на местно равнище. По този начин общностите могат да бъдат съживени моментално както в богатите, така и в бедните страни.

Нещо повече, нашият Прогресивен интернационал трябва да предложи Международен монетарен клирингов съюз от типа на този, който Джон Вейнард Кейнс предлагаше по време на Бретън-Уудската конференция през 1944 г. и който трябва да включва добре оформени рестрикции върху капиталовите потоци. Като възстановим баланса при заплатите, търговията и финансите на глобално равнище, принудителната миграция и принудителната безработица ще намалеят и ще се сложи край на моралната паника около човешкото право на свободно придвижване по света.

И кой ще събере парче по парче в едно този отчайващо необходим Прогресивен интернационал? За щастие няма недостиг на потенциални кандидати: „политическата революция" на Бърни Сандърс в САЩ, Лейбъристката партия на Джеръми Корбин, нашето движение „Демокрация в Европа" (*DiEM25*), току-що избраният президент на Мексико, прогресивните части от Африканския национален конгрес, различни движения, борещи се срещу фанатизма и лишенията в Индия.

Нека започнем днес. Много повече ще ни последват, когато омразата и гневът родят разумна надежда.

Ние помолихме Бърни Сандърс за коментар относно статията на Варуфакис. Това е неговият отговор:

„Янис Варуфакис е напълно прав. По време на огромно глобално богатство, неравенство в разпределението на доходите, нарастващ авторитаризъм и милитаризъм ние се нуждаем от Прогресивен интернационал, който да се противопостави на тези заплахи. Не е приемливо 1% от световното население да притежава повече богатство от останалите 99%. Не е приемливо мултинационалните корпорации и богатството на стойност над 21 трилиона долара, скрито в офшорни банкови сметки, да избягват справедливото плащане на своя дял в данъците. Не е приемливо индустрията на полезните изкопаеми да

продължава да унищожава планетата поради неспособността на страните да си сътрудничат ефективно в борбата с климатичните промени.

Докато най-богатите стават още по-богати, хората по целия свят работят все по-дълго срещу стагниращи заплати и в страх за бъдещето на своите деца. Авторитаристите експлоатират тези икономически трудности, създавайки изкупителни жертви, като изправят една група от хора срещу друга.

Решението – както Варуфакис отбелязва – е международен прогресивен дневен ред, който да обедини работещите хора около една представа за споделен просперитет, сигурност и достойнство за всички хора. Съдбата на света е поставена на карта. Нека продължим заедно напред!"

АНДРЕА НАЛЕС И НОВАТА НАДЕЖДА ЗА ГСДП

Боян Балев

Боян Балев *– магистър по макроикономика и национална сигурност и отбрана. Доктор по политология в СУ „Свети Климент Охридски". Има публикации в областта на икономическата политика и управленските програми на левите партии.*

На 22 април 2018 година за първи път в своята 155-годишна история Германската социалдемократическа партия избра за лидер жена. Полът на новия председател беше предизвестен, доколкото изборът беше между две жени – Андреа Налес и Симоне Ланге. Предвид разликата в биографиите им и в техния политически опит, изборът на Налес също изглежда предизвестен, а внушителната ѝ подкрепа от 66% бе предопределена, макар и по-малка от очакваната.

Но точно в този момент от историята на ГСДП за нея едва ли е най-важно да избере за първи път жена на лидерския пост. След дълги години участие в „голяма коалиция" с християндемократите Социалдемократическата партия е на дъното на своята популярност, подобрявайки „рекордите" си от нисък рейтинг, слаби изборни резултати и отлив на партийни членове. Според някои социологически данни под въпрос е дори статутът ѝ на една от двете основни политически сили в Германия. Това показват и нерадостните изборни резултати след избора на Налес. Повече от всякога ГСДП има нужда от лидер, който да допринесе за позитивна промяна и то възможно най-бързо.

1. Идейният фундамент на Налес – завой наляво, сбогуване с Третия път и с наследството на Шрьодер

Посоката на промяната, която партията търси с избора на Андреа Налес, не изглежда особено изне-

надваща. В ГСДП като проблем се възприема както самата голяма коалиция, така и политиката, която я прави възможна. Зародишът на този проблем се търси в политиката на последния канцлер социалдемократ Герхард Шрьодер – неговия Нов център, връзката му с Третия път на Тони Блеър и с преминаването на германската социалдемокрация едва ли не на неолиберални позиции.

- *В центъра на обществото трябва да бъде поставен човекът.*

През годините Налес е критик именно на този курс и особено на доста спорния документ на Шрьодер „Агенда 2010". През 2009 г., точно едно десетилетие след публикуването на документа „Блеър – Шрьодер", тя и Джон Крудас – британски лейбъристки депутат и критик на Тони Блеър и Гордън Браун, публикуват съвместен документ „Изграждането на доброто общество. Проектът на демократичната левица". Макар и не много популярен, поне досега, документът може да се разглежда като синтезиращ в най-голяма степен политическите възгледи на Налес. След публикуването на текста във вестник „Велт" Налес е обявена за критик на Шрьодер още от самото начало на неговото управление, като в онзи период критикува дори тогавашния лидер Оскар Лафонтен, а след като той напуска партията, тя става гласът на лявото крило *(Lachmann*, 2009). Сега „Велт" цитира позициите на Налес от преди девет години. Според нея политиката на Блеър и Шрьодер е задълбочила разделенията в обществото. Тя предсказва и изборните загуби на двете леви партии. Налес определя тогавашната криза, по-късно наречена „Голямата рецесия", не просто като икономически проблем, а като „провал на демокрацията и обществото да контролират и да регулират властта на пазара" (*Lachmann,* 2009). Вестникът извежда като основен момент в документа идеята, че в центъра на „доброто общество" трябва да стои човекът като производителна сила. Според Налес и Крудас само чрез сериозна промяна в икономическата система може да се създаде общество на свободата и равенството. Другият важен момент, на който „Велт" акцентира, е задължителният за подобни текстове пасаж за поставяне на финансовите пазари под контрола на публичните институции.

Още в началото Налес и Крудас правят ясната заявка, че предлагат алтернатива на документа „Блеър – Шрьодер". Интересното е, че те извеждат като „европейска мечта" постигането на свободата и равенството в целия Европейски съюз (*Nahles & Cruddas,* 2009:1). Обяснявайки философията на политиката на „доброто общество", авторите подчертават, че тя е колективистична, защото се опира на взаимната зависимост на хората и на общите им интереси. Още тук се отхвърля идеята за всякакъв нов или стар либерализъм и индивидуализъм. Налес и Крудас извеждат осем основни пункта в своята идея за „доброто общество". От тях като реплика на господстващата политика както през 2009 г., така и сега, се открояват няколко важни момента. На първо място се набляга на предимството на политиката над икономиката. По този начин се отхвърля идеята за търсене на икономическа ефективност на публичните

услуги като самоцел. Като следствие и във връзка с тази постановка се извежда идеята, че образованието, здравеопазването и социалната политика са ценности на общото благо и че те стоят над пазара и пазарните механизми. Безспорно фундаментална е идеята, че трябва да има преразпределение – на богатствата, на житейските рискове и на властта в обществото. След задължителното подчертаване на толерантността към различията – расови, религиозни и сексуални, не на последно място по важност Налес и Крудас поставят акцент върху приоритета на хората и на природата като по-важни от печалбата (*Nahles & Cruddas,* 2009:2).

- *Необходимост от нов интернационализъм на европейско ниво.*

Разсъждавайки върху проблемите на глобализацията, двамата автори отбелязват, че капиталът е станал глобален, докато в същото време демокрацията е останала само на национално ниво. На базата на това разсъждение се стига до необходимостта от нов интернационализъм, макар и като начало на европейско ниво. Налес и Крудас успяват да се сдържат само до трета страница на документа, след което пристъпват към директна критика срещу Блеър и Шрьодер, срещу Третия път и Новия център. Авторите пряко обвиняват вече бившите премиер и канцлер, че политиката, която са водили, е „прегръщане на новия глобален капитализъм" (*Nahles & Cruddas*, 2009:3) и че са подценили деструктивната роля на нерегулираните пазари. Според Налес и Крудас електоралният успех на Третия път и на Новия център е продукт на компромиси и в дългосрочен план има негативен ефект върху европейската социалдемокрация, която все повече губи позиции из цяла Европа. Традиционният избирател от работническата класа е загубен за социалдемокрацията. Разсъждавайки около политиката и развитието на процесите през десетилетието след документа „Блеър – Шрьодер", авторите на визията за „доброто общество" стигат до извода, че неолиберализмът винаги и задължително води към самоунищожение (*Nahles & Cruddas,* 2009:4).

- *Капитализмът трябва да бъде подчинен на демокрацията.*

След като се разграничават категорично от Третия път и Новия център, Налес и Крудас започват да развиват своята визия за „доброто общество". Още в началото обещават „по-добър свят", „свободен от бедност, експлоатация и страх". Постигането на тези цели преминава през подчиняването на капитализма на демокрацията. Двамата автори говорят за нов модел на социалдемокрацията, който почива на все същите ценности: свобода, справедливост и солидарност. Ако има нещо в тази част от текста, което девет години по-късно да не звучи така добре, това е идеята, че гражданите на Европа ще живеят в мултикултурни общества. Но не трябва да забравяме, че текстът е писан във време, когато проблемите с миграцията и малцинствата не са в такава степен наболели и ескалирали.

• *„За" държавна интервенция във финансовия сектор и за разпределението на ресурсите.*

Налес и Крудас доста прецизно описват разликата в лявата гледна точка към ценностите и стигат до ключовата теза, че пазарът не може да разпределя честно. Затова съществува политическата общност, която трябва да взема решения за справедливо разпределение на ресурсите. По тази логика се развиват и идеите за „честна и устойчива икономика". Двамата автори първо говорят за „реорганизиране на системата за производство" и разсъждавайки върху това на база на ценностите, стигат до идеите за плурализъм както на икономическите структури, така и на формите на собственост. Веднага след това идва тезата за повече и по-активна държава и за дългосрочно икономическо планиране. Според Налес и Крудас икономическите реформи могат да започнат с това държавата да стане собственик или да постави под публичен контрол комуналните услуги, транспорта, пощите и дори банковата система. Двамата обобщават икономическата реформа като трансформация на „държавата на пазара" в „държава на гражданите". Огромно внимание в текста се обръща на държавната интервенция във финансовия сектор и на поставянето му под много строг контрол (*Nahles & Cruddas,* 2009:8). По-специалното отношение към банките е разбираемо още през 2009 г. на фона на кризата, която започва от „Лемън Брадърс" и продължава с фалита на други банки и с много сериозните проблеми в сектора, които принуждават държавите да инвестират огромни средства в банките и практически да национализират някои от тях. Политиката, която двамата предлагат, отива много по-далеч наляво от това, което се е случвало във Великобритания и в Германия непосредствено след края на Втората световна война. Изложените дотук мерки могат да бъдат наречени по-скоро традиционни както за следвоенните десетилетия, така и за „златния век на социалдемокрацията".

• *„За" нова социална Европа, в която хората са по-важни от печалбите.*

Новият момент като реакция на новата среда в началото на XXI век е идеята за индустриална политика, която да запази ядрото на европейската индустрия. Целите на такава политика са две – поддържане на сигурната заетост и на базата за сектора на услугите. Тук имплицитно се съдържа много важната идея, че секторът на високотехнологичните услуги не може да съществува без добре функционираща индустрия като база за неговото развитие. Високотехнологичните услуги изискват специалисти не само с определено образование, но и с определена култура и визия за света, а такива специалисти възпитава само развитото индустриално общество. Налес и Крудас не разясняват подробно тази идея, а само регистрират необходимостта от провеждане на съответна политика. Те обръщат повече внимание на мерките, които са необходими за модернизация на икономиката в посока изчистване на технологиите и ограничаване на замърсяването. Анализирайки проблемите на развитието на новата зелена икономика, стигат отново до идеята за необходимостта от държавна подкрепа

за научноизследователската и развойната дейност, които невинаги могат да се финансират от частния сектор, особено когато става дума за фундаментални научни изследвания (*Nahles & Cruddas*, 2009:8–9).

Авторите извеждат като основна цел създаването на социална Европа, в която хората са по-важни от печалбите, а интересите на обществото стоят над интересите на пазара. Основни цели на икономическата политика трябва да бъдат пълната заетост, справедливото заплащане, както и добрите условия на труд. Налес и Крудас стигат и до кейнсианската идея за стимулиране на търсенето чрез осигуряване на социални помощи като пари, както и за развитие на социалната инфраструктура. Споменава се и за необходимостта бедните да плащат ниски данъци, а хората с по-високи доходи – по-високи (*Nahles & Cruddas,* 2009:9–11). На практика те доста подробно описват реставрацията на политиката от 50-те и 60-те години на миналия век с важен акцент върху решаване на проблемите, свързани с несигурността на трудовия пазар – краткосрочните трудови договори и лошите условия на труд срещу ниски заплати.

- *Въвеждане на минимална заплата в ЕС и отказ от пазарното общество.*

Налес и Крудас стигат още по-далеч в следващата част от текста на документа, където обвиняват неолиберализма, пазарното общество и безкрайния стремеж към печалби при „управлението на пазара". Икономическата криза, която по-късно получава названието „Голямата рецесия", те определят и като криза на демокрацията (*Nahles & Cruddas*, 2009:11–12). В тези редове може да се намери някаква допирна точка между идеите на Блеър и Шрьодер и възгледите на техните опоненти отляво – между визиите за Третия път и „доброто общество". Тезата за демократизирането на демокрацията се оформя като решение, което леви политици, по-малко или повече леви, възприемат като изход от пазарния диктат, който, ако стане краен, поставя под въпрос и основни граждански права. Разликата е, че освен повече права и възможности за инициатива на гражданите привържениците на „доброто общество" поставят сериозен акцент и върху демокрацията вътре в самите партии. Последното е критика между редовете на политиката на Блеър и Шрьодер, които, извеждайки като приоритет дисциплината в партията особено преди избори, ограничават своите вътрешнопартийни опоненти. В текста на Налес и Крудас присъства и проблемът за медийната среда, но и те не стигат до крайно необходимото ясно дефиниране на факта, че медийният пазар в началото на XXI век създава по естествен път монопол на десницата върху свободата на словото, който се крепи на медийния монопол на едрия капитал. Липсата на ясно назоваване на този проблем продължава да пречи на европейските социалисти вече десетилетие след документа „Налес – Крудас" и две десетилетия след предишния подобен текст „Блеър – Шрьодер".

На базата на формулираната по този начин визия за „доброто общество" те завършват своя документ с възгледите си за „по-добра Европа". Обявяват се

за ревизия на Лисабонската стратегия и дори за „постлисабонска стратегия", която да се опира на концепцията за „социална производителност" и „социален растеж". Като отговор на кризата се предлага на първо време и на първо място координиране на фискалните политики в рамките на Европейския съюз. Следват задължителните идеи за засилване на регулациите на финансовия сектор, за реформиране както на Европейската централна банка, така и на Паричния съюз и на Еврозоната като цяло. Налес и Крудас предлагат също увеличаване на бюджета на ЕС, както и възможност в този бюджет да има дефицити. По този начин кейнсианските идеи за макроикономическо регулиране на практика се развиват и на европейско ниво (*Nahles & Cruddas*, 2009:13).

Двамата автори стигат още по-далеч, като предлагат обща за целия Европейски съюз минимална работна заплата, промяна на данъчните системи с тенденция към засилване на прогресивното подоходно облагане, въвеждане на общ за Съюза корпоративен данък, както и на данък върху финансовите трансакции като източници на приходи за Общността. В тази част на текста отново се споменават задължителните усилия за екологично чиста икономика и за борба за социална справедливост навсякъде по света, която ЕС трябва да подкрепя. На финала на документа „Налес – Крудас" авторите канят всички привърженици на европейското ляво на дебат за развитие на идеята за „доброто общество".

Цели девет години по-късно този дебат не изглежда да се е състоял, но текстът на Налес в съавторство с британския лейбърист отново опонира на документа „Блеър – Шрьодер". Той е паметен най-вече с това, че в най-голяма степен би трябвало да отразява възгледите на новия лидер на ГСДП за по-различна лява политика през XXI век, която се отказва да търси трети път, а търси пътя назад към традиционната политика на германската социалдемокрация и на европейските социалисти. Възможно е някои възгледи на Налес да са се променили през годините, но поне политиката ѝ като социален министър, дори в една голяма коалиция, показва по-скоро, че тя стои на своите позиции и умее да ги отстоява даже и когато е в малцинство.

От тази гледна точка изборът на Налес за партиен лидер на социалдемократите в Германия е знаков и може да се разглежда като послание към по-ляво настроените избиратели. През годините ГСДП загуби много от тях, а гласовете им най-често отиват за по-лявата партия „Левицата" – за чието развитие сериозна заслуга има и Оскар Лафонтен, бивш лидер и бивш кандидат за канцлер на ГСДП. Конфликтът между него и Шрьодер е един от сериозните фактори за ерозията на доверието в ГСДП. Но самата Налес има и стаж като министър също в правителство на „голяма коалиция", който няма как да бъде безспорен въпреки усилията и резултатите в нейния собствен правителствен ресор. От тази гледна точка и на нея не ѝ е много лесно да заеме по-твърди, автентично леви позиции през 2018 г., въпреки че има своите аргументи.

2. Налес – „Божи дар" за ГСДП, ляв коректив на Меркел в коалиционното правителство и инициатор за намаляването на социалните помощи за имигрантите

По-голямата част от живота на Андреа Налес преминава в Германската социалдемократическа партия. Тя става партиен член едва на 18 години, през 1988, когато още е ученичка. Създава партиен клуб в своя роден град. По-късно в продължение на 10 години следва в Бон – политика, философия и германска литература. В този период вече е сътрудник на депутат от Бундестага. През 1995 г. оглавява младежката организация на ГСДП, като остава четири години на този пост, а през 1997 г. влиза в тясното партийно ръководство. През този период Налес печели симпатиите на тогавашния партиен лидер Оскар Лафонтен, който дори я нарича „Божи дар" за партията. След като Лафонтен напуска правителството на Шрьодер и се отказва от всички постове в ГСДП през 1999 г., на следващата година се учредява ново ляво крило в рамките на партията – „Форум Демократична левица 21". Андреа Налес застава начело на новата левица вътре в партията. Това се отразява на кариерата ѝ при лидерството на Шрьодер. Докато през 1998 г. влиза в Бундестага едва на 28 години, четири години по-късно тя вече не е на избираемо място и трябва да изкара мандат извън парламента. Но през целия период след 1997 г. е член на Изпълнителния комитет на ГСДП. Между 1999 и 2009 г. е лидер на партията в района Майен – Кобленц. От 2007 до 2009 г. за първи път е заместник-председател на партията в един период, през който се сменят трима председатели – Курт Бек, Франк-Валтер Щайнмайер и Франц Мюнтеферинг. От 2009 до 2013 г. Налес вече е генерален секретар на партията. Прекъсва участието си в тясното партийно ръководство между 2013 и 2017 г., когато е министър на труда и социалната политика във втората голяма коалиция с християндемократите.

Като министър Налес въвежда минимална работна заплата за цяла Германия. По тази тема социалдемократите успяват да се наложат над десните си партньори в коалицията. Ангела Меркел агитира против минималната работна заплата по време на цялата предизборна кампания, но накрая е принудена да отстъпи. В съответствие с предизборните си ангажименти Налес успява да наложи и закон за ранното пенсиониране, който е обект на остри критики от десни позиции. Според изчисленията тази промяна ще струва над 160 милиарда евро на Германия до 2030 г. и ще затрудни икономиката при все по-застаряващото население на страната. Важно е да се отбележи, че след призива на Ангела Меркел към мигрантите Налес представи план, с който да се ограничи достъпът на мигрантите до социални помощи през първите пет години от пребиваването им в Европейския съюз. По този начин сегашният лидер на социалдемократите успява, бидейки и министър в правителството на Меркел, да прокара разделителна линия точно по темата за мигрантската политика.

Тази ѝ способност да налага лява политика въпреки различните виждания на християндемократите в условията на „голяма коалиция" е вероятно основ-

ната причина Налес да не се притеснява от възможностите на партията си да отстоява своите позиции, когато управлява заедно с Меркел. Но е факт, че тези малки успехи не променят радикално доверието на избирателите в социалдемократите, което продължава да спада и след формирането на третата голяма коалиция през 2017 година. Самата Налес оглавява групата на ГСДП, преговаряща именно по проблемите на социалната политика при изработването на новото коалиционно споразумение.

Според авторитетния вестник „Шпигел" двете дами, които би следвало да ръководят Германия в момента, са в добри отношения още от времето на първия коалиционен кабинет на Меркел, когато Налес е в ръководството на ГСДП при лидер Курт Бек. Според анализаторите на вестника Меркел още тогава се сработва с Налес, като ѝ помага да се отърси от репутацията на „ляв идеолог". Години по-късно, при обсъждането на новата „голяма коалиция" в началото на 2018 г. Налес заявява, че отливът на доверие към ГСДП няма много общо с участието ѝ в управлението заедно с християндемократите, а е резултат от проблемите вътре в партията. Решението на Налес да не става министър в настоящото правителство е една от причините тя да не бъде разглеждана като особено близка на Меркел, което е проблем за Зигмар Габриел – предишен лидер на ГСДП, вицеканцлер и министър в третото правителство на Меркел.

Предимство за Андреа Налес е, че в първите години на управлението на Меркел тя многократно и остро я критикува. Но по-късно, като министър във втората „голяма коалиция", тя успява да се сработи с лидера на християндемократите. Въпреки това според „Шпигел" различията между двете дами са отчетливи по отношение както на мигрантската политика и влиянието ѝ върху пазара на труда, така и на стремежа на Налес за по-активна държавна политика и намеса в икономиката, докато Меркел предпочита повече свобода за бизнеса и за „невидимата ръка на пазара".

3. Трудна първа година като лидер на ГСДП

На конгреса във Висбаден Налес започва своята реч с напомнянето, че е дете на семейство от работническата класа (*Nahles*, 2018:1). Ако споменаването, че е жена и католичка, не е толкова знаково за българската аудитория, то със сигурност – особено челите българската книга „Син на работническата класа" и тези, които имат спомени от преди десетилетия за значението на работническия произход – би трябвало да се впечатлят. Но контекстът, в който Налес говори за своята биография, е малко по-различен. Тя подчертава, че е дете от бедно семейство, от провинцията, но три десетилетия след като е станала партиен член – едва на 18 години, стои пред конгреса на ГСДП като кандидат за лидер. И още тук, освен на своите родители, тя благодари на германската образователна система, която създава равни възможности за всички, и на самата социалдемократическа партия, която позволява на бедното провинциално

момиче, благодарение само на своите качества и усилия, да бъде кандидат за председател на партията.

На тази база Налес прави препратка към основните ценности на партията. Предизборната ѝ реч обръща внимание на всички основни въпроси от програмно значение за партията. Но в нея бъдещият лидер на социалдемократите по-скоро набляга върху това, което обединява партията, а не върху темите, които я разделят. Налес демонстрира стремеж към приемственост и към приемане на наследството, което ще получи като лидер. Това е особено видно от коментарите ѝ за действащата голяма коалиция. Тя заявява амбицията си да променя партията, която управлява, докато продължава това участие в управлението. Важна е и тезата на Налес, че коалиционният договор е изгоден повече за социалдемократите и че прецизното придържане към него ще бъде успешна политика.

Според авторитетния британски вестник „Гардиън" именно категоричната подкрепа на Налес за новата голяма коалиция е една от причините нейната съперничка на конгреса Ланге да получи над 30% от гласовете, въпреки че се разглежда като пълен аутсайдер. В ГСДП съществува сериозна опозиция на решението за новата коалиция с християндемократите. Самата Налес не е последователна по темата преди и след решението за новата коалиция. В същото време в „Гардиън" се набляга на това, че Налес не бива да бъде подценявана, защото е работохолик също като Меркел, а освен това е борбена и пламенна в своите речи.

Но първата ѝ година като лидер съвсем не е лека. ГСДП претърпя две тежки изборни поражения в Бавария и в Хесен. Докато в Хесен все пак партията остава на втора позиция, макар и с малка преднина пред Зелените, в Бавария е едва на пето място с 10% от гласовете. След изборите в Хесен Налес зае остро критична позиция към дейността на правителството, като обвини лично канцлера Меркел, че не се справя. Тя директно постави под въпрос съдбата на „голямата коалиция". Но по-важна е заявката, че през 2019 г. ГСДП ще излезе с нова концепция за реформираната социална държава с поглед към бъдещето до 2025 година. Изборните резултати са тежък удар, но и сериозен повод Налес да поиска подкрепа от партията за голяма промяна в курса на политиката, която ГСДП трябва да следва. Андреа Налес ги използва, за да заяви, че ГСДП оставя в историята документа на Шрьодер „Агенда 2010".

Именно приемането на този документ, за което Шрьодер поставя ултиматум пред партията, е най-големият удар срещу единството на ГСДП преди 15 години. Много от членовете на партията я напускат веднага след като той получава доверие и подкрепа да осъществи реформите, предвидени в документа. Те са свързани с общо намаляване на социалните разходи и ограничаване както на пенсиите, така и на помощите за безработни. Предлаганата от второто правителство на Шрьодер политика в тази посока среща принципната подкрепа на цялата десница, а след загубата на изборите през 2005 г. улеснява съставянето

на първата „голяма коалиция" на Меркел. Лансирайки идеята за отхвърляне на „Агенда 2010", Андреа Налес прави най-радикалната заявка за голяма промяна в политиката на ГСДП от времето на Шрьодер насам.

Дали първата лидерка на социалдемократите е имала още при избора си намерение за такива радикални промени и за възприемане на остър критичен тон по отношение на Ангела Меркел, е трудно да се каже. Обстоятелствата, изборните резултати и медийните коментари, че изборните поражения могат да доведат до загубата на лидерския пост в партията, я принуждават да търси друг път. Във всички случаи поне на този етап самата тя ще опитва да засили лявото говорене и предложенията за по-лява политика в рамките на коалиционния формат. Ако това не донесе сериозна промяна в социологическите изследвания и в резултатите от изборите във федералните провинции за ГСДП, е много вероятно гласовете в партията, които искат излизане от управляващата коалиция, да станат твърде силни. Самата Налес е в силна позиция, защото от съществуването на правителството в този му състав и от коалицията с този договор зависи колко дълго Ангела Меркел ще бъде канцлер. Но не бива да се подценява и обстоятелството, че ХДС е нещо много различно от българска структура като ГЕРБ и че Меркел едва ли ще може да допуска много лява политика на правителството, без да среща сериозна съпротива в собствената си партия.

4. ГСДП трудно ще си възвърне изгубените позиции в Германия

След 2005 г., когато Шрьодер сдава канцлерския пост, ГСДП не е участвала в управлението само през един мандат. Каквито и чудеса от храброст да показва Андреа Налес, с конвенционални козметични или по-радикални промени в досегашната политика партията няма да може да се върне отново на водеща позиция за година или две. Истинската и радикална промяна в политиката на ГСДП освен разтрогване на „голямата коалиция" с дясното изисква подаване на ръка в лява посока към тези, които започват да напускат ГСДП още преди края на ерата „Шрьодер". Става въпрос не само и не толкова за това всички в ГСДП да станат изведнъж много леви, колкото за това да приемат различията си с левицата по същия начин, по който приемат различията си с християндемократите и на следващите избори да излязат заедно, както го правят ХДС и ХСС. Надигането на крайната десница в Германия е повод социалдемократите да си спомнят някои грешки в своята политика през 20-те и 30-те години на миналия век с фатални за Германия последици. Дори да не преоткрият концепцията за народните антифашистки фронтове, важно е да си дадат сметка, че коалицията вляво не може да е по-трудна от тази вдясно. Категоричните заявки на Андреа Налес за разграничаване от последния канцлер социалдемократ могат да бъдат основа за консолидация на левите сили в Германия. Самата Налес още с речта си пред конгреса на партията показа, че има желание да обединява,

а не да подчертава разделителните линии. Дори да не успее да обедини германската левица като партиен лидер на ГСДП, Налес може да получи шанса да го направи като общ ляв кандидат за канцлер на Германия.

Нейните дипломатични умения могат да ѝ помогнат да достигне до канцлерския пост. Ако това се случи, от позицията на лидер на изпълнителната власт в Германия, тя би могла да способства за нова обединителна тенденция в Европейския съюз, който също все повече страда от разделенията между държавите членки.

ЛИТЕРАТУРА

1 Guardian. Germany's Social Democrats elect first female leader. https://www.theguardian.com/world/2018/apr/22/germany-social-democrats-elect-first-female-leader-andrea-nahles (12 ноември 2018)

2 Die Karriere der Andrea Nahles. https://orange.handelsblatt.com/artikel/43462. (12 ноември 2018)

3 *Amann, Melanie,* Veit Medick, Ralf Neukirch, René Pfister and Cornelia Schmergal. The Two Women at the TopInside the Relationship Between Berlin's Uncertain New Allies.http://www.spiegel.de/international/germany/german-political-stability-depends-on-merkel-and-nahles-a-1198289.html

4 *Nahles, A.* 2018. Politik für eine neue Zeit: Solidarisch. Demokratisch. Neugierig. Rede von Andrea Nahles auf dem Bundesparteitag in Wiesbaden am 22. April 2018. https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Bundesparteitag_2018_Wiesbaden/180422-Rede_Andrea_Nahles_BPT_Wiesbaden.pdf (10 ноември 2018)

5 Nahles kritisiert Arbeit in Koalition und droht mit Bruch. https://www.sn.at/politik/weltpolitik/nahles-kritisiert-arbeit-in-koalition-und-droht-mit-bruch-41498776 (19 ноември 2018)

6 Nahles kündigt Abschied von Agenda 2010 an. https://www.welt.de/newsticker/news1/article181860988/Arbeit-Nahles-kuendigt-Abschied-von-Agenda-2010-an.html (20 ноември 2018)

7 *Lachmann, G. Andrea* Nahles will die Wirtschaftsordnung kippen. https://www.welt.de/politik/article3525080/Andrea-Nahles-will-die-Wirtschaftsordnung-kippen.html (21 ноември 2018)

8 Jon Cruddas and Andrea Nahles. 2009. Building the Good Society the Project of the Democratic Left. https://editor2702.files.wordpress.com/2011/06/building_good_society.pdf (21 ноември 2018)

„ТРЪМПОНОМИКАТА”
(Икономическата политика на президента Тръмп)

Нако Стефанов

Нако Стефанов *– професор, д-р на философските науки, д-р по история, японист, изследовател на страните от Източна, Южна и Югоизточна Азия. Специализирал е управление и икономика. Ръководител е на катедра „Езици и култури на Източна Азия”, СУ „Св. Кл. Охридски”. Автор е на над 80 монографии, учебници и книги: „Иновационно развитие на страните от Източна Азия – Япония, Корея и Китай” (2011), „Държавно-политическо устройство на Япония” (2014), Енциклопедия „Нипоника" (2015), както и в съавторство с Е. Кандиларов на „Япония – икономика, технология, иновация и управление” (2012) и с А. Колева на „Социално-икономическо развитие на Китай – от древността до наши дни” (2015) и други.*

(Продължение от бр. 9–10/2018)

4. За силите и ресурсите, които стоят зад „тръмпономиката”

Идването на власт на Доналд Тръмп бе до голяма степен резултат на реалния упадък, предизвикан от неолибералния модел и от формирания на неговата база глобализъм. Неолиберално-глобалистичното ерозиране на американския капитализъм предизвика сложни и вътрешно противоречиви процеси в общественото съзнание не само на американския социум като цяло. То доведе и до неоднозначно разцепление сред бизнес елита и истаблишмънта, т.е. институциите на САЩ. Американската нация се раздели, като „градусите” на това разделение непрекъснато се покачват. Едно ясно доказателство за „цепнатините”, нашарили Щатите, има в сравнението между обществената поддръжка на другите президенти от втората половина на XX век насам и на Доналд Тръмп.

Както се вижда от данните в следващата таблица, още в самото начало на своето президентстване Доналд Тръмп има ниско равнище на обществено доверие, което е на самата граница на баланса между „за” и „против”. На политическо равнище срещу него е не само Демократическата партия, но даже и част от републиканците, които не възприемат Тръмп за „свой”. Негови противници са „неоконите/неоконсерваторите-глобалисти” и стоящата зад тях част от финансови кръгове от най-едър калибър.

Обществена поддръжка на президентите на САЩ в момента на тяхното встъпване в длъжност в %

Година	Период на проучване	Президент	Степен на доверие	Степен на недоверие	Без мнение
1953	1–5 февруари	Д. Айзенхауер	68	7	25
1961	10–15 февруари	Дж. Кенеди	72	6	22
1969	23–28 януари	Р. Никсън	59	5	36
1977	4–7 февруари	Дж. Картър	66	8	26
1981	30 януари – 2 февруари	Р. Рейгън	51	13	36
1989	24–26 януари	Дж. Буш-старши	51	6	43
1993	24–26 януари	Б. Клинтън	58	20	22
2001	1–4 февруари	Дж. Буш-младши	57	25	18
2009	21–23 януари	Б. Обама	68	12	21
2017	20–22 януари	Д. Тръмп	45	45	10

Цит. по: The American Presidency Project. Initial Presidential Job Approval Ratings. Eisenhower – Trump. – presidency.ucsb.edu/data/initial_approval.php

Това не е никак маловажно – не го признава и т.нар. дълбока държава *(Deep State)*. Терминът „дълбока държава", или „държава в държавата", отразява наличието на „невидим държавен апарат", т.е. на координиращи своите позиции и действия група държавни бюрократи. Те се ползват от подкрепата на определени бизнес кръгове, които влияят на държавната политика в посока различна от обявената от легитимно избраната ръководна власт.

През 2014 г. бившият помощник в Републиканския конгрес Майк Лофгрън *(Mike Lofgren)* определя „дълбоката държава" като „хибридно сливане на държавни чиновници и представители на висшето равнище на финансистите и индустриалците. Те управляват САЩ, без да питат за това избирателите като нарушават същината на политическия процес" *(Bob Jessop. The State: Past, Present, Future. John Wiley & Sons. December 2015 ISBN: 978-0-745-63305-3, p. 224)*. Тук следва да се припомни, че още през 50-те години на XX век социологът професор от Колумбийския университет Чарлз Райт Милс *(Charles Wright Mills)* в известния си труд „Властващият елит" *(The Power Elite)* пише, че към средата на XX век властта в Щатите се съсредоточава в три основни центъра: военнопромишления комплекс, Уолстрийт и Пентагона.

Така или иначе, от момента на заявлението на Тръмп, че ще участва в кандидатпрезидентската кампания, до ден-днешен отрицанието, с което е съпроводена неговата фигура, стига до крайно озлобление, каквото не е наблюдавано в САЩ по отношение на никого от досегашните президенти. Водещи средства за масова информация, значителна част от културния свят на Щатите буквално се подиграват с него. Робърт де Ниро в речта си при връчването на наградите „Тони" на 11.VI. 2018 г. изрича „Майната ти, Тръмп!" *(F*ck You, Donald*

Trump!), което е посрещнато с овации. (Вж. Robert De Niro – „*Fuck Trump*" *at Tony awards [Uncensored]* в https://www.youtube.com/watch?v=eEqze64b-m0)

В крайна сметка означава ли това, че Доналд Тръмп е самотен милиардер, ексцентрик? Че е решил да бъде президент, осъществяващ някакви свои налудничави планове за борба с досегашната система, която, добра или лоша, продължава да държи страната на водещи позиции?

Още тук трябва да кажем, че такова разбиране, което се подава услужливо от глобалните средства за масова информация, а най-вече от американските информационни гиганти, е доста далече от истината.

Нека да видим какви сили и ресурси, т.е. кой стои ако не зад Доналд Тръмп, то поне редом с него. Въпреки че много неща остават неизвестни и скрити, все пак може да се говори за някои ключови „съюзници" на 45-ия президент. Първите, които трябва да споменем, несъмнено са братята Чарлз и Дейвид Кох *(Charles Koch* и *David Koch)*, които са собственици и ръководители на втората по големина след Каргил *(Cargill, Incorporated)* частна компания в света – Кох Индъстрис *(Koch Industries).* Тя представлява мултинационална мултиотраслова корпорация конгломерат, в която работят 120 000 човека в 60 страни, като половината от тях работят в САЩ. Всеки от двамата братя държи по 42% от собствеността на компанията. Семейство Маршал притежават останалите 16%. Компанията и нейните дъщерни дружества участват в производството, рафинирането и дистрибуцията на нефт, химикали, енергия, влакна, междинни продукти и полимери, минерали, торове, целулоза и хартия, химическо технологично оборудване, занимават се с фермерство, финанси, търговия със стоки и инвестиции. Продажбите за 2017 г. са на стойност над 115 милиарда щатски долара (цит. по „*Koch Industries: What We Do*". *Koch Industries. Archived from the original on March 14, 2018*; и „*Koch Industries: Companies Overview*". *Koch Industries. Archived from the original on July 27, 2017).*

Компанията използва свободата си от натиска на публичните пазари на акции, за да осъществява реална дългосрочна стратегия. Предвид възможността тя да се регистрира като публично дружество Чарлз Кох заявява, че това може да стане само „през трупа му"(вж. *The Economist.* „*Dissecting the Kochtopus*". *June 7, 2014. Archived from the original on February 24, 2018*).

В списъка на милиардерите на сп. „Форбс" *(Forbes)* за 2018 г. Чарлз Кох и Дейвид Кох, всеки с по 60 милиарда долара, са на 8-мо място в света по размерите на своето богатство. Като се има предвид, че списъкът се възглавява от Джеф Безос *(Jeff Bezos)* от Амазон (*Amazon.com, Inc.* – електронна търговия по Интернет) с лично богатство от 112 милиарда (16% от активите на Амазон), двамата братя заедно са по-богати от него. Някои коментатори отбелязват, че фактически върви противопоставяне между „виртуалната" и „реалната икономика" на САЩ. (вж. в https://www. forbes.com/ billionaires/#2106810a251c). Във връзка с това ще отбележим, че президентът Доналд Тръмп със своите 3.1 милиарда долара лично богатство е едва на 766 място в списъка на „Форбс" за 2018 година.

Ролята, която играят братята Кох в поддръжката на Д. Тръмп, се вижда от назначенията на 45-ия президент. През април 2018 г. за 70-и секретар на Държавния департамент на САЩ (т.е. външен министър на страната) е избран Майк Помпео *(Mike Pompeo),* който преди това е шестият директор на ЦРУ. В родния си град Уичита *(Wichita),* Канзас, където е седалището на *Koch Industries*, той е бил председател на борда на попечителите на Канзаския институт по политика – мозъчния тръст на братята Кох. Редица изследователи отбелязват, че именно с помощта на парите на братята Помпео е избран в Камарата на представителите (т.е. Конгреса) през 2010 г. Началник-щаб на предизборната кампания на Помпео е бившият адвокат на *Koch Industries*. При което основната подкрепа идва от организацията „Американци за просперитет" *(Americans for Prosperity – AFP)*, създадена от братята Кох през 2004 г. АФП означава свобода на предприемачеството, намаляване на данъците и на държавните разходи. Тя е тясно свързана с т.нар. движение „Чаено парти" (*Tea Party movement* – крайно консервативно-либертарианско движение, възникнало през 2009 г. като протест на „бели хора, гневни на Обама"). Наименованието му отразява важно историческо събитие – т.нар. Бостънско чаепитие през 1773 г., дало повод на войната за независимост. Видни републиканци се проявяват като активисти на движението, например Сара Пейлин *(Sarah Palin)* – бивш губернатор на Аляска, кандидат за вицепрезидент от Републиканската партия през 2008 г. в екип с кандидата за президент сенатор Джон Маккейн (*John McCain*).

Самата организация „Американци за просперитет" първоначално носи името „Граждани за стабилна икономика" *(Citizens for a Sound Economy).* Тя е едно от водещите консервативни (в смисъла на класическия консерватизъм) движения в САЩ. Има над 2,3 милиона души в своите редици. Освен от братята Кох е финансирана и от такива американски индустриални гиганти като *Exxon Mobil, Phillip Morris, General Electric* и други.

Естествено геоикономическите и икономическите процеси, и в частност протекционистичната митническа политика на администрацията на Тръмп, водят до дистанциране от и даже до противопоставяне срещу провеждания от тази администрация курс от страна на братята Кох. Интересен е случаят с производителя на мотоциклети – фирмата „Харли Дейвидсън" *(Harley Davidson),* която е производител на знаково изделие на американската промишленост. Увеличаването на вносното мито върху тези мотоциклети в Европа заплашва компанията със загуби в размер от 80 до 100 милиона долара годишно. Това я принуждава да вземе решение за прехвърляне на част от производството в чужбина, което води до съкращения на работни места в американските заводи в Уисконсин (вж. в https://www.mediapool.bg/zaradi-mitata-harli-deividsan-smyata-da-iznese-ot-sasht-chast-ot-proizvodstvoto-si-news 280726.Html).

По този повод Тръмп коментира, че сега, когато се внасят в САЩ, мотоциклетите на „Харли Дейвидсън" ще бъдат обект на високи мита (вж. в https: //www.dnevnik.bg/sviat/2018/06/26/3206967_trump_obvini_harli-deividsun_che_ si _ tursi_

opravdanie/). Като използват случая с „Харли Дейвидсън", братята Кох открито се обявяват срещу митническата политика на екипа на 45-ия президент. Те заявяват, че започват многомилионна пропагандна кампания срещу нея. Също така братята оказват подкрепа на сенатора демократ Хейди Хейткамп *(Heidi Heitkamp)* от щата Северна Дакота срещу неговия съперник републиканеца Кевин Креймер *(Kevin Cramer),* който е привърженик на митническата политика на Тръмп.

В обобщение ще отбележим, че трудно може да се каже каква е дълбочината на „пукнатината" между братята и Тръмп. Но ако той загуби значителната финансова поддръжка на Кох, проведените междинни избори през ноември 2018 г. могат да се превърнат за него в значителен провал. И такава ситуация става още по-вероятна на фона на „зреещ бунт" в редиците на Републиканската партия. Израз на този „зреещ бунт" става изказването на бившия говорител на Палатата на представителите (Конгреса) на САЩ Джон Бейнър *(John Andrew Boehner*) на годишното събиране на републиканците в Мичиган. Там той казва: „Вече няма Републиканска партия. Има партия на Тръмп. Републиканската партия дреме там някъде. Групата на Тръмп завладява базата ѝ, гони мигрантите, призовава за изграждане на митнически бариери и за огромни военни разходи. Това няма нищо общо с традиционните ценности на републиканците – свобода на търговията, балансиран бюджет и изграждане на глобални съюзи" (вж. в https://www.politico.com/story/2018/05/31/john-boehner-republican-trump-party-615357).

Що се отнася до финансовия свят, трябва да кажем, че неслучайно за министър на финансите *(77-th United States Secretary of the Treasury)* е назначен човекът на банката *Goldman Sachs* Стивън Търнър Мнучин *(Steven Terner Mnuchin)*. Тази банка е известна с това, че е много важен инвеститор в реалната икономика на САЩ. Като финансов министър *Steven Mnuchin* е един от най-прочутите защитници на данъчната реформа и на намаляването на корпоративните данъци. 77-мият финансов министър на Щатите заявява, че вярва на търговските сделки с отделните страни повече, отколкото на сделките на регионална основа. В интервю, запитан дали е за запазване на работни места в САЩ, вместо да бъдат трансферирани в Мексико, той споделя: „Президентът [...] има намерение да осъществи открита комуникация с бизнес лидерите (вж. *„CNBC Transcript: Steven Mnuchin and Wilbur Ross Speak with CNBC's „Squawk Box" Today". CNBC. November 30, 2016. Archived from the original on March 28, 2017*. Последно влизане 28 март 2017 г.).

Като се съди по политиката на президента Тръмп, следва да се предположи, че съществува и друга мощна сила, която подкрепя администрацията му. Става дума за армията и за военнопромишления комплекс (ВПК). Несъмнено военните, а пък и представителите на ВПК, които зависят в значителна степен от държавните поръчки, не могат да изразяват открито симпатии и предпочитания. Което затруднява разбирането за взаимоотношенията им с президента.

Тук трябва да си спомним знаменитото прощално обръщение по телевизията на президента Дуайт Айзенхауер *(Dwight Eisenhower)* при напускане

на президентския пост на 17 януари 1961 г. Той предупреждава нацията за възможността „военнопромишленият комплекс" да получи „необосновано влияние" в „правителствените кръгове". Така терминът „военнопромишлен комплекс" (*military-industrial complex*) е въведен в политическия речник на страната. Очевидно това предупреждение до ден-днешен кара военните и ВПК да имат сдържано отношение към президентската администрация (вж. *Military-Industrial Complex Speech, Dwight D. Eisenhower, 1961* в http://avalon.law.yale.edu/20th_century/eisenhower001.asp).

За да разберем истинските взаимоотношения, ще прибегнем до свидетелствата, които се дават от различни кръгове на американското общество чрез средствата за масова информация. Да погледнем какво пишат в материал в списанието „Американски консерватор" (*The American Conservative – TAC*), публикуван от Американския институт за идеи, който е непартийна организация с нестопанска цел, базирана във Вашингтон. Институтът е обявил, че съществува, за да „насърчава консерватизъм, който се противопоставя на неконтролираната власт в правителството и бизнеса; насърчава разцвета на семействата и общностите чрез динамични пазари и свободни хора; и прегръща реализма и сдържаността във външните работи въз основа на жизненоважните национални интереси на Америка (вж. в *About Us. The American Conservative. 2017–02–28*).

В статия в това списание под заглавие „Забравете Тръмп: Военнопромишленият комплекс продължава шоуто с Русия" авторът Брюс Фей *(Bruce Fei),* бивш генерален съветник на Федералната комисия по комуникациите при президента Рейгън, заявява: „Президентът Доналд Тръмп засилва, а не отслабва американската военна и икономическа опозиция срещу руския президент Владимир Путин. Този факт, който обикновено не се отчита, е от изключително значение. Независимо от това как Тръмп се отнася към НАТО или към Владимир Путин, струващият милиарди долари военнопромишлен и контратерористичен комплекс *(military-industrial-counterterrorism complex – MICC)* управлява американско-руските отношения, както е било в продължение на седем десетилетия. А кошмарът на *MICC* не е да загуби приятел, а да загуби враг" (вж. в https://www.theamericanconservative.com/articles/forget-trump-the-military-industrial-complex-is-still-in-charge-of-relations-with-russia/).

По-нататък авторът привежда доказателства за това свое твърдение, които ние ще цитираме:

„Президентът Барак Обама, противопоставяйки се на руските проекти, отказа да предостави военна помощ на Украйна. Тръмп разреши прехвърлянето на отбранителни военни оръжия.

Обама ограничи военната мисия на САЩ в Сирия до победа над „Ислямска държава". Тръмп разшири мисията до неограничено оставане в Сирия, за да повлияе на резултата от продължителната гражданска война в тази страна.

Тръмп планира усъвършенстване на нашия ядрен арсенал с 1.2 трилиона долара, включително тактически оръжия с неголяма мощ, насочени главно

срещу Русия. Последният му документ за националната стратегия за сигурност потвърждава, че Съединените щати ще отговорят на нарастващата политическа, икономическа и военна конкуренция, с която се сблъскваме по света. Китай и Русия предизвикват американската власт, влияние и интереси, опитвайки се да разрушат американската сигурност и просперитет. Те са решени да направят икономиките по-малко свободни и по-малко справедливи, да увеличат военните си сили и да контролират информация и данни, за да потискат обществата си и да разширят влиянието си.

Тръмп подкрепи наброяващите 30 000 души сили за бързо реагиране на НАТО в случай на руска атака. Той призова членовете на НАТО да увеличат военните си разходи срещу Русия от 2% или по-малко от БВП до 4%.

Тръмп заяви, че ще третира всяко нападение срещу който и да е член на НАТО като атака срещу Съединените щати и ще реагира с военна сила, без да обявява конституционно изисквана война. Той не е изтеглил нито един от повечето от 50 000 войници, дислоцирани в страните от НАТО...

Тръмп запази икономическите санкции срещу Русия след присъединяването на Крим и военните посегателства в Източна Украйна. Той подписа Закона за борба срещу противниците на Америка чрез санкции *(Countering America's Adversaries Through Sanctions Act)*, който руският премиер окачествти като „пълна търговска война"...

Тръмп подкрепи влизането на Черна гора в НАТО, въпреки явното несъответствие с националната сигурност на САЩ...

Тръмп е само фонов шум. Дълготрайното „либрето" за национална сигурност се композира от военнопромишления и контратерористичен комплекс (*MICC*) със съгласието на американския народ..."(вж. пак там).

В друг материал – „Стои ли военнопромишленият комплекс зад натиска за импийчмънт на Тръмп? (*Is the Military-Industrial Complex Behind the Push to Impeach Trump?),* публикуван на сайта *„American Liberty Report",* се подчертава: „Особено в епохата на президента Доналд Тръмп военните и техните доставчици станаха по-силни и влиятелни от всякога, а броят на военните и бившите военнослужещи, които работят в администрацията, е само дребно свидетелство за този факт" (вж. в http://www.americanlibertyreport.com/articles/is-the-military-industrial-complex-behind-the-push-to-impeach-trump/).

Тук само ще добавим, че самият сайт се позиционира като сайт, който се „стреми да просвещава и обучава хората за ползите от традиционните консервативни ценности. Вярваме в ограничението на правителствата и правото на американците да са свободни и на поверителност в личния живот (*Americans rights to freedom and privacy*)" (вж. в https://www.americanlibertyreport.com/about-us/).

По-нататък в материала пише, че „може би усещането, че военната „дълбока държава" е твърде силна организация, за да ѝ се противопостави, когато все още е кандидат за президент, накара Тръмп да обещае, че иска да „укрепи" и да „изгради" въоръжените сили по начин, както никой друг президент не

е направил от Роналд Рейгън насам. В съзнанието на Тръмп това може би е било начин „дълбоката държава" да „позволи" избирането му за президент. И за да изпълни обещаното, Тръмп (възпитаник на военно училище) реши, че ще напълни кабинета си с военни и бивши военни, както никой друг президент досега.

Но почти веднага се появи ясен отговор от глобалистите и демократите, които са части на „дълбоката държава". Първият съветник на Тръмп, армейски генерал-лейтенант Майкъл Флин, беше принуден да подаде оставка поради предполагаеми неподходящи връзки с традиционния враг на военнопромишления комплекс – Русия. Вероятно не е случайно, че един от най-силните гласове, които настояват за необходимост от интензивни изслушвания по въпроса за руската връзка, е на сенаторът Джон Маккейн, един от най-влиятелните критици на президента Тръмп...

Въпреки че в продължение на повече от 10 години САЩ преследват „Ал Кайда" (което се чува повече по новините, отколкото се вижда) и нейния съюзник талибаните (които все още съществуват в Афганистан), Пентагонът осъзна, че Америка вероятно няма да може да оправдава безкрайно дълго разхода на парите на данъкоплатците за враг, който е невидим, в сравнение с този, който е много реален и много по-голям (Русия). Следователно изглежда, че има силно желание да се върне на Русия статута, който е имала по време на Студената война. И когато президентът Тръмп говори топло за Русия или с възхищение за руския лидер Путин, това може само да накара да заври кръвта на изпълнителните директори в отбранителните компании, които населяват военнопромишлената „дълбока държава". Това със сигурност стимулира дискусиите за импийчмънта на Тръмп..." (вж. в http://www.americanlibertyreport.com/articles/is-the-military-industrial-complex-behind-the-push-to-impeach-trump/).

За да завършим с въпроса за отношенията между ВПК и военните, от една страна, и администрацията на Тръмп, от друга, ще се запознаем и с мнението на ляволиберална медия като „Нацията" *(The Nation)* – най-старото седмично списание в САЩ. В изборите за 45-и президент списанието подкрепя сенатора от Върмонт Бърни Сандърс. В мотивите си редакторите на „*The Nation*" заявяват, че „Бърни Сандърс и неговите привърженици наклоняват историята към справедливостта. Това е бунт, възможност и мечта, която гордо подкрепяме." („*Bernie Sanders for President*". *The Nation.* 14.I.2016. ISSN 0027–8378).

В статията в това списание, озаглавена „Доналд Тръмп хвърля всичко за военнопромишления комплекс" *(Donald Trump Goes All In for the Military-Industrial Complex),* авторът *John Nichols* отбелязва: „На планета, където американците съставляват 4,34% от населението, американските военни разходи представляват 37% от общото количество. И Тръмп с помощта на Мълвейни (*Mick Mulvaney* – директор на Административно-бюджетното управление) е решен да вдигне този процент нагоре" (вж. в https://www.thenation.com/article/donald-trump-goes-all-in-for-the-military-industrial-complex/).

Във връзка с това в статията се припомнят думите на президента Айзенхауър в споменатото вече обръщение към нацията: „Всяка произведена пушка, всеки военен кораб, който се пуска в ход, всяка изстреляна ракета означава в крайна сметка кражба от онези, които гладуват и не се хранят, онези, които са на студено и нямат дрехи"(вж. пак там).

За да завършим с ресурсите и силите, които стоят зад или редом с Тръмп, не трябва да пропускаме такъв на пръв поглед екзотичен, но в никакъв случай немаловажен фактор. Става дума за връзката на Тръмп с изключително влиятелното юдейско религиозно движение Хабад, или Хабад–Любавич *(Habad, Chabad-Lubavitch).* Разпространено е основно в САЩ, Израел и в страните от бившия Съветски съюз – Русия, Украйна, Беларус и други. За силата на това движение, създадено още през 1772 г., ще споменем, че по данни на сайта *Chabad*. org през 2013 г. в кампанията на Хабад–Любавич за празнуване на еврейския празник Ханука са се включили 8 000 000 евреи в 81 страни (вж. в https://www. chabad.Org/holidays/chanukah/article_cdo/aid/2406550/jewish/ Chabad-Lubavitchs -GlobalChanukah Campaign.htm).

Конкретната връзка на Тръмп с най-могъщото религиозно хасидско движение Хабад е чрез неговия зет Джаред Кушнер (*Jared Corey Kushner*) – старши съветник на 45-ия президент на САЩ, за когото се твърди, че е бил мениджър на предизборната кампания на Тръмп още от 2015 г. и негово основно доверено лице. Смята се, че именно Кушнер съветва Доналд Тръмп да прибегне до социалните мрежи в борбата си за президентското място. Докато Хилари Клинтън остава вярна на традиционните средства за масова информация. Роденият през 1981 г. Кушнер е син на мултимилионера Чарлз Кушнер. Той се явява един от лидерите на еврейската община в „Голямата ябълка", както наричат Ню Йорк, града с най-голямо еврейско население в света. Подобно на баща си Джаред Кушнер е предприемач в областта на недвижимата собственост, както и собственик на седмичния вестник *The New York Observer.*

Но безспорно най-силната връзка с Хабад е по линия на дъщерята на Доналд Тръмп – Иванка Тръмп, неговата най-голяма любимка. Преди брака си с Джаред Кушнер през 2009 г. тя минава през процедурата „гиюр" при един от най-ортодоксалните равини на САЩ и става еврейка с името Яел. Иванка-Яел не заема никаква официална позиция в Белия дом, но едва ли някой се съмнява в ролята, която двойката Джаред – Иванка-Яел играе в президентските дела.

Смята се, че именно по линия на Хабад може да се търси и „руската връзка" на Тръмп, тъй като финансистът на Хабад, кралят на диамантите Лев Леваев, има лично познанство с В. В. Путин. Леваев сега живее в САЩ, но по произход е от Русия и често посещава Москва.

„Руска връзка" има и при Джаред Кушнер, чиято баба е от Новогрудок в бившия СССР, днес в Украйна. Сестрата на баба му е убита от хитлеристите заедно с още над 5000 евреи при нацистка акция по „прочистване". Баба му става партизанка в еврейския партизански отряд на братя Белски. Следва да се

отбележи признанието на Джаред Кушнер, че той и неговият тъст никога не са скривали своите симпатии към Израел. Обвиненията, излезли в американската преса, че Доналд Тръмп е антисемит, нямат нищо общо с истината, казва той.

Ще завършим с това, че в хабадската еврейска община на Ню Йорк традиционният тост „лехаим" по случай победата на Тръмп в кампанията за президент се отбелязва със специалната водка на Тръмп, която е „кашерна" (това е храна или напитка, която съответства на строгите закони на „Кашрут" – позволение за нещо от позицията на законите, съдържащи се в Тората, Талмуда и т.н.). (По тези въпроси е използван материалът „Хабад в Белом доме. Самыми влиятельными людьми в Белом доме станут хабадники: дочь и зять Трампа" в http://antisionizm.info/HABAD-v-Belom-Dome.-Samimi-vliyatelnimi-lyudmi-v-Belom-Dome-stanut-habadniki-doch-i-zyat-Trampa-1580.html.)

Вместо заключение – опит за оценка на „тръмпономиката" и прогнози за нейното бъдеще

Прегледът на различните, макар и не всички, сложни и в значителна степен вътрешно противоречиви части на пъзела, който наричаме „тръмпономика", ни дава възможност да направим редица обобщения и изводи.

Първото, което може да се каже, е нашето убеждение, че в никакъв случай провежданият от Доналд Тръмп икономически курс, т.е. „тръмпономиката", не бива да се разглежда като действия на едва ли не единак-безумец или най-малкото ексцентрик. Безумец, който със своята протекционистична политика и търговски войни е готов да разруши създадената система на международна търговия, като по този начин вкара света в нова глобална криза.

Може да се предполага, че съществува определена стратегия, разработена „на тъмно" от интелектуален щаб, на който Тръмп е по-скоро говорител, отколкото концептуалист. Но говорител, добре изпълняващ своята роля. Зад тази политика стоят мощни кръгове на реалната икономика и част от финансовия свят на страната, занимаващи се с инвестиции именно в реалния сектор. Това са кръгове, които добре осъзнават, че с политиката на „глобализъм" „неолибералите/неоконсерватори" водят САЩ до деградация – деиндустриализация, „ръждиви пояси", деквалификация, загуба на научно-техническото лидерство, нарастващ дълг, срутване на долара като основна резервна валута, намаляваща средна класа, масова дебилизация на населението и превръщане на Щатите в тривиална регионална държава.

В името на „Да направи Америка велика отново", т.е. САЩ да останат единствена глобална свръхдържава, администрацията на 45-ия президент, подкрепена от споменатите мощни кръгове на реалната икономика, действа в няколко посоки:

• Противопоставя се на финансистите-глобалисти, на свързаните с тях представители на „виртуалната икономика", както и на „дълбоката държава", а също така и на поддържаните от тях политически групи, които са склонни да продължат да вървят по досегашния път на неолиберализма.

• Съдейства за връщане на реалното производство в САЩ, което, опирайки се на повече от 300-милионния потребителски пазар на страната, постепенно ще възпре процеса на деградация.

• Нанася удар върху всички възможни конкуренти и сили, започвайки от РФ, КНР, Иран, ЕС и т.н., способни в някаква степен да се противопоставят или най-малкото да не се съгласят с пълно подчинение на интересите на САЩ. Ударът може да стигне дори до равнище на „глобална криза" и „глобален хаос", при който капитали от целия свят да търсят „тихо пристанище", в каквото да се превърнат Щатите.

Всичко това е подчинено на една главна цел – САЩ да станат пионери, дори и единствени овладели „Четвъртата индустриална революция" като ключов инструмент, гарантиращ им да останат глобална свръхдържава. В това отношение огромна роля играе и ще играе ВПК на страната като най-високотехнологичен отрасъл, запазил в най-голяма степен производствената си база в Щатите.

В заключение ще се опитаме да направим прогноза за бъдещето на „тръмпономиката". Възможни са три основни сценария с многобройни варианти. *Първият* основен вариант е администрацията на Тръмп и стоящите зад нея сили да наложат своя дневен ред в страната, включително със свой модел на глобализация. *Вторият* е точно обратният – Тръмп се проваля и отново се налага в един или друг обновен вариант неолибералният модел. *Третият* е нещо средно, при което ще има компромис както от едната, така и от другата страна, като в крайна сметка ще се получи някаква хибридна ситуация. Във връзка с това ще припомним случая Обама. Предизборната програма на Обама се основаваше на три стълба: борба срещу „тлъстите котараци" (банкстерите), подпомагане на бедните и на хората в неравностойно положение, за което той бе наречен първият американски президент социалист, и защита на националните малцинства. След като той беше 8 години начело на властта, американската банкова система като никога дотогава бе „дерегулирана". Несъмнено бяха приети програми като „Обамакеър", но пропастта между бедни и богати нарасна до нов исторически максимум.

Вероятността да се осъществят първият и вторият сценарий оценяваме с шанс 25% за всеки от тях, докато за третия шансовете са 50%. Но постигането на компромисно положение, каквото предполага сценарий 3, изисква създаването на някаква все пак обща база на разбирателството. В случая нашето мнение е, че такава обща база, която да играе ролята на „лепило", запълващо пукнатината, разцепила американския елит и общество, ще бъде *русофобството*. Доколко верни са нашите прогнози, ще покаже животът и то много скоро. През ноември 2018 г. се проведоха междинните избори в САЩ...

ЧЕТИРИ ФРАГМЕНТА ЗА СЪВРЕМЕННОТО БЪЛГАРСКО ОБРАЗОВАНИЕ

Ваня Добрева

Ваня Добрева *– професор, доктор на филологическите науки. Преподава в ЮЗУ „Неофит Рилски", Благоевград, и в Университета по библиотекознание и информационни технологии. Научните ѝ интереси са в областта на българската възрожденска драматургия. Автор е на монографиите: „Технология на историческата драма (Войников – Друмев – Вазов)" (1997); „Българската възрожденска комедия. Типология и архитектоника" (2011); „Прочити и наследства (Из възрожденската книжнина)" (под печат), както и на научни студии и статии по въпроси на балканската култура и на възрожденската драматургия и литература.*

(Продължение от бр. 9–10/2018)

III.
За Закона за предучилищното и училищното образование...

Историята на българското образование – от Възраждането и през целия XX век – е органично свързана с утвърждаването на неговия демократичен и обществен характер, с гарантирането на равен достъп на децата до образование, с възможностите, които училището предоставя на всяко българско дете да получи знания и да придобие умения независимо от имущественото състояние на родителите. С една дума – българското образование е във фундамента на националното самоосъзнаване, чрез него се формира усещане за род и семейство, за общество и държава.

През есента на 2015 г. Народното събрание прие нов закон за средното образование под наименованието „Закон за предучилищното и училищното образование". Неговото действие започна на 15 септември 2016 г. Законът съдържа 350 нормативни текста, голяма част от тях са безспорни като положения. Законът обаче бе приет набързо, за по-малко от година, независимо от сериозните бележки по неговата философия и от конкретните предложения.

Кое е основанието този закон да бъде отричан както тогава, така и сега – няколко години след неговото приемане – като неотговарящ на съвременните условия у нас и опасен за България и за бъдещите

поколения? Това е неолибералната концепция за образованието – държавата да се оттегли от тази жизненоважна за духовното здраве на нацията област.

Показателно е, че този законодателен акт, отнасящ се до стратегически определящ за националната ни сигурност проблем – бъдещето на поколенията, беше внесен и приет от една група депутати ей така, на бегом. Във всяка демократична държава такъв закон не се разглежда без водещата роля и националната отговорност на изпълнителната власт, без анализ на реалната ситуация, без дискусии по предлаганите реформи, без яснота за ефектите от неговото прилагане в дългосрочен план. Мислех си, че двадесет и девет години преход са достатъчни, за да разберем вредата от пълното зачеркване на държавата като управляващ и регулативен фактор в обществените отношения, от провеждането на някаква криворазбрана децентрализация. Наивно вярвах, че в медиите ще се проведат разгорещени дискусии, че обществото ни ще реагира много бурно на нововъведения, свързани с образованието на децата.

А те са много. Ще маркирам някои от тези аргументи. На първо място, според Закона образованието вече се управлява чрез 19 стандарта, което всъщност е съдържанието на реформата и модернизацията. Тези стандарти в голямата си част вече действат, но не е известно кой конкретно участва в тяхното създаване. Защото разработването, одобряването и приемането на стандартите е предоставено на политически орган, какъвто е министърът. Не съществува никаква пречка всеки пореден министър да променя стандартите, да внася в тях коригиращи, съобразени с партийно-политически ангажименти.

В същото време МОН показа завидна бързина за нововъведения, с които се уреждат конкретни управленски въпроси. Така един от първите документи, които бяха публикувани на електронната страница на МОН по времето на министър Кунева, бе за механизма на структуриране на новата форма на управление в детските градини и училища – обществените съвети. И до този момент, две години след като действат тези обществени съвети, за мен например отново е актуален въпросът – защо е необходима тази конструкция в управлението на училището? Не знаем какви хора влязоха в отделните съвети – доколко са ангажирани със системата, дали не са случайни, в редица случаи политически предани на областния управител фигури?

Друг въпрос. Вече две години учениците от началното училище се обучават по новия Закон и по новите стандарти, като знанията и уменията им се проверяват без количествената оценка и всеки ученик преминава безпроблемно в по-горен клас. Тоест този, който не е учил, не е усвоил материала по четене и смятане например, има същите възможности, които притежава този, който е учил старателно и може да чете и да смята.

Без дискусия премина и една промяна, която, поне според мен, има възлово значение за поколенията. Учениците вече не изучават предмет *история*, а изучават предмет *история и цивилизации*. Програмите вече са публикувани

на сайта на МОН и прочитът им дава възможност да се направят някои обобщения. Например какво няма да знаят учениците.

Завършвайки основното си образование (7-и клас), учениците почти нищо няма да знаят за славянската ни същност и за православните ни ценности. Ще им бъде накратко съобщено за делото на Кирил и Методий, както и за покръстването на българския народ от княз Борис I. Така, независимо че учат „цивилизации", за тях понятието „цивилизационен избор" ще остане абсолютно неясно, тъй като историческият факт, че този избор на българите е направен още през IX век (приемането на православието и развитието на старобългарската книжнина като образец за славянските култури), е съзнателно потопен в големите сюжети на Средновековието. За сметка на този определящ за културната ни памет факт учениците в големи подробности ще учат за исляма.

Също така учениците, завършили основното си образование, няма да познават епохата на Българското възраждане, както и не ще научат за Руско-турската освободителна война. Няма да разберат за Крали Марко и неговите подвизи, нито ще знаят за Балканджи Йово и Хубава Яна. В програмата на българското училище преди две години по предложение на министър Кунева бе включено гражданско образование за сметка на патриотичното образование, на възпитанието в родолюбие. Какво да очакваме от бъдещите поколения? Да се превърнат в емигранти, без родина и отечество? Или в екстремисти, които винят другите заради ограбената си национална духовност? Достойните общества в суверенните държави не допускат такива своеволия с националното самосъзнание на поколенията. В колониалните държави, в териториите с охранителни и обслужващи функции – това най-вероятно е практика.

Логичен е въпросът: накъде се е запътило българското образование след прилагането на този закон? Отговорът е еднозначен – към пропастта! На първо място, ще продължи, и то стимулирано от управляващите, закриването на училища (т.нар. оптимизация на училищната мрежа), това ще ускори регионалните диспропорции. Заедно с това ще продължи негативната тенденция образованието да се трансформира в социалноразграничителен белег: ще се развиват елитарни училища – за децата на 4% от богатите българи, и масови училища – за децата на всички останали 96% българи.

Ще припомня отново изводите на чуждите експерти във връзка с резултатите от изследването *PISA* – като основен проблем в българското училище се очертава различният социален опит на учениците, зависимостта на знанията и уменията на младите от извънобразователни фактори. Децата от бедни семейства, от семейства на безработни имат много по-ограничени познания и умения, отколкото децата от семейства, в които родителите работят или имат достатъчно средства. И техните шансове за реализация, за по-добър живот са крайно ограничени.

Тепърва ще се наложи да коментираме домашното образование. Или решението да се закрият помощните училища – какво ще стане с децата, страдащи от тежки заболявания? Какво означава бедните деца и сираците да бъдат отделяни и обучавани заедно с онези, които са извършили престъпления? Кой ще носи отговорност за тези недомислици, за тази криворазбрана модернизация, чийто ефект засяга бъдещето на нацията?

Друг сериозен проблем: новият закон предвижда държавна субсидия да се дава и на частните училища! Неслучайно в общественото съзнание се внедрява все по-упорито тезата за постигната равнопоставеност между частните и обществените (държавни и общински) училища. Винаги съм реагирала, и то остро, срещу такава употреба на понятието „равнопоставеност". Намирам я за цинична. Как по-точно едно дете от бедно семейство, недохранено и зле облечено, ще е равнопоставено с дете от богато семейство, возено със скъпи коли и обградено от лична охрана? Как по-конкретно ще се реализира равнопоставеност между общественото училище, където държавната субсидия намалява, и частното училище, в което таксите, заплащани от родителите, са над 6 хил. лв.? За съжаление и това предложение на управляващите не срещна обществен отпор, при положение че България е най-бедната държава в Европа, че има огромни социални проблеми, които проникват в образователната система и я ерозират, че се увеличава застрашително бройката на ученици, които отпадат от училище поради бедност.

IV.
Предучилищно образование?

Една от най-обсъжданите теми в областта на образованието през последните пет-шест години бе за задължителното предучилищно образование. Дискусията обхвана както формулировката „предучилищно образование", така и възрастта на децата (4–5-годишни).

Всъщност става въпрос за едно неясно пренебрегване на понятието „възпитание", което някои възприемат като остаряло, немодерно, следователно неподходящо за съвременните български деца. Този възглед се установи в първите години на прехода, като постави знак на равенство между образование и възпитание и по този начин определи възпитанието като ненужно за образователната система понятие.

През 2006 г. Народното събрание прие десетгодишна програма за развитие на образованието. Нейната задача бе да въведе предвидимост на бъдещите реформи, да набелязва мерки и да осигурява приемственост в политиките на отделните правителства. Очакванията бяха по набелязаните проблеми, отразяващи тогавашното състояние на системата, да се реализират организационни, съдържателни и структурни промени в образованието, да се възстанови връзката образование – възпитание, да се постигне ново качество на

образователния процес, да се осъществят нови принципи на финансирането, подпомагащи децентрализацията на образователните институции. Така че в този важен документ понятието „възпитание" своеобразно бе реабилитирано, защото бяха оценени неговото важно значение за образователната система и негативите от неговото подценяване.

Независимо от тази позиция, през 2010–2011 година въпросът за възпитанието отново бе размит и бе наложена доктрината за образованието като възпитателен процес. С уговорката, че този път валидността на подобно разбиране се пренася върху предучилищния етап, т.е. върху децата до седемгодишна възраст.

Първоначално спорът засягаше задължителното образование на четиригодишните деца. В приетия през 2015 г. нов закон са включени петгодишните деца. В заглавието на самия Закон вече е легитимирано предучилищното образование като процес в обучението на децата.

Мнението на авторитети в областта на педагогиката и психологията обаче показва, че няма знак за равенство между понятията „образование" и „възпитание". Образованието предполага процес на усвояване на знания, най-вече в техния теоретичен аспект. Докато под „възпитание" се разбира подготовка за училище, създаване на умения за по-сетнешния етап на образование.

Така както е записано в Закона, предучилищното образование представлява вид образователна степен. А тя вече изисква установяване на готовност на учениците, както и окончателен документ за удостоверяване на тази образователна степен. Следователно образованието не съдържа предварителната подготовка на умения за учене, на умения за общуване, за труд, за разкриване на ценности, на усет за национална принадлежност. Това в значима степен е съдържание на „възпитанието", което се получава от детската градина и по-късно от училището.

В ранния етап на детското съзряване (5-годишните) тези задачи се реализират под формата на игра и чрез създаване на различни навици. Неслучайно в българската традиция се е вкоренил изразът „липсват ти първите седем години", който обозначава не липса на образование, а на навици, на формиране на ценностна система, която тепърва чрез образованието в училище ще се изгражда.

На свой ред българската Конституция, всички европейски и световни документи, занимаващи се със защита на правата на детето, акцентират върху ролята на семейството като основен фактор за оформянето – интелектуално и физически – на малките, особено на четиригодишните. Допълнително, няма европейски документ, който императивно да ни принуждава да приемаме една или друга мярка за задължителност на образованието за най-малките.

От Закона не става ясно какво точно предполага задължителното образование в предучилищната възраст на петгодишните. Обясненията, че това ще се

решава чрез образователни стандарти, означава, че има учебно съдържание, учебници и учебни помагала за малките. И тук не става въпрос за усвояване на азбуката или на елементарните математически операции – това също е традиция в българските детски градини.

Защо не приемам налагането на задължителното предучилищно образование за петгодишните?

На *първо* място. Децата растат в различни условия, включително семейни и социални. Това, което знаем за този етап от развитието на детето, е, че тогава се развиват идентификационните процеси на интелектуално съзряване и че тук основна роля играе родителят, който се превръща в еталон за подражание. Така че различните условия, в които живеят и се отглеждат децата, също отежняват ситуацията.

На *второ* място. Накърнява се естествен закон на детското развитие. В момента педиатрите предупреждават за нови неврогенни и психически заболявания сред най-малките – все повече се увеличава броят на 7-годишните, при които главоболието се оказва често срещано явление. Така че смъкването на възрастта най-вероятно ще доведе до специфични физически и психически заболявания – как да има здрав дух в нездраво тяло!

На *трето* място. През XX век се заговори за тревожен проблем пред човешката цивилизация – скъсването на връзките с природата. Модерният живот и без това лишава повечето деца от тези естествени контакти с природата, най-вече в урбанистичните центрове. С предучилищното образование за петгодишните тази тенденция се задълбочава.

На *четвърто* място. Създава се възможност за унифициране на детската представа за държавен дълг, така както е изгоден за управляващите; за типизиране на индивидуалните наклонности – база за формиране на поданика на тоталитарната държава. Всъщност модификация на „еничаря". Наред с това вроденият усет на детето към творчество ще бъде ограничаван и заместван с клишета и щампи.

На *пето* място. Отнемат се гарантирани от Конституцията права на родителя, който през тази възраст на детето участва активно във възпитанието му.

На *шесто* място. Би следвало да сме наясно с осигуряването на необходимия преподавателски състав. Националната статистика показва, че днес в предучилищните институции той е около 19 000 души, като над 50% са преподавателите над 50-годишна възраст, а под 1 процент – до 35 години.

Много по-сериозният въпрос, по който би трябвало да се търси отговор, е как да бъдат решени проблемите с децата, които са неподготвени за първи клас. По-конкретно – децата от ромската общност. Но решението трябва да се търси чрез комплекс от взаимносвързани политики, като образованието и предучилищната подготовка и възпитание бъдат едни от най-съществените елементи.

Вместо обобщение

В четири фрагмента се опитах да набележа жизненоважни въпроси на образователната ни система. Съсредоточих се върху въпроси, които имат по-общ политически характер, но тяхното действие е в противоречие с българската традиция, с нашия духовен кръгозор и световъзприемане. Възможно е при по-широк анализ да се окажат и проблеми на националната ни сигурност. Защото чрез българското образование се осъществява тотална подмяна на националната ни традиция и култура, атакува се генетичният ни културен код. В такъв аспект все по-актуална и насъщна става темата за състоянието и бъдещото развитие на българското образование в контекста на действителното преодоляване на духовната криза, в контекста на бъдещето на България.

РАЗКАЗИ

ИНТЕГРАЦИЯ

Милан Колев

Милан Колев *– доктор по социология, доцент по теория на социалното управление. Бил е депутат в Седмото Велико народно събрание и в 37-ото Народно събрание и зам.-министър и главен секретар на Министерството на културата.*

Откриваше се поредната нова учебна година в Техникума по механотехника. Сред шумното множество на по-големите ученици се открояваха стаените редици на първокурсниците, които, притеснени от суматохата, очакваха да прекрачат прага на училището и да се втурнат по пълните с потайности пътеки на науката.

Голямата изненада за всички беше, че за първи път в това реномирано училище се появяваше, придружено с цялата си фамилия, едно малко, свито от притеснение циганче. Облечено в стегната ученическа униформа, остригано нула номер, изкривено от товара на съвсем новата си чанта, то се оглеждаше плахо на всички страни, стреснато от новата обстановка, в която е попаднало. Очевидно присъствието му в Техникума беше резултат от поредната акция на някоя обществена организация за интеграция на циганския етнос към българската нация. Търсили го, открили го като най-перспективен в гъмжащата от негови връстници циганска махала, купили му нова ученическа униформа, облекли го по точните изисквания на училищния правилник и сега, с всички останали, то се готвеше да щурмува техническата наука. Сигурно дълго са убеждавали баща му – стария ваксаджия, че е по-добре за детето му да е в училището, отколкото на улицата. Той отлично знаеше какво е цял ден да се виси край дървеното сандъче по улиците на града, в очакване да се появи някой по-спретнат, взискателен към външния си вид гражданин с мръсни обувки. Една друга професия извън традиционния циганski „бизнес" ще да се е сторила

по-привлекателна и за многолюдната фамилия, която сега го провождаше колективно в училището за кураж, по-притеснена дори от новия ученик.

Всички, които са имали добри намерения за интеграцията, обаче са пропуснали една съществена особеност на циганската душевност. Много по-естествено би било, ако циганчето се беше появило в някоя музикална гимназия, в техникум по туризъм, по обществено хранене или в някое друго училище за по-свободни професии. Да се завърже циганинът цял ден за струга, фрезата или каквато и да е друга машина, да се ограничи от емоционални и разнообразни контакти с по-големи общности от хора и да се свие в някакви граници свободата му, си е направо издевателство над неговата волна натура.

И това се оказа решаващо за крайния резултат от първия опит за интеграция на този малчуган. Мина се не мина един месец и циганчето изчезна от Техникума. Изглежда зовът на кръвта си беше казал тежката дума за професионалната ориентация на момчето и го беше запратил отново до ваксаджийското сандъче. Потвърди се слухът от училищните коридори, че е пак в семейния „бизнес" и заедно с баща си усърдно лъска обувките на гражданите.

В центъра на града, като модерна придобивка за онова време, беше открит специален салон, където бяха събрани градските ваксаджии. До този момент, зиме и лете, в студ и пек те разнасяха дървените си сандъчета и вършеха работата си на открито, на улицата, така да се каже, съвсем непосредствено до потока от нелъснати обувки. Вярно е, че вместо те да търсят клиента, сега той трябваше да ги търси тях, но пък имаха покрив над главите си.

Един ден на връщане от училище надникнах във ваксаджийския салон. Редом с баща си, разположил се със самочувствието на собственик, зад сандъчето с четките и боите усърдно се трудеше доскорошният първокурсник от Техникума. Облечен в специално пригоден за неговия ръст костюм, който му придаваше тежест на човек врял и кипял в професията, той обслужваше клиент след клиент. Беше си поомацал тук-таме лицето и костюма с черна и червена боя, но от всяко негово движение и жест личеше, че изпитва удоволствие от това, което върши, и съзнава важността на работата си.

Той бръкваше сръчно с ръка в голяма кутия, гребваше от нужната боя, размазваше я внимателно върху обувката на клиента, изчакваше малко да попие, мацваше с нещо друго, замахваше няколко пъти с две огромни за неговия ръст ваксаджийски четки и накрая с парче плат от кадифе ту бързо-бързо, ту с плавни движения придаваше лустро и завършващ блясък на обувката. Чукваше с четката с професионален жест по дървеното сандъче, което беше сигнал за клиента да постави другия си крак, и накрая казваше: „Благодарим много!". Чевръсто вземаше парите за услугата, слагаше ги в специално пригодено джобче и приканваше с авторитетен глас: „Следващият, молим!". С една дума, бързина, качество и култура на обслужването!

Минаха доста години, преди съдбата отново да ме срещне с него. Бях се завърнал в Шумен като „отговорен фактор" и на една официална вечеря в

представителния хотел-ресторант на града се оказах лице срещу лице с моя стар познайник. Без съмнение това беше същото онова притеснено цигане от първи курс на Техникума по механотехника. Пред мен обаче сега стоеше като истукан изпънат като струна сервитьор, облечен в черен елегантен костюм, бяла риза и черна папийонка, с черни лачени обувки, с лъсната от лосион модерна прическа, преметнал бяла кърпа върху сгънатата си в лакътя ръка, бледо копие на онова омацано с боята за обувки циганче. С някакво особено достойнство и подчертано удоволствие той посрещаше гостите и си вършеше много професионално работата! В края на вечерята реших да му се обадя и да му кажа от къде и от кога го познавам. Той остана поласкан и безкрайно изненадан, че след толкова изминали години не съм забравил неговия първи учебен ден в Техникума и сръчните му изяви на ваксаджийското сандъче.

След известно време той се появи с молба да му съдействам да получи жилище. Живеели нагъчкани с цялата фамилия в една малка съборетина в циганската махала. Минали от общината, огледали, преценили условията им на живот и включили семейството му в списъка за крайно нуждаещи се (имаше тогава такива списъци), но при всяко раздаване на жилища все го оставяли да чака следващото. С една дума, окончателната му интеграция към „българщината" постоянно се отлагала за необозримото бъдеще.

Помогнах му. Обади се да ми благодари за съдействието и сподели, че го настанили далече в противоположния на циганската махала край на града, на последния, петнадесети етаж, в току-що завършен блок на едно от промишлените предприятия. Отиваше да огледа жилището си и започвал да го обзавежда. По гласа му обаче разбрах, че не е много вдъхновен от така желаната си придобивка.

При една от случайните срещи в града той разтревожен сподели с мен новата си болка:

– Ей, другарю Колев, още веднъж ти благодаря много, че помогна да се оправи работата с жилището, ама заедно с това направо ми разгонихте фамилията.

– Защо бе, човек, нали всичко е наред? – учудих се на тъжната му физиономия.

– Всичко е наред, ама не е съвсем наред! Ти знаеш ли, преди, като се връщах от работа, какво чудо беше в махалата? Още отдалеч се носи музика и дандания от всяка къщичка и колкото и да си уморен, ти става някак си приятно, а от циганското веселие ти става мило и ти се сгрява душата! Чувстваш, че се прибираш вкъщи при своите си хора! А когато има я сватба, я друг някакъв повод, пък и без повод, кючеците и гьобеците нямат край. И човек се чувства волен и свободен като птица! На това се казва весел цигански живот! – изгледа ме той с тъжен поглед и продължи: – А сега какво?! Като се прибера на петнадесетия етаж – пълна тишина и абсолютно мъртвило! Пък и комшиите имат претенции да не се вдига много шум, че сме смущавали спокойствието

на живущите. Къде се е чуло и видяло циганин да живее без шум, веселба и дандании?! – изплака мъката си той, благодари ми още веднъж и продължи умърлушен и тъжен по пътя към новия си дом на петнадесетия етаж.

Какво да се прави?! Оказа се, че многогодишният, криволичещ процес на интеграция на този човек към „българщината", макар и да изглеждаше успешен, лично за него беше приключил като тъжно, болезнено откъсване от махалата с неподправената атмосфера на циганската общност.

НА РИБОЛОВ

Мой приятел, запален риболовец, не изпускаше всяка открила се възможност да нарами такъмите, да се „кокне" на брега на някой язовир и прегорял от жежкото слънце и от напрежение, търпеливо да чака да се обади звънче от многобройните му въдици. Той упорито ме убеждаваше да отидем на язовир „Камчия", където било пълно с огромни сомове, които „само нас чакат" да се появим. Съседът му Пешо заминал заедно с жена си за там още от вчера и той обещал да му прави компания.

Приятелят ми си имаше критерий за оценка на това кой може да се счита за риболовец. Според него такъв може да бъде само човек, който даже когато има много важна работа, успява да намери сили в себе си, за да я зареже и да отиде на риболов.

Този ден спазихме изискването му да бъдем достойни риболовци, зарязахме всичко и много рано сутринта запрашихме към язовира. Пристигнахме при изгрев слънце, точно когато Пешо и жена му току-що се измъкваха сънени от палатката. Те се бяха постарали да си създадат риболовен уют при полеви условия. Пред палатката разпънали маса, около нея четири стола, а огромният чадър беше готов да се разтвори, ако по-късно слънцето започне силно да прежуля. В пълна бойна готовност беше и газов котлон с поставен върху него тиган. Оставаше само да налеят олиото и да му драснат кибрита, спокойни, че в язовира от снощи ги чака, и няма накъде да избяга, „голям сом" – пленник, предопределен да напълни тигана. Както се казва, рибата е още в язовира, а тиганът е вече на огнището. Всичко от сигурно по-сигурно!

Щом зърна колата, Пешо се завтече припряно към нас, усилено замаха с ръце, а гласът му кънтеше от единия до другия край на язовира:

– Насам, народе! Насам! Елате да видите големия рибар! Майстора на спортния риболов! Пред вас е олимпийският шампион! Елате да ви покажа как се ловят сомове, по-големи от китове! Закъсняхте и за вас сомове – ядец! – продължаваше да нарежда той, а ние едва успявахме да го следваме в неудържимия му устрем към брега на язовира, където беше разставил дълга редица от въдици. Жена му скромно стоеше до тях, гледаше го умилено и с нетърпе-

ние очакваше да види какъв ще е шокиращият ефект от представянето, което ни беше подготвил „големият рибар".

В края на „ловната му територия", върху дълбоко забит в земята кол, Пешо беше нахлузил единия край от въженцето на най-обикновен плетен живарник и за по-сигурно здраво го беше завързал, така че доста време му отне, докато го развърже. Другият край на живарника беше във водата, но там нито се виждаше, нито се усещаше да мърда нещо живо, което може да ни впечатли сериозно. Той изгаряше от нетърпение да ни покаже по-бързо онова, което го беше вдъхновило да ни посреща така ентусиазирано. От бързината и напрежението лицето му беше пламнало в червенина. Ръцете му трепереха и Пешо се туткаше трескаво около кола със завързания живарник. Най-после усилията му се увенчаха с успех, развърза го и започна внимателно да дърпа края на въженцето. Колкото повече дърпаше, толкова повече лицето му променяше цвета си и от първоначалната червенина вече нямаше и помен. Стана блед като платно! Тревога се изписа и върху лицето на жена му, която стоеше наблизо и като че ли усещаше какво я очаква. Случи се най-страшното за един запален, успял, но жестоко измамен рибар: живарникът беше празен! Сомът беше избягал!

Пешо се изправи като втрещен с увисналия, празен живарник в трепересщите си от вълнение ръце. Оглеждаше го и не можеше да повярва на очите си, че през нощта сомът беше прегризал отвор в своя затвор и между свободата и Пешовия тиган с горещото масло е избрал хладните язовирски дълбини. Без да отрони и дума, той се втурна разярен към жена си и започна да я налага с живарника, превърнал се в тежко, мокро въже:

– Нà ти един пресничък! – тряс с живарника по главата на жената! – Нà ти един живичък! – отново тряс! – Нà ти един сом красавец! – продължаваше Пешо да налага където свари сащисаната жена, а тя, явно не за първи път подлагана на такива изблици от „топли чувства", успяваше сполучливо да се предпазва от мъжовия си гняв и да отклонява свистящия във въздуха мокър живарник.

Положението стана много конфузно, защото бяхме неволни свидетели на дълбоко спотайвани „семейни нежности". В тази критична ситуация трябваше да се намесим в семейния скандал, за да спасяваме женицата. Едва успяхме да я отървем от Пешовия гняв и да узнаем от поуспокоилия се „олимпийски шампион по улов на сомове" каква е причината да се нахвърли така върху жена си и да я запердаши с мокрия живарник.

– Абе пристигаме вчера надвечер тук на язовира и аз бързам да разставя въдиците – започна Пешо да разказва, все още запъхтян от семейната свада. – Точно замятам последната въдица, когато от първата се разнесе звукът на сигналното звънче. Брех, майка му стара, какъв късмет – помислих си аз!!! Захвърлих всичко и се втурнах натам. Гледам, върхът на пръчката се огъва до водата и без малко животното да отвлече в язовира пръта с въдицата заедно с мен. Разбрах, че съм ударил големия джакпот. Втурнах се, сграбчих здраво

пръта! Той дърпа, аз дърпам! Той дърпа, аз дърпам! Животното се замята като бясно ту наляво, ту надясно. Изорахме целия язовир! Аха-аха, без малко да го изпусна! Еле накрая успях! Бая се изпотих, докато издърпам на брега огромния сом, който беше захапал здраво куката! Голяма битка! Голяма слука! Голямо нещо! Е, и жената помагаше малко да го набутам със зор в живарника, ама... – изгледа я Пешо с кръвнишки поглед, като че ли споменът за слуката и за кутсузлука го тласкаше да я подпретне отново с живарника. – Аз рядко уйдисвам на женски акъл, ама нà, този път абдалски се излъгах! „Пешо, хайде да не го оставяме да умре на сухо! Нека да е живичък! Нека да си поживее още малко! Я го виж какъв е красавец. Нека да е пресничък!" – опитваше се той да имитира жена си. – И както ме гледате – мъж като канара, – взех, че се качих на нейната каруца! Хем знаех, че сомът има зъби като резци и такъв плетен живарник изобщо няма да му се опре! Ама нà! Като е имало човек да пати от акъла си, че и от акъла на жена си, нищо не може да го спаси от резила! Нà ви сега голям сом! Кой знае къде от дълбочината на язовира се хили на простия ми мозък!

Пешо се разхождаше нервно напред-назад по брега на язовира, размахваше насам-натам мокрия, празен живарник и продължаваше припряно да нарежда:

– Видя ли сега ма! Нарадва ли му се?! Нагледа ли му се?! Начуди ли му се?! Наяде ли се на пресен сом? – отново мяташе кръвнишки погледи той към жена си, която стоеше за всеки случай на безопасна дистанция от него. – Сомът е живичък и пресничък, ама живарникът е пробит и празничък, пък аз съм пълен баламурничък!

През целия горещ августовски ден въдиците стояха неподвижни в маранята, замръзнали в покой. Как пък не се подлъга една дребна рибка да се закачи на някоя въдица, че да поразреди малко от малко буреносната атмосфера, в която се потопихме всички?! Нищо! Нищичко не се обаждаше! Пълна тишина! Като че ли Пешовия „огромен" сом беглец беше предупредил всички подводни твари да се държат далече от брега, защото там ги очакват големи неприятности, а на всичко отгоре и един разярен от несполуката, жестоко засегнат въдичар.

Винаги след тази случка, когато случайно срещнех из града жената на Пешо, тя кимваше плахо за поздрав и вперила поглед в земята, се отдалечаваше с бързи крачки, като че ли търси нещо изгубено. Явно ѝ беше много неприятно да си спомня за разиграната се драма през онзи риболовен ден и най-вече за свистенето на празния, мокър живарник.

Изглежда честите ѝ неизбежни срещи с моя приятел, техен съсед от горния етаж, постоянно разпалваха у жената жив спомена за вълненията, преживени на брега на язовира.

Човекът е устроен така, че понякога свиква с всичко и е готов да не се впечатлява даже от бой и унижения, но Пешовица май не беше от тази категория.

РОДИЛНИ МЪКИ

Доста години Слави въртеше волана на волгата и разкарваше насам-натам първите секретари на Градския комитет на партията. От време на време се появяваше някой нов началник, но Слави оставаше неизменно зад волана на трудовия си пост. Работата му беше доста натоварена, като се има предвид, че партията тогава отговаряше за какво ли не. Понякога пламваше някой и друг пожар, а негово задължение беше да закара началника си на часа и минутата за гасенето му. Нямаше точно определено работно време. Трябваше да бъде винаги на разположение и толкова! Той живееше със самочувствието, че е натоварен с голяма отговорност, и както за всеки партиен работник от онова време, за какъвто се считаше, имаше един въпрос, който като вътрешен регулатор постоянно определяше насоката му на действие: „Какво ще кажат хората?". Кои хора, какви хора, какво ще кажат, никой не ти обяснява, но въпросът се беше вкопчил в него с пълна сила! Постепенно с летежа на годините той започна да се чувства лично отговорен за това „какво ще кажат хората" за партията. Преди да се захване за нещо, вътрешният му регулатор веднага се включваше и Слави се стараеше да внимава много.

Случи се така, че поредният първи секретар замина на някакъв курс за обучение и когато се върна оттам, безкрайно впечатлен от това, което е научил и разбрал, го предупреди при завръщането си още на жп гарата:

– Славе, внимавай много! Казвам ти да знаеш, че пазарът ежедневно, ежечасно и ежеминутно ражда капитализъм!

Това предупреждение твърде силно го впечатли, но като се поразмисли, се успокои, защото капитализмът беше много далече. До този момент той не беше се сблъсквал с него, не го познаваше лично, пък и знаеше, че има поважни хора, които бяха по-отговорни от него и трябва да внимават повече. Спокойствието му обаче се изпари, когато, без да се усети, се изправи пред трудния въпрос да участва или да не участва в раждането на капитализъм.

Рано напролет Слави си направи разсад за домати. Полива ги. Пикира ги. Разсажда ги. Пръска ги с препарати. Тори ги и станаха домати за чудо и приказ. Едри, лъскави, червени и розови – хубави домати! Щом му останеше малко свободно време, той се спираше при лехите и с любов дълго ги съзерцаваше!

През тази година природата съвсем се престара, а заедно с това и Слави вложи много труд, за да получи реколта, предостатъчна да задоволи нуждите на многобройната му рода. Цялата фамилия се мобилизира – правиха, струваха, напълниха мазето с консервирани домати, но лехите си оставаха все така отрупани с реколтата, като че ли изобщо не са брани. Доматите нямаха свършване!

Зачуди се Слави какво да прави с този берекет. Сърцето му се късаше само като си представеше, че може да ги изхвърли на боклука и целият му труд да

отиде на вятъра. Мина му през ума да отиде на пазара, но предупреждението на първия секретар да внимава, а и онзи – вътрешният регулатор, не му даваха покой. Дълго мисли, премисля и накрая реши да рискува и да направи сина си заложник в неизбежно очертаващия се сблъсък с пазара:

– Слушай какво ще ти кажа, моето момче! – започна отдалече, внимателно разговора Слави. – Както виждаш, народиха се много домати, а няма какво да ги правим. Аз не мога да се появя на пазарната сергия, защото целият град ме познава и като ме видят, какво ще кажат хората: „Шофьорът на първия секретар на партията се изтъпанчил и продава домати на пазара!". Най-добре е ти да се заемеш с тази работа. Тебе никой, освен съучениците ти, не те знае и хората хал-хабер си нямат, че си ми син. Аз ще се навъртам около сергията, ако има някаква нужда, да съм наблизо пред погледа ти.

Не се наложи много дълго да убеждава момчето. Набраха доматите и на другия ден, рано-рано сутринта, когато пазарът е безлюден и беше изключено да ги срещнат познати, двамата заеха една от централните сергии. Подредиха щайгите с чудесните домати, сложиха най-лъскавите и едрите най-отпред на сергията за показ, а Слави отдели най-зрелите и най-красиви домати в предварително подготвената пазарска мрежа. След това се отдръпна на „безопасно разстояние", но така, че сергията да е постоянно в полезрението му, и зачака да настъпи неговият момент.

Мина се не мина един час и централната алея на пазара почерня от народ. Тогава той прецени, че е време да се включи в операцията. Излезе на главната алея с пълната мрежа в ръка и тръгна сред множеството напред-назад с бавна, разсеяна походка, като човек спокоен и доволен, че си е свършил всичката работа. За да привлича вниманието на навалицата, държеше мрежата с лъскавите домати пред себе си и от време на време я повдигаше пред очите си, оглеждаше я, като че ли търси нещо в нея. И резултатът не закъсня:

– А-у-у, другарю, откъде купихте тези хубави домати? – спря го една домакиня, вперила поглед на познавач в съдържанието на мрежата му. – Скъпи ли са?

– Ами ей там бе, другарко, малко по-нататък, в центъра на пазара едно младо момче ги продава! Даже са много евтини! Елате да ви покажа! – посочи Слави сергията на сина си и за да не стане някаква грешка, се върна заедно с жената услужливо малко назад, за да покаже точното място, където „онова младо момче" продава хубавата и евтина стока.

Още не беше приключил с първата любопитна клиентка, когато един мъж се спря и се вторачи в мрежата с доматите:

– Абе, другарю, откъде взехте тези хубави домати? Каква е цената? – припряно го запита той, явно разтревожен, че докато стигне до мястото, доматите ще се разграбят.

– Ами ей там, на онази централна сергия едно младо момче ги продава! Хич даже не са скъпи! – отговаряше Слави, като се опитваше да създаде впе-

чатление, че съвсем случайно е сполучил с добрата покупка и няма нищо общо с „онова младо момче", но не пропусна и тази възможност – услужливо да посочи точното място.

И така през цялото време, ту „А-у-у, другарю", ту „Абе, другарю", ту „Ей, другарю", Слави даваше обяснения, но се държеше на почетно, „безопасно разстояние" от сергията, където синът му едва смогваше да обслужи натрупалата се опашка от клиенти.

Доматите свършиха бързо – до обяд. Поизчакаха да намалее потокът от хора, за да не се появи някой познат и да стане сакатлък, натовариха в колата празните щайги и се прибраха вкъщи. Добра работа свършиха! Изкараха някой и друг лев, но Слави не беше щастлив. Някак си се чувстваше гузно и чоглаво, защото не е успял да изпълни указанието на първия си секретар – да внимава, и е участвал в една много съмнителна и опасна работа, която „ежедневно, ежечасно и ежеминутно ражда капитализъм".

Все пак остана малката утеха, че не срещна познати на градския пазар, а и през следващите няколко дни, колкото да се оглеждаше и ослушваше, нито видя, нито чу „хората да казват нещо" тревожно. Пък и дълго време след това изобщо не усети капитализмът да се е засилил кой знае колко много след помощта, която той по неволя оказа за неговото раждане.

ТРЪНЛИВИЯТ ПЪТ КЪМ СЪРЦАТА И УМОВЕТЕ НА ХОРАТА

Димитър Христов

Димитър Христов *– поет, драматург и преводач от руски, украински и сръбски. Бил е гл. редактор на в. "Български писател", на в. "Литературен магазин", зав. отдел "Литература" във в. "Пулс", председател на Кабинета на младите писатели и на Съюза на книгоразпространителите в България. Автор е на книги с поезия – "Работен ден" (1982), "Ранена свобода" (1989), "Български видения" (1997), "Молитва за България" (2007), "Хляб и вино" (2017) и др. Негови стихосбирки са преведени на руски, сръбски, македонски и албански. Член е на СБП, на СБЖ и на Дружеството на писателите на Македония. Носител е на наградите "Димчо Дебелянов", "Пенчо Славейков", "Владимир Башев", Наградата на СБП за поезия, "Златното руно" на СБЖ и на чуждестранни награди.*

Стоянка Митева-Балева е авторка на петнадесет книги, от които тринадесет са с поезия. Нейният талант е отзивчив към изконните теми и въпроси в литературата и в живота и тя в своето творчество изразява остра чувствителност към социалните проблеми и нравствената същност на съвременника. Наред с лиричната интимност, в стиховете ѝ се откроява тревогата за неосъществените идеали, за търсенето на истината в преломното време, за необходимостта от историческа памет и национално достойнство. Тази, на пръв поглед публицистична проблематика е наситена с конкретика от днешни или от исторически събития и процеси, но е претворена с неподправена сърдечност и чувствителност.

Неслучайно авторката прибягва и до използването на реални сюжети и образи, за да развие и да заяви категорично своята позиция на поет към заблудите и посегателствата към национални светини. Тази нейна гражданска ангажираност е плод на сериозен житейски опит и духовна висота, необходими при подхода към многозначни и многопластови тълкувания на исторически и актуални събития. Защото авторката е наясно, че няма нищо ново, което да е дълготрайно и необходимо, без зачитането на традициите. Съвремието е резултат от богатото наследство и изборът какви сме и какви ще бъдат следващите поколения е избор на поведение, на мисия, на осмисляне на живота в служене на човеколюбивите и родолюбивите завети.

Стоянка Митева-Балева в своите стихове търси верния път към онези идеали и онова преживя-

но, които ни правят истински българи. Между патоса и дълбокия размисъл в стиховете ѝ оживяват личности и нрави, необходими при безкомпромисната присъда за язвите и крушенията на обществения модел. Тук авторката противопоставя примера на предците, тяхната жертвоготовност и посветеност към проверени във времето принципи и въжделения на лъжите и духовната деградация на „модерното" общество.

Несъмнено тази книга ще подразни някои „изтънчени" естети на постмодернизма и псевдодемокрацията, но това е и силата на подобни творби – да отстояват истината за съдбата на обикновения човек и за контрастите в социалната йерархия.

Стихът на Стоянка Митева-Балева е често пъти синкопиран, задъхан и поривист. Тя гледа в очите социалните противоречия, националните предателства и пише за тях дръзко и непоколебимо, защото нейната позиция е ясна – тя е продължение на ярките традиции в българската поезия творецът да претворява народната съдба и дълбините на българската душевност, да бъде стожер и изразител в битката за по-добър живот и повече любов, красота и разбирателство.

Затова и различните тематични кръгове в книгата се допълват взаимно, за да се постигне онова художествено внушение, което сродява писателя и читателя.

Нека пожелая на новата стихосбирка на Стоянка Митева-Балева на добър път към сърцата и умовете на хората!

СТИХОВЕ

Стоянка Митева-Балева

Болката

На просяка в инвалидна количка,
който хранеше гълъби
с подарената му франзела

Когато потърсиш куража,
сънят ти уплашено бяга.
Ще има ли кой да ти каже,
че тя се промъква през прага?

Че кой ли от болка не стене,
щом с нея светът е устроен?
Нали от душата ранена
започва пътека достойна...

Заключваш – дано не те стегне,
но бързо открехваш прозорец –
да можеш да видиш през него
как страдат и другите хора.

По нея не бърза юнакът,
преливащ от младост и здраве,
а мъдър страдалец, дочакал
на гладните хляб да дарява.

Доброто не знае вериги
дори от болежки безкрайни –
със болка животът пристига
и с нея напомня за рая.

Страхливецът

Страхливецът умира всеки ден
(Драгомир Шопов)

Страхливецът умира всеки ден –
очите на страха са като ями
и в тях духът се свлича победен,
че път към хоризонта вече няма.
Страхливецът умира всеки ден.
Куражът му за обич не достига –
от самота студена е сразен,
а тя тежи повече от вериги.
Страхливецът умира всеки ден,
не го събужда бебешка гълчава.
От тъмни подозрения пленен,
той нищичко не взема и не дава.
Страхливецът умира всеки ден –
заключената съвест го притиска.
Той не познава порива свещен
към гордото сияние на риска.
Страхливецът умира всеки ден –
не вижда, че надеждата е жива.
Несретникът безволев, озлобен,
отстъпва и пред билката горчива.
Страхливецът умира всеки ден –
за дълг и чест не е помислил даже.
Не бди над него ангел просветлен,
че дяволът измислен страх поражда.

*

Страхливецът е приживе сразен,
без устрем – като бурена безплоден.
Страхливецът умира всеки ден,
а храбрият и след смъртта ни води.

Безпътица

И разумът, и чувствата са бедни
като тръстики край пресъхнал вир.
Случайно ли останахме последни
в световния безумен панаир?
Какво са европейските канони,
когато спи в огнището жарта
и гълъби пригласят от амвона
на псалмите за мир и доброта?
Европа – с разноликите паради
отдавна търси своя идеал.
Ще питат ли децата ни без радост
дали светът е черен, или бял?
Ще питат ли бащите престарели
как да намери мъдростта им бряг,
щом рухват исторически темели
и вее студ през дървения праг...
Ще вземе ли от майчината горест
съдбовният, велик родилен вик,
след който нови, съвършени хора
избират между хляб и... звезден миг?

Грешка

Вятърът вън е на всички сърдит.
Тъмни дървета треперят виновно.
Свършва играта и вече сме „квит",
само сънят е утеха лъжовна.

Слушам протеста на голи брези –
будят ме пак ноемврийските рими.
... Имаш ли обич – за мен я пази,
трябва ми в тази премръзнала зима.

Плачат очите със сухи сълзи,
плачат ръцете – дори не заспиват.
Плачат нозете ми – диви кози,
плаче душата – светкавица жива.

Кой е измислил да бъдем сами?
Най-нечовешката грешка е сторил.
Вън безнадеждна тегоба ръми
в будната нощ на самотните хора.

TABLE OF CONTENTS

ПОНЕДЕЛНИК

(„MONDAY" – *A JOURNAL FOR THEORY, POLITICS AND CULTURE*)

THOUGHTS AND APHORISMS 5

THEORY

Immanuel Wallerstein Insuperable Liberalism Contradictions 7
The World Left After 2011
Uprisings Here There, and Everywhere

François-Xavier Coquin Deliberations on Identifying Stalinism with Hitlerism 31

INTERNATIONAL POLITICS

Vladimir Trifonov The Kerch Incident in the Struggle for the Future World Order 49

Lachezar Radev „One Belt, One Road" Part III: Economic Corridor China – Mongolia – Russia 65

Slavcho Kanchev US Elections: Chimeras and Reality 83

EUROPEAN LEFT

Yanis Varoufakis The Future of the New Left 107

Boyan Balev Andrea Nahles and the New Hope for SPD 111

ECONOMICS

Nako Stefanov „Trumponomics" (part II) (The Economic Policy of the President Trump) 123

TABLE OF CONTENTS

EDUCATION

Vanya Dobreva — Four Fragments on the Contemporary Bulgarian Education (part II) — 134

CULTURE

Milan Kolev — Stories — 141

NEW BOOKS

Dimiter Christov — The Thorny Path to the Hearts and Minds of People — 150

Stoyanka Baleva — Poems — 152

SOMMAIRE

ПОНЕДЕЛНИК

(„LE LUNDI" – *MAGAZINE DE THÉORIE, DE POLITIQUE ET DE CULTURE*)

PENSÉES ET APHORISMES 5

THÉORIE

Immanuel Wallerstein Les contradictions insurmontables du libéralisme 7

* * *

La gauche mondiale après 2011

* * *

Des révoltes ici, là et partout

François-Xavier Coquin Réflexions sur l'identification du stalinisme avec l'hitlérisme 31

POLITIQUE INTERNATIONALE

Vladimir Trifonov L'incident de Kertch dans la lutte pour le futur ordre mondial 49

Latchezar Radev „Un fuseau horaire, une voie" Troisième partie: Corridor économique Chine – Mongolie – Russie 65

Slavtcho Kantchev Les élections aux Etats-Unis: chimères et réalité 83

GAUCHE EUROPÉENNE

Yanis Varoufakis L'avenir du nouveau gauche 107

Boyan Balev Andrea Nahles et le nouvel espoir du SPD 111

ÉCONOMIE

Nako Stefanov „L'Économie Trump" (II-ème partie) (La politique économique du président Trump) 123

SOMMAIRE

ÉDUCATION

Vanya Dobreva — Quatre fragments pour une éducation contemporaine bulgare (II-ème partie) 134

CULTURE

Milan Kolev — Nouvelles 141

NOUVEAUX LIVRES

Dimitar Christov — Le chemin épineux vers les cœurs et les esprits des gens 150

Stoyanka Baleva — Poèmes 152

Содержание

понеделник

(„ПОНЕДЕЛЬНИК” – *ЖУРНАЛ ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ*)

Мысли и афоризмы 5

Теория

Иммануил Валлерстайн Непреодолимые противоречия либерализма 7

***

Левые силы в мире после 2011 года

***

Бунты здесь, там и везде

Франсуа-Ксавье Кокен Размышления об отождествлении сталинизма и гитлеризма 31

Международная политика

Владимир Трифонов Керченский инцидент в борьбе за будущий мировой порядок 49

Лычезар Радев „Один пояс, один путь” Часть III: Экономический коридор Китай – Монголия – Россия 65

Славчо Кынчев Выборы в США: химеры и реальность 83

Европейские левые

Янис Варуфакис Будущее нового левого 107

Боян Балев Андреа Налес и новая надежда для СДПГ 111

Экономика

Нако Стефанов „Трампономика“ (II часть) (Экономическая политика президента Трампа) 123

Содержание

Образование

Ваня Добрева О современном болгарском образовании – четыре фрагмента (II часть) 134

Культура

Милан Колев Рассказы 141

Новые книги

Димитр Христов Тернистый путь к сердцам и умам людей 150

Стоянка Балева Стихи 152